

Yıl: 2021 Cilt: 2 Sayı: 2

Year: 2021 Volume: 2 Issue: 2

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
NAZİLLİ İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Aydin Adnan Menderes University
Journal of Nazilli Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Refereed Journal of Social Sciences

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
NAZILLI İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2021 / Cilt: 2 / Sayı: 2

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
NAZILLI İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

**NAZILLI İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ ADINA
SAHİBİ VE GENEL YAYIN YÖNETMENİ**

Prof. Dr. Yusuf KADERLİ

EDİTÖR

Doç. Dr. Engin ÇAKIR

EDİTÖR YARDIMCISI

Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT

ALAN EDİTÖRLERİ

(Unvana ve isme göre sıralı)

Prof. Dr. Hatice EROL

Doç. Dr. Funda ÇONDUR

Doç. Dr. Utku YAPICI

Dr. Öğr. Üyesi Bülent YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş GÖRÜCÜ

Dr. Öğr. Üyesi Esmâ DURUKAL

Dr. Öğr. Üyesi Gülizar Seda YILMAZ

DİL EDİTÖRLERİ (İNGİLİZCE)

(Unvana ve isme göre sıralı)

Dr. Öğr. Üyesi Gönül TEZCAN

YAZI İŞLERİ KURULU

(Unvana ve isme göre sıralı)

Arş. Gör. Dr. Burcu HİÇYILMAZ

Arş. Gör. Dr. Murat ARTUÇ

Arş. Gör. İsmail ÖZTANIR

İLETİŞİM

Özgül KUŞ (Memur)

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İsabeyli Yerleşkesi, Nazilli, AYDIN, TÜRKİYE

0 (256) 347 7011

<http://dergipark.org.tr/niibfd>

niibfd@adu.edu.tr

YAYIN KURULU

(İsme göre sıralı)

Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN (PAÜ)

Prof. Dr. İsmet ATEŞ (ADÜ)

Prof. Dr. Muhsin ÖZDEMİR (ADÜ)

Prof. Dr. Onur ÖZVERİ (DEÜ)

Prof. Dr. Yusuf KADERLİ (ADÜ)

DANIŞMA KURULU

(İsme göre sıralı)

Dr. Abdullah ÖZDEMİR (ADÜ)	Dr. Jinyoung HWANG (Hannam University)
Dr. Adil BAYKASOĞLU (DEÜ)	Dr. John KING (Georgia State University)
Dr. Adriana GIURGIU (University of Oradea)	Dr. Kamil Ufuk BİLGİN (Ankara Hacı Bayramı Veli Üni.)
Dr. Ahmet ŞEKERKAYA (İstanbul Üni.)	Dr. Kemal YILDIRIM (Anadolu Üni.)
Dr. Ahmet ÜNLÜ (ADÜ)	Dr. Marina E. JOHNSON (University of Dayton)
Dr. Akan YANIK (ADÜ)	Dr. Md. Abdul WADUD (University of Rajshahi)
Dr. Ali CENGİZ (ADÜ)	Dr. Md. Moynul AHSAN (Ankara University)
Dr. Ali DERAN (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)	Dr. Mehmet Ali SÜMBÜL (ADÜ)
Dr. Ali Ender ALTUNOĞLU (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)	Dr. Mehmet Erdemir GÜNDOĞMUŞ (ADÜ)
Dr. Ali ÖZDEMİR (DEÜ)	Dr. Mehmet MARANGOZ (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Dr. Ali PETEK (ADÜ)	Dr. Mehmet Metin DAM (ADÜ)
Dr. Amanda KING (Georgia Southern University)	Dr. Mehmet TANYAŞ (Maltepe Üni.)
Dr. Arzu GÜLER (ADÜ)	Dr. Mehpare TİMOR (İstanbul Üni.)
Dr. Arzu ORGAN (PAÜ)	Dr. Merve İrem YAPICI (ADÜ)
Dr. Ashi YENİPAZARLI (ADÜ)	Dr. Muhsin ÖZDEMİR (ADÜ)
Dr. Aşkner GÜNGÖR (PAÜ)	Dr. Musa İKİZOĞLU (ADÜ)
Dr. Atakan HATİPOĞLU (ADÜ)	Dr. Mustafa Ali SARILI (ADÜ)
Dr. Aykut Hamit TURAN (Sakarya Üni.)	Dr. Mustafa DOĞANER (ADÜ)
Dr. Aynur UÇKAÇ (ADÜ)	Dr. Mustafa MIYNAT (Celal Bayar Üni.)
Dr. Ayşe Cansu GÖK KISA (Hitit Üni.)	Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Dr. Ayşegül TUŞ IŞIK (PAÜ)	Dr. Necmi GÜRSAKAL (Uludağ Üni.)
Dr. Aziz BOSTAN (ADÜ)	Dr. Necmiye CÖMERTLER ŞİMŞİR (ADÜ)
Dr. Bayram COŞKUN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)	Dr. Nilüfer KARACASULU (DEÜ)
Dr. Bilge DOĞANLI (ADÜ)	Dr. Onur ÖZVERİ (DEÜ)
Dr. Bülent YILDIZ (ADÜ)	Dr. Osman PEKER (ADÜ)
Dr. Cemal İYEM (ADÜ)	Dr. Ömer ÖZPINAR (ADÜ)
Dr. Çağrı KÖROĞLU (ADÜ)	Dr. Pınar Süral ÖZER (DEÜ)
Dr. Çınar ÖZEN (Ankara Üni.)	Dr. Rafet AKTAŞ (Yıldırım Beyazıt Üni.)
Dr. Ece ARMAĞAN (ADÜ)	Dr. Ralf WAGNER (University of Kassel)
Dr. Engin BERBER (Ege Üni.)	Dr. Sacit Hadi AKDEDE (İzmir Bakırçay Üni.)
Dr. Engin ÇAKIR (ADÜ)	Dr. Sarmite MIKULIONIENE (Mykolas Romeris University)
Dr. Erman COŞKUN (İzmir Bakırçay Üni.)	Dr. Selçuk PERÇİN (Karadeniz Teknik Üni.)
Dr. Erol EĞRİOĞLU (Giresun Üni.)	Dr. Sema OĞLAK (ADÜ)
Dr. Ersan ÖZ (PAÜ)	Dr. Serkan DİLEK (Kastamonu Üni.)
Dr. Esin SAYIN (ADÜ)	Dr. Sezgin DEMİR (ADÜ)
Dr. Esra AYTAÇ ADALI (PAÜ)	Dr. Süleyman BARUTÇU (PAÜ)
Dr. Fatma Neval GENÇ (ADÜ)	Dr. Süleyman ÖZDEMİR (Bandırma Onyediy Eylül Üni.)
Dr. Ferhan ÇEBİ (PAÜ)	Dr. Şansel ÖZPINAR (ADÜ)
Dr. Feriştah SÖNMEZ (ADÜ)	Dr. Şevkinaz GÜMÜŞOĞLU (Yaşar Üni.)
Dr. Funda ÇONDUR (ADÜ)	Dr. Taner BULUT (ADÜ)
Dr. Gülşah SEZEN AKAR (ADÜ)	Dr. Taylan URKMEZ (SolBridge Int. School of Business)
Dr. Hadi GÖKÇEN (Gazi Üni.)	Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU (ADÜ)
Dr. Hakan SARITAŞ (PAÜ)	Dr. Tuncer ÖZDİL (Manisa Celal Bayar Üni.)
Dr. Halil MUTİOĞLU (ADÜ)	Dr. Turgay UZUN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
Dr. Hatice EROL (ADÜ)	Dr. Türkay DERELİ (Gaziantep Üni.)
Dr. Hür Bersam BOLAT (PAÜ)	Dr. Umut EVLİMOĞLU (ADÜ)
Dr. Hüseyin AKTAŞ (Celal Bayar Üni.)	Dr. Umut Tolga GÜMÜŞ (ADÜ)
Dr. Hüseyin GÜL (ADÜ)	Dr. Utku YAPICI (ADÜ)
Dr. Hüseyin ŞENKAYAS (ADÜ)	Dr. Veysel YILMAZ (Eskişehir Osmangazi Üni.)
Dr. Ioannis KARKASIZ (University of the Aegean)	Dr. Victoria Ateca AMESTOY (Uni. of Basque Country)
Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ (Şırnak Üni.)	Dr. Yaşar UYSAL (DEÜ)
Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN (PAÜ)	Dr. Yetkin BULUT (Ondokuz Mayıs Üni.)
Dr. İsmail MAZGİT (DEÜ)	Dr. Yusuf ALPER (Uludağ Üni.)
Dr. İsmet ATEŞ (ADÜ)	Dr. Yusuf KADERLİ (ADÜ)

BU SAYIYA KATKI VEREN HAKEMLER

(İsme göre sıralı)

Dr. Aslı YÖNTEN BALABAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Dr. Atakan HATİPOĞLU (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Cemile ÜNDÜCÜ (Trakya Üniversitesi)

Dr. Emre ERKAN (Marmara Üniversitesi)

Dr. Hüseyin GÜL (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Sadullah ÇELİK (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Sultan SALUR (Sinop Üniversitesi)

Dr. Utku YAPICI (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU (Bitlis Eren Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi

KÜRESEL KRİZ SONRASI TÜRKİYE’DE PARA POLİTİKASI ETKİNLİĞİNİN
ANALİZİ

EZGİ KOPUK **45-53**

Araştırma Makalesi

KRİTİK ALTYAPILARDA SİBER GÜVENLİK VE AFAD ÜZERİNDEN BİR
DEĞERLENDİRME

Kıvanç DEMİRCİ **54-64**

Araştırma Makalesi

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE TİCARİ KREDİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hakan ERYÜZLÜ, Şirin AŞKAR **65-71**

Araştırma Makalesi

CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ HAKKINDA NAZİLLİ İİBF ULUSLARARASI
İLİŞKİLER BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN TUTUMLARINA DAİR TESPİT VE
DEĞERLENDİRMELER

Taner BULUT, Süleyman CANBOLAT **72-102**

KÜRESEL KRİZ SONRASI TÜRKİYE'DE PARA POLİTİKASI ETKİNLİĞİNİN ANALİZİ

Ezgi KOPUK¹

Özet

Para politikası, parasal araçlarla hedeflenen ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi ve ülkelerin kalkınmalarının sağlanması açısından önemli bir ekonomi politikasıdır. Bu bakımdan çalışmada Küresel Kriz sonrası para politikasının uygulanmasında kullanılan politika faiz oranının ve döviz kuru işlemlerinin fiyatlar genel seviyesi üzerinde nasıl bir etki yarattığını belirlemek amaçlanmıştır. Çalışmada uygulanan ekonometrik analiz sonuçlarına göre kısa dönemde faiz oranları ve döviz kurunda görülen bir birimlik artışların enflasyonu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır, uzun dönem analizinde faiz oranlarındaki bir birimlik artışın enflasyonu azalttığı, döviz kurundaki bir birimlik artışın ise enflasyonu artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde uzun dönemde faiz oranları üzerinden yürütülen politikaların fiyat istikrarını sağlamak ve düşürmek açısından etkili olduğu, ancak döviz kurunda yaşanan artışların istikrarı sağlamada bozucu bir görev üstlendiği görülmektedir. Bu nedenle para politikasının etkinliğini artırmak için döviz kurunu düşürücü politikalara yoğunlaşılması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Faiz Oranı, Döviz Kuru, Enflasyon

JEL Kodları: E4, E31, E52, F31

ANALYSIS OF MONETARY POLICY ACTIVITIES IN TURKEY AFTER THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS

Abstract

Monetary policy is an important economic policy targeted by monetary instruments in terms of achieving economic goals and ensuring the development of countries. In this respect, it is aimed to determine the effect of interest rates and exchange rate transactions used in the implementation of monetary policy on the general level of prices in after the global crisis. According to the results of the econometric analysis applied in the study, it was concluded that one-unit increases in interest rates and exchange rates in the short term increase inflation. On addition it was concluded that the increase in interest rates decreases inflation, but increases in exchange rates also increase inflation in the long-term analysis. As a result of the results, it is seen that long-term policies based on interest rates are effective in maintaining and decreasing price stability, but the increases in exchange rates have a disruptive role in maintaining stability. For this reason, it is suggested that in order to increase the effectiveness of monetary policy, it is necessary to focus on foreign exchange lowering policies.

Keywords: Monetary Policy, Interest Rate, Exchange Rate, Inflation

JEL Codes: E4, E31, E52, F31

1. GİRİŞ

2007'nin son dönemlerinde Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Mortgage kredilerinden kaynaklanan dünyanın ilk finansal krizi ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD' de görülen bu kriz, FED' in (Amerika Birleşik Devletleri'nin Merkez Bankası - Federal Reserve) değişken düşük faiz oranlarını yükseltmesiyle birlikte sonraları likidite krizine dönüşmüş ve küreselleşen dünyada büyük bir hızla diğer tüm ülkeleri de etkisi altına almıştır. Bu bağlamda uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bankalar ABD' de ödenemeyen borçların etkisiyle parasal tabanlı sıkıntıya düşmüş ve makroekonomik dengeler bozulmaya başlamıştır.

Küresel çapta görülen bu kriz, kredi ve likidite krizi olmasının yanı sıra finansal bir sistemik tıkanıklığın da krizi olduğu için sistemik olarak hazırlıksız olan tüm ülkeleri derinden etkilemiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ilk olarak sıcak paranın ülkelere hızla çıkışına, borç yükünün artmasına ve dış ticaret faaliyetlerinin gerilemesine neden olmuştur. Aynı durum gelişmiş ülkelerde de görülmüş ve büyüme oranları düşüş eğilimine girmiştir. Türkiye ise bu dönemde küresel krizin çok fazla etkisi altında kalmamıştır. Çünkü Türkiye 2001 yılında yaşadığı bir krizle bankacılık sisteminde ve mali yapıda

¹ Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye, ezgiikopukk@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7242-1160

önemli değişimleri yaparak krizin sistemik olarak getirdiği olumsuz etkinin önüne geçebilmiştir (Eğilmez, 2019: 222-224).

Küresel krizin dalga dalga yayıldığı 2008 yılında ülkeler finansal ve fiyat istikrarının tekrar sağlanabilmesi için ekonomiye, ekonomi politikalarıyla müdahale etme yoluna gitmiştir. Parasal tabanlı bir kriz olduğu için bu dönemde ülkeler genellikle para politikasının uygulanmasına yönelmiştir. Para politikası, kapsam olarak paranın bir ekonomideki yerini ve ekonomiye etki eden değişkenler üzerindeki tesirini içermektedir (Yazgan, 2015: 33). Bir başka ifadeyle para politikası, bir ülkenin milli çıkarlarını en üst düzeye ulaştırmak için parasal faaliyetler hakkında karar alınması ve bu kararların uygulanması süreci olarak tanımlanabilir. Para politikasının uygulanmasındaki amaç, fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamaktır. Fiyat istikrarı ile Merkez Bankası, fiyatların sabit değil, istikrarlı bir seyirde izlenmesini hedefler. Genelde düşük seviyede ve istikrarlı bir politikanın sağlanması amaçlanmaktadır. Diğer yandan Küresel Kriz’ den sonra fiyat istikrarının para politikasının yürütülebilmesi için eksik olduğu ve bununla birlikte finansal istikrarın da sağlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle kriz dönemlerinde fiyat istikrarı sağlansa bile likidite sıkıntısının görülmesiyle, finansal istikrarın bozulmasının bu krizlere neden olduğu görülmüştür (Özatay, 2013: 299-302). Finansal istikrarın bozulduğu dönemlerde piyasaya olan güvenin azalması Merkez Bankasına olan ihtiyacı arttırmış ve finansal istikrarın da para politikası amacının olması gerekliliği gündeme gelmiştir.

Merkez Bankası, finansal ve fiyat istikrarını sağlamak amacıyla para politikası araçlarını geliştirmiştir. Bunlardan en bilinenleri döviz işlemleri ve faiz oranları politikalarıdır. Merkez Bankası döviz işlemleriyle, döviz alıp satabilir. Döviz aldığı piyasadaki döviz kıtlığı görüleceği için yerli para birimi arzı artar ve bunun sonucunda döviz kuru yükselir. Döviz sattığında ise tam tersi durumla karşılaşarak döviz kuru düşer. Diğer taraftan Merkez Bankası faiz oranlarıyla da piyasadaki nakit oranına müdahalede bulunabilir. TCMB bu doğrultuda, “1 Haftalık Repo Faiz Oranı” nı politika faiz oranı olarak belirlemiştir. Faizler yükseldiğinde yerli para arzı azalır ve döviz kuru düşer, faizler azaldığında ise yerli para arzı artacağı için döviz kuru artar.

Bu bağlamda ekonomi ve finans literatüründe faiz oranlarının ve döviz kurunun fiyatlar genel seviyesine olan etkileri birçok araştırmacı tarafından araştırılmış ve araştırılmaktadır. Bunlardan en önemlileri Fisher etkisi, satın alma gücü paritesi ve Mundell- Fleming Modeli’ dir. Fisher etkisinde, yüksek faiz oranlarına sahip olan ülkelerin para birimlerinin değer kaybetme eğiliminde olduğu ve bunun beklenen enflasyonları etkilediğinden bahsedilmektedir. Diğer bir deyişle döviz kurundaki dalgalanmalarının faiz oranı ve enflasyon üzerindeki periyodik değişimler ilişkilendirilmektedir. Satın alma gücü paritesi ise döviz kurunun, iki para biriminin satın alma güçlerinin birbirine eşit olduğu durumda oluşacağını ifade etmektedir. Adrangi vd. (2011) yapmış oldukları çalışmada, satın alma gücü paritesine göre döviz kurundaki değişimlerin enflasyon oranları farklarından kaynaklandığını belirtmiştir. Son olarak Mundell- Fleming Modelinde, dış ve iç faizlerin birbirine eşit olduğu ve ekonomi tam istihdam düzeyinde iken eşitliğin sağ tarafa kayması ile üretim faktörlerinin yetersizliği nedeniyle arz eksikliği ve talep fazlası, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine yol açacaktır. Eşitliğin dengeden uzaklaşarak sol tarafa kayması ise işsizliğe neden olacaktır (Değer & Emsen, 1999: 155).

Finansal istikrarın ve fiyat istikrarının sağlanmasının önemi doğrultusunda, bu çalışmada Küresel Kriz sonrası politika faiz oranının ve döviz kurunun fiyatlar genel seviyesini nasıl ve ne oranda etkilediğini belirlemek amaçlanmıştır. Amacın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle faiz oranı ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisini araştıran çalışmalara değinilecektir. Daha sonra faiz oranlarının ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisinin ne oranda ve hangi yönde etkilediğini belirlemek için ADF- PP birim kök analizleri, Johansen Eşbütünleşme analizi, Hata Düzeltme Modeli ve uzun dönem katsayıların tahmini için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılacaktır. Yapılan bu çalışma ile Küresel Kriz sonrasında uygulanan para politikasının fiyatlar genel seviyesine olan etkisinin göz önünde bulundurulup politikaların değiştirilmesi gerektiği ya da devam edilmesi konusunda bilgi verileceği düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR

Literatür kısmında döviz kurunun ve faiz oranlarının fiyat istikrarını sağlamak amacıyla uğradıkları değişimlerin fiyatlar genel düzeyinde nasıl bir etki yarattığına dair çalışmalara yer verilmiştir. Döviz kurunun ve faizin, enflasyonu etkilediği bilinen bir durum olsa da, bu etki dönemler ve ülkeler açısından

değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle ülkelerin finansal ve fiyat istikrarının geçmiş dönemleri göz önünde bulundurularak, yürütülen politikaların şekillenmesi, ülkelerin geleceği ve ekonomik istikrar için önemli bir konudur. Bu doğrultuda incelenen çalışmaların sonuçlarına bakıldığında faiz oranlarının, döviz kurunun ve enflasyonun birbiri ile bağlantılı olduğu görülmektedir.

Tablo 1’de Şen vd. (2019), Atgür ve Altay (2015), Moroşan ve Zubaş (2015) ve Oktar ve Dalyancı (2011) yaptığı araştırmalarda faiz oranlarının uzun dönemde enflasyonu etkilediği sonucu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Monfared ve Akın (2017) araştırdığı dönemde döviz kurunun enflasyonu olumlu yönde etkilediği sonucuna varırken, Fetail vd. (2016) ise döviz kurunun enflasyonu olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Son olarak Ebiringa ve Anyaogu (2014), enflasyon ve döviz kuru arasında pozitif bir ilişki; Asari vd. (2011) enflasyon ve faiz oranı arasında negatif bir ilişki ve Belke vd. (2004) döviz ve faiz arasında pozitif bir ilişki bulmuştur.

Tablo 1. Literatür Araştırması

Yazar / Yıl	Ülke / Dönem	Analiz Yöntemi	Bulgular
Hoang vd. (2020)	Viyetnam / 2005-2018	VAR Analizi	Döviz kurunun enflasyonu etkilediği sonucuna varılmıştır.
Moyo & Tursoy (2020)	Güney Afrika / 2003-2019.	ARDL, FMOLS ve DOLS Modeli	Enflasyon ve döviz kuru arasında çoklu bağlantı ilişkisi bulunamamıştır.
Akcan (2019)	Türkiye / 2000:06-2007:09 / 2007:10-2018:10	Johansen Eşbütünleşme, ve Granger Nedensellik Testi	Küresel Kriz öncesi faiz ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik varken, bu durumun kriz sonrasında ortadan kalktığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca 2000-2018 döneminde faiz oranlarından enflasyona doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Karanfil & Eroğlu (2019)	Türkiye / 2010-2018	ARDL Modeli	Kredi genişlemesi, döviz kuru ve beklenen enflasyonun enflasyonu açıklama gücünün yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Uçak & Şahan (2019)	Türkiye /2006:01-2017:12	Johansen Eşbütünleşme, Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik	Faiz oranlarının, enflasyonu ve döviz kurunu azalttığı gözlemlenmiştir.
Şen vd. (2019)	Brezilye, Hindistan, Türkiye, Güney Afrika, Endonezya / 2013:1-2018:12	ARDL Modeli	Enflasyon ve faiz oranları, enflasyon ve döviz kurları uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Akgül & Özdemir (2018)	Türkiye / 2006-2013	DiksPanchenko Nedensellik Testi	Faiz oranı ve enflasyon arasında çift yönlü nedensellik varken döviz kurundan enflasyona tek yönlü nedensellik vardır.
Monfared & Akın (2017)	İran / 1976-2012 / 1997: 3 - 2011: 4	Hendry ve VAR Analizi	Para arzı ve döviz kuru enflasyonu olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir.
Fetail vd. (2016)	Batı Balkan Ülkeleri / 1996-2014	Pooled OLS	Döviz kurunun enflasyonist yapıyı tetiklediğini tespit etmişlerdir.
Türk (2016)	Türkiye / 1987-2013	VAR Analizi	Döviz kuru enflasyonu etkilerken, enflasyon döviz kurunu etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Abdurehman & Hacilar (2016)	Türkiye / 2005:01-2014:12	OLS, ARCH ve GARCH Analizleri	Döviz kuru ile enflasyon arasında ilişkinin varlığı belirlenmiştir.
Atgür & Altay (2015)	Türkiye / 2004-2013	Johansen, Lütkepohl-Saikkonen Eşbütünleşme Testleri ve DOLS	Faiz oranı ve enflasyonun birbirini uzun dönemde etkilediği sonucun varmışlardır.
Ergin (2015)	Türkiye / 2005:01-2014:12	VAR Analizi	Döviz kurunun, enflasyon üzerindeki geçişkenliğinin giderek azaldığı gözlemlenmiştir.

Yazar / Yıl	Ülke / Dönem	Analiz Yöntemi	Bulgular
Moroşan & Zubaş (2015)	Romanya / 2005:Q1-2014:Q4	Regresyon Analizi ve İstatiksel Testler	Döviz kurunun ve faizin enflasyonu uzun dönemde etkilediği, enflasyon ve faiz oranında aynı yönlü bir ilişkinin olduğunu ve faiz oranının enflasyon ve döviz kurundan etkilendiğini göstermektedir.
Doğan vd. (2015)	Türkiye / 2003:01- 2015:02	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Enflasyonun, faizi etkilediği sonucuna varılmıştır.
Ebiringa & Anyaogu (2014)	Nijerya / 1971-2010	ARDL Modeli	Döviz kuru ve enflasyon arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Aydın & Kara (2012)	Türkiye / 2004:04 2011:03	VAR Analizi	Döviz kuru, üretici fiyat endeksinin, tüketici fiyat endeksinden daha fazla etkilemektedir.
Asari vd. (2011)	Malezya / 1999-2009	VECM ve Granger Nedensellik	Faiz oranı artarken, enflasyon oranı azalma eğilimi göstermiştir.
Oktar & Dalyancı (2011)	Türkiye / 2003:01-2011:6	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Kısa dönemde enflasyon faizi etkilerken, uzun dönemde her iki değişken de birbirini etkilediği tespit edilmiştir.
Sever & Mızrak (2007)	Türkiye / 1987:01-2006:06	VAR Analizi	Döviz kurunun, faiz ve enflasyon üzerinde daha baskın bir konumda olduğu sonucuna varılmıştır.
Belke vd. (2004)	Mercosur Ülkeleri / 1970-2001	Korelasyon Matrisleri	Döviz kuru ve faiz oranları arasında aynı yönlü bir ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir.
Minella (2003)	Brezilya /1975-2000	Var Analizi	Piyasadaki para artışlarının enflasyon ve faiz oranlarını etkilediği sonucu elde edilmiştir.
Shalishali & Ho (2002)	Seçilmiş 8 Ülke /1972:Q2-1996:Q4	Fisher Etkisinin İstatiksel Testleri ve EKK Regresyon Analizi	Ülkeler arasında enflasyon, faiz ve döviz kurunun birbirlerini farklı yönde etkilediği sonucu elde edilmiş ve döviz kuruna etki eden dış ticaret değerlerinin de incelenmesi gerektiği önerilmiştir.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. Veri ve Model

Çalışma, Küresel Kriz sonrasında faiz oranı ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu kapsamda 2008; Q1 ve 2020; Q3 verileri dahilinde faiz oranı (1 Haftalık Repo Faizi-Politika Faiz Oranı), nominal döviz kuru ve enflasyon değişkenlerinin değerleri TCMB' den elde edilmiştir.

Çalışmanın ekonometrik modellemesi aşağıdaki gibidir;

$$Enf_t = \beta_0 + \beta_1 FO_t + \beta_2 DK_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Enf_t : Enflasyon

FO_t : 1 Haftalık Repo Faiz Oranı

DK_t : Nominal Döviz Kuru

ε_t : Hata Terimi

Çalışmada değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi için ADF-PP Birim Kök Testi yapılacaktır. Daha sonra değişkenler arasında ilişkinin tespit edilmesi için Johansen Eşbütünleşme Analizi, kısa dönem ve ECM_{t-1} katsayısının tahmini için Vektör Hata Düzeltme Modeli ve son olarak uzun dönem katsayıların tahmini için FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılacaktır.

3.2. Bulgular

Analizin yürütülebilmesi için öncelikle çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmaları alınarak, birim kök testleri uygulanmıştır. Durağanlık testinin yapılmasındaki amaç otokorelasyon, değişen varyans ve sahte regresyon sorunları ile karşılaşılması içindir. Bu nedenle çalışmada en sık kullanılan ADF ve

PP birim kök testlerine yer verilmiştir. ADF testi, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilmiştir. Analizde oluşturulan hipotezlerin olasılık ve istatistik değerlerinin belirlenmesiyle durağanlık seviyelerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan PP testi, Phillips ve Perron (1998) tarafından geliştirilmiş ve ADF testinden farklı olarak ortaya çıkacak şokları da hesaba katmıştır (Kopuk, 2020: 16).

Tablo 2. ADF ve PP Durağanlık Testleri

Değişkenler	ADF Testi			PP Testi		
	Sabitli T-istatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç	Sabitli T-istatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
Enflasyon	-6.296164	0.0000*	I(1)	-6.315695	0.0000*	I(1)
Faiz Oranı	-3.818359	0.0051*	I(1)	-3.924668	0.0038*	I(1)
Döviz Kuru	-6.523873	0.0000*	I(1)	-6.669455	0.0000*	I(1)

Not: * işareti %1 istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Analiz sonuçları değişkenlerin düzeyde durağan olmadıklarını ve bu nedenle birinci farklarının alınmasıyla durağan hale getirildiğini göstermektedir. Değişkenlerin birinci farklarının alınmasıyla hem ADF hem de PP testinde değişkenlerin %1 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Durağanlık seviyelerinin aynı olması sebebiyle analize Johansen eşbütünleşme analizi ile devam edilecektir.

Soren Johansen, uzun dönemde birden fazla değişkenin arasında bir ilişkinin olabileceği varsayımı ile bu analizi geliştirmiştir. Johansen eşbütünleşme analizinden önce VAR analizi ile gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Bu belirleme Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri dikkate alınarak yapılmıştır.

Tablo 3. VAR Analizi ile Gecikme Uzunluğunun Tespit edilmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	39.89386	NA	4.18e-05	-1.569952	-1.451857	-1.525512
1	241.9677	369.7521	1.13e-08	-9.785860	-9.313482	-9.608101
2	263.8002	37.16177*	6.58e-09*	-10.33193*	-9.505264*	-10.02085*
3	270.7506	10.94308	7.28e-09	-10.24471	-9.063760	-9.800308
4	281.4506	15.48082	6.94e-09	-10.31705	-8.781816	-9.739328

Yapılan analiz neticesinde en uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir. Johansen eşbütünleşme analizi bu gecikme uzunluğu dikkate alınarak uygulanacaktır.

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Testi

İz İstatistiği Sonuçları				
Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Hiç*	0.552276	56.44793	29.79707	0.0000*
En Çok 1	0.262814	17.87615	15.49471	0.0215**
En Çok 2	0.065277	3.240262	3.841466	0.0718***
Maksimum Özdeğer Testi Sonuçları				
Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	Max Öz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Hiç*	0.552276	38.57177	21.13162	0.0001*
En Çok 1	0.262814	14.63589	14.26460	0.0437**
En Çok 2	0.065277	3.240262	3.841466	0.0718***

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5, %10 istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'teki yer alan analiz sonuçlarına göre uzun dönemde değişkenler arasında birden fazla eşbütünleşme denklemi olduğu görülmektedir.

Johansen eşbütünleşme analizi yapılırken değişkenlerin farklarının alınması değer kayıplarına neden olmaktadır. Değer kayıplarının analizde olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması için hata düzeltme modeli yapılacaktır. Hata düzeltme modeli, uzun dönemde birbirleri ile ilişki içerisinde olan değişkenlerin kısa dönemde bu bütünleşik dengeden uzaklaşma eğilimini göstermektedir. Hata düzeltme

modelinin 1 gecikmeli hali alınarak modele eklenir ve bu modele eklenen hata düzeltme değişkeninin durağan olması gerekmektedir.

Tablo 5. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
Faiz Oranı	0.034359	0.013012	2.640545	0.0113*
Döviz Kuru	0.089380	0.031586	2.829716	0.0069*
ECM_{t-1}	-0.079847	0.043367	-1.841208	0.0720**
C	0.020402	0.002177	9.373446	0.0000*

Not: *, ** sırasıyla %1, %5 istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında kısa dönemde faiz oranlarında yaşanan bir birimlik değişim enflasyonu %0,03 oranında artırdığı görülürken, döviz kurundaki bir birimlik değişimin enflasyonu %0,08 oranında artırdığı görülmektedir. Diğer yandan hata düzeltme katsayısı beklentiler yönünde 0 ile -1 aralığında bir değer almış ve bir dönem önceki dengeden uzaklaşmanın bir dönem sonra %0,07 oranında düzeldiği tespit edilmiştir.

Vektör Hata Düzeltme Modelinde herhangi bir hatanın olmadığını gösteren bazı diagnostik testler uygulanmıştır. Bu testler tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeline Ait Diagnostik Test Sonuçları

Diagnostik Testler	Değer	Olasılık
Jargue-Bera Normallik	0.40	0.81
Ramsey Reset	2.05	0.10
Breusch-Pagan-Godfrey	0.27	0.76
ARCH LM	0.06	0.79

Jargue-Bera Normallik testi; modeldeki hata teriminin normal dağılım gösterdiğini, Ramsey Reset testi; modelde kurulum hatasının olmadığını, Breusch-Pagan-Godfrey testi; modelde otokoralezyonun olmadığını, ARCH LM testi ise modelin değişen varyans içermediğini göstermektedir.

Vektör Hata Düzeltme Modeliyle değişkenlerin kısa dönemli katsayı tahminleri yapıldıktan sonra uzun dönemli katsayıların tahmini DOLS (Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi), FMOLS (Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) ve CCR (Kanonik Koentegrasyon Regresyonunu) yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Uygulanan bu yöntemlerde bağımsız değişken ve hata terimi arasındaki içsellik bağlantısı ile hata terimleri arasında oluşan otokoralezyon sorunu dikkate alınmaktadır. Gecikme uzunluğu ve bant aralığı her 3 yöntemde de Newey-Wes otomatik yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Ancak Dols yönteminde gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri dikkate alınmış ve 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

FMOLS			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Faiz Oranı	-0.087008	0.026662	0.0021*
Döviz Kuru	0.682703	0.021785	0.0000*
R^2	0.979297		
DOLS			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
Faiz Oranı	-0.152309	0.033314	0.0001*
Döviz Kuru	0.717480	0.023507	0.0000
R^2	0.995481		
CCR			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hat	Olasılık
Faiz Oranı	-0.083189	0.023489	0.0009*
Döviz Kuru	0.681791	0.021251	0.0000*
R^2	0.979319		

Not: *, ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo incelendiğinde faiz oranlardaki %1’lik bir artışın uzun dönemde enflasyon oranlarını sırasıyla %0,08, %0,15 ve %0,08 oranında azalttığı gözlemlenmiştir. Diğer taraftan döviz kurundaki %1’lik bir değişimin uzun dönemde enflasyon oranlarını sırasıyla %0,68, %0,71 ve %0,68 oranında arttırdığı tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar doğrultusunda faiz oranında uygulanan politikaların fiyatlar genel seviyesi üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğu görüldükçe, döviz kurundaki artışların fiyatlar genel seviyesi üzerinde arttırıcı bir etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim döviz kurundaki etki faiz oranlarındaki etkiden büyük olduğu için fiyatlar genel seviyesinde bir istikrar ve azaltma eğilimi sağlanamamıştır. Edinilen bu bulgulara göre Küresel krizin getirdiği özellikle borç yükünün artması ve dış ticaret açığının artması gibi olumsuzluklar yabancı paranın ülkeden çıkışına yol açarak, döviz kurunun artmasına neden olmuştur. Artan döviz kuru ise dışa bağımlı bir üretim gerçekleştiren Türkiye için maliyetlerin artması anlamına gelmektedir ve artan maliyetler karşısında da enflasyonun yükselmesi kaçılmaz bir durum haline gelmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkeler gelişmek ve satın alma güçlerini arttırabilmek için makroekonomik bir faktör olan büyümeyi arttırmayı hedefler. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için de ekonomi politikalarıyla, piyasalar, sektörler, kişiler ve kurumlar üzerinde etki edebilecek kararlar alabilirler. Bu bakımdan ekonomik gelişim üzerinde ve ekonominin gidişatına yön veren bir ekonomi politikası unsuru olan para politikasının etkinliğinin araştırılması tüm ekonomiler için önemlidir. Çünkü para politikası, fiyat istikrarının ve finansal istikrarın sağlanmasında kullanılan bir politika olduğu için büyümeyi olumsuz etkileyecek enflasyonu, düşük ve istikrarlı bir seviyede tutmayı amaçlar. Bundan dolayı çalışmada 2008 krizinden sonra para politikası aracı olarak kullanılan faiz oranı ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisinin araştırılması hedeflenmiştir.

Çalışmada öncelikle değişkenler arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Johansen eşbütünlük testi yapılmış ve test sonuçlarında değişkenler arasında birden fazla eşbütünlük denkleminin olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra faiz oranı ve döviz kurunun enflasyon üzerindeki kısa dönemli etkisi vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile sınanmıştır. Bu analizin sonucunda faiz oranlarındaki ve döviz kurundaki bir birimlik artışların, enflasyonu pozitif yönde etkilediği, yani arttırdığı sonucu elde edilmiştir. Son olarak değişkenler arasında uzun dönemli katsayı tahminleri FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri ile yapılmış ve bu analiz sonucunda da faiz oranlarındaki bir birimlik artışın uzun dönemde enflasyonu azaltıcı bir etkisinin olduğu gözlemlenirken, döviz kurundaki bir birimlik artışın uzun dönemde enflasyonu arttırdığı gözlemlenmiştir.

Analizlerden elde edilen bilgiler neticesinde faiz oranları ve döviz kurunun enflasyonu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Aralarındaki bu etkileşim kısa dönemde pozitif yönlü iken, uzun dönemde faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişki negatif, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki ise pozitif yönlüdür. Bu bulgular literatürde yapılan diğer çalışmalarla kıyaslandığında; Uçak ve Şahan (2019)’ın, Asari vd. (2011)’nin yaptıkları çalışmada faiz oranı ve enflasyon arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşması ve Sever ve Mızrak (2007)’in, Ebiringa ve Anyaogu (2015)’nin ve Fetail vd. (2016)’nin yapmış oldukları çalışmalarda ise döviz kuru ile enflasyon arasında pozitif bir ilişkinin bulunması açısından benzerlik göstermektedir. Diğer yandan Moroson ve Zubaş (2015) çalışmasında faiz oranı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişki tespit ederken, Shalishalive ve Ho (2002) döviz kuru ile enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Sonuç olarak faiz oranlarındaki artış fiyat istikrarını sağlamak ve düşürmek açısından etkin kullanılsa da, döviz kurundaki artışların enflasyonu artırması sebebiyle bu etkinliğin ve istikrarın sağlanamadığı görülmektedir. Çünkü döviz kurunun enflasyonu etkileme oranı, faiz oranının enflasyonu etkileme oranından büyük olması enflasyonun artış göstermesine neden olmuştur. Bu bakımdan politika yapıcıların enflasyonu düşürmek için uyguladıkları faiz oranları politikasının yetersiz kaldığı ve bunun yanında döviz kurunu düşürücü politikalarında faaliyete geçirilmesi ile fiyatlar genel seviyesinin artışının önüne geçileceği düşünülmektedir. Döviz kurunun düşürülmesi için döviz kıtlığının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Döviz kıtlığının giderilebilmesi için de döviz borcu alınabilir, yabancı yatırımların ülke içerisine çekilmesi teşvik edilebilir, turizm olanaklarının geliştirilmesi ve tanıtımının yapılması ile yabancı turistlerin ülkeye gelmesi sağlanabilir ve merkez bankası döviz satım işlemi ile piyasadaki yabancı para arzını arttırabilir. Bunların arasında en etkili ve kalıcı bir çözüm olan yabancı

yatırımcıların ülke içerisine çekilmesidir. Bunun içinde uygun hukuki teşviklerle güven ortamının yaratılması ve ticari avantajların sağlanması yeni yatırımcıların ülke içerisine çekilmesine katkı sağlayacak girişimler olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdurehman, A. A., & Hacilar, S. (2016). The relationship between exchange rate and inflation: An empirical study of Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4), 1454-1459.
- Adrangi, B., Allender, M. E., & Raffiee, K. (2011). Exchange rates and inflation rates: Exploring nonlinear relationships. *Review of Economics & Finance. Academic Research Centre of Canada*, 1, 1-16.
- Akcan, A. T. (2019). Mortgage krizi öncesi ve sonrasında enflasyon - faiz etkileşimi: Türkiye örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 7(4) 239–244.
- Akgül, I., & Özdemir, S. (2018). Enflasyon-faiz oranı ve enflasyon-döviz kuru ikilemi:GEG programı döneminde Türkiye gerçeği. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 153-166.
- Asari, F. F., Baharuddin, N. S., Jusoh, N., Mohamad, Z., Shamsudin, N., & Jusoff, K. (2011). A vector error correction model (VECM) approach in explaining the relationship between interest rate and inflation towards exchange rate volatility in Malaysia. *World Applied Sciences Journal*, 49-56.
- Atgür, M., & Altay, N. O. (2015). Enflasyon ve nominal faiz oranı ilişkisi: Türkiye örneği (2004-2013). *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 521-533.
- Aydın, Ü., & Kara, O. (2012). Türkiye’de döviz kuru - enflasyon etkileşiminin para politikası üzerine etkileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(572), 23-46.
- Belke, A., Geisslreither, K., & Gros, D. (2004). On the relationship between exchange rates and interest rates: Evidence from the Southern Cone. *Cuadernos de Economía*, 41, 35-64.
- Değer, M., & Emsen, Ö. S. (1999). Türkiye Mundell-Fleming modelinde nerede bulunabilir? *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 153-159.
- Doğan, B., Eroğlu, Ö., & Değer, O. (2015). Enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-21.
- Ebiringa, O. T., & Anyaogu, N. B. (2014). Exchange rate, inflation and interest rates relationships: An autoregressive distributed lag analysis. *Journal of Economics and Development Studies*, 2(2), 264-279.
- Eğilmez, M. (2019). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ergin, A. (2015). Döviz kuru ve enflasyon arasındaki geçiş etkisi: Türkiye örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 13-29.
- Fetai, B., Koku, P. S., Caushi, A., & Fetai, A. (2016). The relationship between exchange rate and inflation: The case of Western Balkans countries. *Journal of Business, Economics and Finance*, 5(4), 360-364.
- Hoanga, T. T., Thi, V. A., & Minh, H. D. (2020). The impact of exchange rate on inflation and economic growth in Vietnam. *Management Science Letters*, 10, 1051–1060.
- Karanfil, N., & Eroğlu, İ. (2019). 2008 küresel kriz sonrası uygulanan para politikası ile enflasyon arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(2), 214-232.
- Kopuk, E. (2020). İşsizlik ve enflasyonun ekonomik büyüme üzerine etkisi: 1988-2019 dönemi Türkiye incelemesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı), 11-22.
- Minella, A. (2003). Monetary policy and inflation in Brazil (1975-2000): A VAR estimation. *Banco Central do Brasil Working Paper*, 605-635.

- Monfared, S. S., & Akın, F. (2017). The relationship between exchange rates and inflation: The case of Iran. *European Journal of Sustainable Development*, 6(4), 329-340.
- Moroşan, G., & Zubaş, I. M. (2015). Interest rate, exchange rate and inflation in Romania. Correlates and Interconnection. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 8, 146-160.
- Moyo, D., & Tursoy, T. (2020). Impact of inflation and exchange rate on the financial performance of commercial banks in South Africa. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-24.
- Oktar, S., & Dalyancı, L. (2011). Türkiye ekonomisinde para politikası ve enflasyon arasındaki ilişkinin analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1-20.
- Özatay, F. (2013). *Parasal iktisat: Kuram ve politika*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Sever, E., & Mızrak, Z. (2007). Döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiler: Türkiye uygulaması. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 265-283.
- Shalishali, M. K., & Ho, J. C. (2002). Inflation, interest rate and exchange rate: What is the relationship? *Journal of Economics and Economic Education Research*, 3(1), 107-117.
- Şen, H., Kaya, A., Kaptan, S., & Cömert, M. (2019). Interest rates, inflation, and exchange rates in fragile EMEs: A fresh look at the long-run interrelationships. *HAL Archives-Ouvertes*, 1-28.
- Türk, E. (2016). Döviz kuru - enflasyon ilişkisi "Türkiye örneği". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 81-102.
- Uçak, S., & Şahan, B. (2019). Faiz; enflasyon, döviz kuru ve büyüme ilişkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 23(79), 53-68.
- Yazgan, E. (2015). *Para politikası: Bir örnek olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının tepki fonksiyonunun tahmini*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KRİTİK ALTYAPILARDA SİBER GÜVENLİK VE AFAD ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Kıvanç DEMİRCİ¹

Özet

Küreselleşmenin getirmiş olduğu yapısal dönüşüm hareketleri güvenlik anlayışındaki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm hareketleriyle literatürde askeri bir kavram olarak ele alınan güvenlik sosyal, ekonomik, askeri tüm boyutlarıyla ele alınmaya başlamıştır. Teknolojik gelişimin de etkisiyle güvenlik anlayışıyla beraber sınır kavramında da bir dönüşüm yaşanmıştır. Artık sınır kavramını kara, hava ve deniz olarak tanımlamanın yanı sıra siber sınır olarak adlandırılan bir kavram da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) kritik altyapıların korunması konusundaki görev ve sorumluluklarının tespitidir. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan döküman taraması yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında AFAD'ın kritik altyapıların korunması konusunda özel bir öneme sahip kamu kurumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle kritik altyapıları belirlenmesi, kurumlar arasındaki koordinasyonun sağlanması ve bu altyapılara yönelik verileri hazırlama görevi AFAD'a verilerek bu yolla siber güvenliğe karşı direnç oluşturmak amaçlandığı tespit edilmiştir. AFAD'ın son dönemde kamu hizmetlerinin dijitalleşmesine önem vermiş olduğu görülmektedir. Bu durum kritik altyapılara yönelik risk ve tehditleri arttıran gelişmelerin başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: AFAD, Güvenlik, Kritik Altyapılar, Siber Güvenlik, Siber Sınır.

JEL Kodları: J28, K32.

CYBER SECURITY IN CRITICAL INFRASTRUCTURE AND AN EVALUATION BY AFAD

Abstract

Structural transformation movements brought about by globalization have brought about changes in the understanding of security. With these transformation movements, security, which is considered as a military concept in the literature, has begun to be discussed with all its social, economic and military dimensions. With the effect of technological development, there has been a transformation in the concept of border along with the understanding of security. Now, in addition to defining the border concept as land, air and sea, a concept called cyber border has emerged. In this context, the main purpose of the study is to determine the duties and responsibilities of the Disaster and Emergency Management Presidency in the protection of critical infrastructures.

Within the scope of the study, it was concluded that AFAD is a public institution with a special importance in the protection of critical infrastructures. In particular, it has been determined that AFAD is given the task of identifying critical infrastructures, ensuring coordination between institutions, and preparing data for these infrastructures, in order to create resistance against cyber security in this way. It is seen that AFAD has recently given to the digitalization of public services. In this case, it is one of the developments that increase the risks and threats to critical infrastructures.

Keywords: AFAD, Security, Critical Infrastructures, Cyber Security, Cyber Frontier.

JEL Codes: J28, K32.

1. GİRİŞ

Fiziksel veya sanal olsun bir devletin devamı için önemli olan hizmetlerin kesintisi kamu güvenliği üzerinde tehdit oluşturuyorsa bu hizmetlerin yürütüldüğü altyapılar kritik altyapı olarak tanımlanabilir. Literatürde bilgi iletişim teknolojileri, su ve enerji kaynakları, kimya, uzay ve nükleer endüstrisi, sivil idare, mali sistemler ile halk sağlığı hizmetlerinin kritik altyapılar içerisinde değerlendirildiği görülmektedir (Alcaraz & Zeadally, 2015).

Kritik altyapı terimi ve bu altyapılara karşı tehditler 1990'lı yılların ortalarında çalışılmaya başlanmıştır. Dijital Pearl Harbor olarak sistematize edilen bu saldırı tehditleri baraj suları ve temel gıdalara zehir karıştırılması, yolcu uçaklarının rotalarını kaybettirilerek birbirine çarpıtılması vb. olaylar olarak tahmin edilmekteydi. Ancak zaman içerisinde tehditler fiziksel ortamdan sanal ortamlara taşınarak kritik

¹ Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, kivancdemirci4@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0001-6598-6673

altyapıları kontrol eden sistemlere doğru yöneldi. Fiziksel tehditlerin sanal tehditlere yönelmesinin temel nedeni ise kritik altyapı sistemlerinin karmaşıklığından dolayı kontrol edilmesinin güçlüğünden ve kullanılacak bir yazılımın birbirine bağlı karmaşık sistemlere vereceği zararın yüksek olması düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Lewis, 2006: 1).

Ülke örnekleri incelendiğinde bu tehditlerin önemli kısmı ulusal güvenlik kurum ve kuruluşları tarafından bertaraf edilmeye çalışıldığı görülmektedir (Ani, Watson, Nurse, Cook, & Maple, 2019).

Türkiye’de kritik altyapılara karşı siber tehditlerin önlenmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler yürürlüğe girmiş çeşitli kurum ve kuruluşlar yetkilendirilmiştir. Buna göre 22.12.1981 tarihinde yürürlüğe giren 2565 sayılı Askeri Yasak Bölgeler ve Güvenlik Bölgeleri Kanunu’nun 1. maddesiyle yurt savunmasında kritik önem sahip bölgelerin korunması amaçlanmıştır (2565 sk. md.1). Kanun kapsamında askeri güvenlik bölgelerinin oluşturulması ve kaldırılmasında Genelkurmay Başkanlığı yetkilendirilmiştir. Cumhurbaşkanına ise özel güvenlik bölgelerinin oluşturulması konusunda yetki, görev ve sorumluluk verilmiştir (2565 sk. md.3).

Kritik altyapıların zarar görebilirliği konusunda özel öneme sahip elektronik haberleşme, altyapı ve şebekelerinin korunma usulleri 5.11.2008 tarihinde yürürlüğe giren 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu ile düzenlenmiştir. Kanun kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’na çeşitli görev ve sorumluluklar verilmiştir. Bakanlık; milli güvenlik politikalarına uygun olarak şebeke-altyapı hizmetlerinin kurulması ve güvenliğinin tesis edilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi, doğal afet ve olağanüstü durumlarda elektronik haberleşmenin aksamaması için gerekli önlemlerin alınması, ulusal siber güvenliğin sağlanması için usul ve esasların belirlenmesi ve ilgili faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması konularında yetkili kılınmıştır. Ayrıca ulusal entegre kamu sistemlerine yönelik plan, politika ve stratejiler geliştirmek, e-devlet verilerinin transferleri konusunda gerekli altyapıların kurulmasını sağlamak ve bu faaliyetlere yönelik usul ve esasları belirlemek bakanlığın diğer görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (5809 sk. md. 5).

10.07.2018 tarihinde yürürlüğe giren 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde de kritik altyapıların korunmasına yönelik hükümler bulunmaktadır. İlgili mevzuatta dijital dönüşüm ofisine konuyla ilgili çeşitli görev ve sorumluluklar verildiği görülmektedir. Buna göre kararnamenin 527/B maddesinde ofis; kritik altyapıların belirlenmesine ilişkin çalışmalar gerçekleştirmek, kamu kurumları ve kritik altyapılara yönelik siber güvenlik stratejileri geliştirmek, bilgi güvenliği yönetim sistemleri kurmak, işletmek ve teknik standartlarla ilgili usul esasları belirleyerek ilgili çalışmaları yürütmek konularında yetkilendirilmiştir (Turan, 2018: 74). Dijital Dönüşüm Ofisi hizmet birimleri arasında yer alan Siber Güvenlik Dairesi Başkanlığı ise Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenen kurumlar için siber güvenlik stratejileri geliştirmek, bilgi güvenliğini destekleyici nitelikte çalışmalar yapmak, kamu-özel-sivil paydaşlarla birlikte ulusal siber güvenlik ekosisteminin oluşturulmasına destek sağlamak ve siber güvenlikle ilgili eylem planlarının uygulanmasına yönelik pratikleri takip etme konularında yetkili kılınmıştır (Cumhurbaşkanlığı, 2021).

Yine 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle oluşturulan Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu’na da siber güvenlikle ilgili politika ve strateji önerileri geliştirme görevi verilmiştir (1 Nolu CBK, md. 26).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı da kararname kapsamında yetkilendirilen kurumların başında gelmektedir. Bakanlık siber saldırıların önceden tespit edilerek kritik altyapıların güvenliğinin sağlanması, siber güvenlik konusunda toplumsal farkındalığın artırılması, kritik sektörlerin yerli siber altyapı donanımlarıyla korunmasının sağlanması, e-ticaretin gelişmesinden hareketle veri güvenliği standartlarının oluşturulması konularında yetkili kurum olarak kabul edilmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

İçişleri Bakanlığı Güvenlik ve Acil Durumlar Koordinasyon Merkezine (GAMER) 24.10.2019 tarihinde yürürlüğe giren *Güvenlik ve Acil Durumlar Koordinasyon Merkezi Teşkilat, Görev, Yetki, Çalışma Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmeliğin* GAMER’in görevleri başlıklı 13. maddesinde kritik altyapıların güvenliğini sağlayan kurumlar arasında koordinasyon görevi verilmiştir (30928 sk. md.13).

Bu çalışmada yukarıda verilen kurumlarla birlikte koordineli bir şekilde çalışan ve Türkiye’de kritik altyapıların korunması konusunda temel sorumlu kurumların başında gelen Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD)’nın bu konudaki görev ve sorumluluklarını vurgulamak amaçlanmıştır.

Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Çalışmanın temel sınırlılığı ise AFAD'ın güncel kaynak ve mevzuat hükümleri çerçevesinde değerlendirme yapılması mülakat yöntemine başvurulmamasıdır.

Çalışmanın kavramsal çerçeve başlıklı birinci bölümünde güvenlik, siber güvenlik, kritik altyapı ve siber uzay kavramları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Kritik Altyapılara Yönelik Gerçekleştirilen Siber Saldırı Yazılımları ve Örnekleri anlatılmış olup son bölümde ise AFAD'ın kritik altyapıların korunması konusundaki değerlendirmesine yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Güvenlik Kavramı

İngilizce dilinde security, Latince'de securus kelimesinden türeyen güvenlik (Birdişi, 2011:151) insanlık tarihi kadar eski olsa da bilimsel anlamda ele alınışı açısından oldukça yeni bir kavramdır. Soğuk savaş öncesi dönemde sadece askeri ve ulusal güvenlik gibi dar anlamda tanımlanan güvenlik kavramı soğuk savaş sonrası dönemde ise uluslararası güvenlik boyutuyla çok yönlü olarak incelenmeye başlanmıştır (Birdişi, 2010: 234).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında daha çok savunma, egemenlik, milli çıkar anlamlarında kullanılan güvenlik (Brauch, 2008: 4) soğuk savaş sonrası dönemde çok yönlü olarak incelenerek literatürde ilgi alanlarına göre değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu değişimin temel nedeni soğuk savaş sonrası dönemde askeri kaynaklı tehditlerin azalması buna paralel olarak askeri olmayan tehditlerin artmaya başlamasıdır. Diğer bir neden ise dünyada güvenliğe yönelik oluşan tehditlerin asker kaynaklı güvenlikten çevrenin ve doğanın tahrip edilmesi, etnik gerilimler, yumuşak güç kullanarak siyasi baskı, ekonomik savaş gibi birçok nedenden kaynaklanabilmesidir (Aksu & Turhan, 2012: 70).

Yeni güvenlik yaklaşımı üzerinde çalışmakta olan araştırmacılar uluslararası sistemde bir değer değişim süreci yaşanmakta ve yeni değerler hem bireysel hem de küresel anlamda ulus-devletin merkezîyetçiliğinin yerini almaya başladığını iddia etmektedir. Yani bireysel olarak, insan hakları ve ihtiyaçlarına küresel anlamda ise, demokrasi ve serbest piyasanın yayılması, insanlığın refahına yönelik tehditler bağlamında hastalıklar, kirlilik, uyuşturucu gibi diğer insanlık için ortak olan ulus-aşırı tehditlere odaklanmışlardır (Ağır, 2015: 106).

Bu birikimlerin getirmiş olduğu kazanımlarla birlikte güvenlik objektif ve sübjektif olarak 2 şekilde tanımlanmaya başlanmıştır. Objektif güvenlik sahip olunan değerlere yönelik bir saldırı olmaması anlamına gelmekteken; sübjektif güvenlik ise bu değerlere yönelik saldırı olmayacağı düşüncesine sahip olunmasıdır (Buzan, 1991: 17).

Tanımdan da görüldüğü üzere güvenlik korku halinde olmamak ve zarara uğramamak anlamına gelmektedir Günümüzde insan faktörü birçok alanda güvenlik içinde olma arayışından dolayı devlet endeksli güvenlik anlayışından bahsedilememektedir.

2.2. Kritik Altyapı

Kritik altyapı, ABD'nin 2001 yılında yürürlüğe girmiş olan Vatanseverlik Yasası içerisinde tanımlanan bir kavramdır. Buna göre kritik altyapı; yetersizliği, eksikliği, duraklaması veya durdurulması halinde milli güvenliğe zayıflatıcı etkisi olacak sanal varlıklar olarak tanımlanmıştır (GPO, 2001).

Avrupa Birliği tarafından 2006 yılında kritik altyapıların güvenlik açıklarını azaltmak için başlatılmış olduğu Kritik Altyapıların Korunmasına Yönelik Avrupa Programında ABD'de yapılan tanıma benzer tanımın yapıldığı görülmektedir. Zarar görmesi halinde devlet güvenliğini sekteye uğratan servis, şebeke ve ağlar, kritik altyapılar olarak tanımlanmıştır (EU, 2006).

Uygulama örnekleri incelendiğinde ise ABD'de 16 temel kritik altyapının olduğu görülmektedir. Kimya, iletişim, baraj, ticari, kritik imalat, savunma sanayi, acil hizmetler, enerji, finansal hizmetler, gıda ve tarım, bilgi teknolojileri, ulaşım gibi altyapılar ciddi öneme sahip tesisler olarak sıralanmaktadır (CİSA, 2021). Avrupa Birliği'nde ise iletişim ve navigasyon altyapısı, uzay tesisleri, yerleşim alanlarının saldırılara karşı korunması ABD programından farklılaşan başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır (EU, 2021).

Türkiye’de Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından 2020 yılında yayımlanan Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planında ise kritik altyapılar; işlediği verilerin sistematik bütünlüğü bozulduğunda kamu, kişi ve ekonomik güvenliği sektöre uğrattıkları bilişim altyapıları olarak tanımlanmıştır. Yine aynı eylem planında bu altyapılar finans, ulaştırma, kritik kamu hizmet sektörleri, enerji ve haberleşme olarak sıralanmıştır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2020).

Kritik altyapıların güvenliğinin sağlanması amacıyla üç temel boyut oldukça önemlidir. Kritik altyapılarda yer alan sistemsel sorunların tespit edilip bu eksikliklerin giderilmesi teknik boyutu ifade etmektedir. Sistemin güvenlik açığı yaratabilecek altyapısı detaylı bir şekilde incelenerek risk haritalarının çıkartılmasına önem verilmelidir. Bu aşamada riskler tanımlanarak, bu riskler analiz edilip yönetilmesi gerekmektedir. Teknik boyut içerisinde üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise teknik açıklıkların önlenmesi hususudur. Kritik altyapılarda yer alan diğer bir önemli durum ise teknik açıklığın etkin bir şekilde yönetilmesidir. Sistemde bulunan teknik altyapısal açıklıkların giderilerek uygulanacak programların belirlenmesi güvenliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Teknik boyutun ardından gelen kurumsal boyut ise kurum ve kuruluşların siber güvenlik politikalarını oluşturmasını içermektedir. Bu bağlamda kurumlardaki personelin siber altyapı konusunda çalıştığı alana uygun bilgi birikimine ve farkındalığa sahip olması gerekmektedir. Personelle belirli aralıklarla düzenli eğitimler verilecek etkin siber savunma mekanizmalarının oluşturulması oldukça önemlidir.

Üçüncü boyutta yer alan ulusal ve uluslararası iş birliği boyutunda ise ulusal ve uluslararası kurumlar kritik altyapılarının güvenliğini sağlamak adına gereken iş birliğine başvurmaları hedeflenmektedir. Ülke içindeki her kurumun siber güvenlik politikaları bulunmaktadır ancak bu politikaların üstünde bir politika geliştirilmesi gerekmektedir. Ülkelerin bu politikaları belirlenmesinden önce ilk olarak yapmaları gereken kritik altyapılarını tespit ederek hedef ve stratejilerini oluşturmaları gerekmektedir (Semiz, Göztepe, & Kılıç, 2013).

2.3. Siber Güvenlik

Amerikalı Matematikçi ve Felsefeci Norbert Wiener Sibernetik kavramını kullanarak insan ve hayvan sistemleri üzerine iletişim eksenli çalışmalar gerçekleştirmiştir (Wiener, 1948: 5). Sibernetik kavramının “siber” ön ekinden gelen ve günümüzde ise daha çok elektronik kontrol sistemlerini niteleyen bir kavram olarak siber güvenlik, son zamanlarda üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur (Göçoğlu, 2018: 1).

Siber güvenlik teknolojik gelişmelerin etkisiyle internetin yaygınlaşması sonucunda yaşanan hızlı dijitalleşme sonucunda ortaya çıkan bir kavramdır. 1991 yılında internetin sivil kullanıma açılması sanal ortamı etkilemiş dijital üretimi teşvik etmiştir. Bu üretim süreci sonucunda siber alanların güvenliği artık sadece kurumların değil kişilerinde talep ettiği olgu konumuna gelmiştir. Günümüzde de sıkça kullanılan bir kavram olan siber güvenlik en temel tanımıyla siber alanlarda meydana gelecek tehditlerin önlenmesi anlamına gelmektedir (Bıçakçı, 2019: 2).

Bir diğer tanımda siber güvenlik siber alanlarda meydana gelecek riskleri öngörüp bu risklere karşı önlem alma girişimleri olarak ifade edilmiştir. Diğer bir tanımda ise siber uzayda yetkisiz kabul edilen birey ve sistemlerin zararlı etkilerinden kurtulma yöntemi olarak da tanımlanmaktadır (Sağiroğlu, 2018: 24).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği siber güvenliği, *siber ortamda, organizasyon ve kullanıcıların varlıklarını korumak için kullanılacak araçlar, politikalar, güvenlik kavramları, güvenlik önlemleri, kılavuzlar, risk yönetimi yaklaşımları, eylemler, eğitim, uygulamalar, altyapı ve teknolojilerin bütünü* olarak tanımlamaktadır (ITU-T, 2014).

Bu yeni güvenlik anlayışının siber güvenlik boyutu, tüm güvenlik unsurlarının belirli verilere sahip olması nedeniyle kapsayıcılık açısından en üst düzeyde yer almaktadır. Küresel güvenlik açısından ele alınan unsurlar uzay boşluğunda teknolojik unsurlar ile birbirlerine yaklaştığı ölçüde siber tehditlere maruz kalabilecektir (Güntay, 2017: 17)

Siber güvenliğin bu kadar üzerinde durulmasının diğer bir nedeni ise birçok terörist atakların siber yolları tercih etmesi olmuştur. Bu noktada da ülkeler kendi kurum ve kuruluşlarının ve kritik altyapılarının güvenliğini sağlamak adına siber güvenlik konusunda politika geliştirmekte ve farkındalık

çalışmaları yapmaktadır. Nitekim bu kritik altyapılar iletişim, su, enerji, gıda üretim gibi endüstriyel kontrol sistemlerinin güvenliğini de içeren bir alan haline gelmiştir (Göçoğlu, 2018: 1).

2.4. Siber Uzay

Siber uzay siber güvenlik açısından kilit kavramlar arasında yer almaktadır. 1982 yılında bilim kurgu yazarı olan William Gibson, *Burning Chrome* adlı eserinde siber alanı tanımlamak amacıyla siber uzay kavramını kullanmıştır. Bundan iki yıl sonra ise kavramı daha detaylı bir şekilde tanımlayarak birçok birey tarafından her gün kullanılan bir halüsinasyon, tanımlanamayan bir kargaşa olarak tanımlamıştır (Bıçakçı, 2014: 106).

Günümüzde, çok çeşitli siber uzay tanımlarının da yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlardan bir tanesi de 11 Eylül sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Siber Savunma Stratejisinde yer almaktadır. Bu belgede siber uzay ülkelerin kritik altyapılarını kontrol eden ve sistemin birbiriyle bağlantılı öğelerinin yer aldığı bir sinir sistemi olarak tanımlanmıştır (Klimburg & Mirtl, 2012: 9).

Türkiye'nin 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Plan'ında ise siber uzay; "*Tüm dünyaya ve uzaya yayılmış durumda bulunan bilişim sistemlerinden ve bunları birbirine bağlayan ağlardan oluşan veya bağımsız bilgi sistemlerinden oluşan sayısal ortam*" olarak tanımlanmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından güvenliğin anlamının genişlemesi ve dönüşüme uğraması sonrasında artık sadece askeri ve politik güvenlikten bahsedilememekte, bunun yanında ekonomik güvenlik, çevre güvenliği, sağlık güvenliği, gıda güvenliği gibi konular da ele alınmaktadır. Bu noktada ileride üzerinde ayrıntılı şekilde durulacak olan güvenliğin siber boyutu da önem arz etmektedir

Siber uzay için ekranın arkasındaki dünya şeklinde bir tanım yapılabilir. Ancak özellikle 1960'lardan sonra bu dünya internet teknolojilerinin gelişmesine de bağlı olarak daha da gelişmiştir (Klimburg & Mirtl, 2012). Bilgi ve iletişim teknolojileri günümüzde sivilleşmekle birlikte devletler bunları, e-devlet, internet teknolojileri ve internet bankacılığı gibi kullanabilmekte ve vatandaşlar da bu anlamda teşvik edilebilmektedir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle siber uzayın genişlemiş, bu genişlemenin etkisiyle ortaya çıkacak olan bir sorunun yalnızca yazılım, bilgisayar veya ağ mühendislerince çözülecek bir problem olmadığı anlaşılmıştır (Bıçakçı, 2014). Kara, deniz, hava ve uzayın aksine siber uzay, zamanla değişebilen bileşenlere sahip bir insan yapısıdır.

3. KRİTİK ALTYAPILARA YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN SİBER SALDIRI YAZILIMLARI VE ÖRNEKLERİ

Kritik altyapılara yapılan saldırılar devletlerin üzerinde önemle durması gereken konuların başında gelmektedir. Geçmişte yaşanmış olan siber saldırıların incelenmesi gelecekte yaşanabilecek siber saldırılar açısından farkındalık yaratmak açısından önemlidir.

Uluslararası ve ulusal literatür incelendiğinde siber güvenlik açıklarının genelde insan eylemleri sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eylemler her ne kadar sanal mecralarda meydana gelmiş olsalar da bireyleri ve kurumları ciddi bir şekilde etkilemektedir. Siber saldırı devletlerin veya kurumların kritik altyapılarına verileri çalma, değiştirme, bozma, kötücül yazılımlarla zarar verme, hizmet dışı bırakma, gizli bilgileri açığa çıkartma gibi planlı ve koordineli saldırıları ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Çakmak & Demir, 2009: 29-31). Siber tehditlerin ortaya çıkmasında ise temel olarak üç boyutun etkili olduğu görülmektedir. Bu boyutlar donanımsal ve yazılımsal hatalar ile internet tasarımındaki eksiklikler olarak sınıflandırılmaktadır (Clarke, Richard, & Knake, 2010: 78-85).

Kritik altyapılara gerçekleştirilen siber saldırılarda bu altyapıların kontrol noktalarının güvenliği büyük bir önem arz etmektedir. Veri toplama ve kontrol sistemlerinden bir tanesi olan ve ağa bağlı bilgisayarların iletişimine ve kontrolüne olanak sağlayan Supervisory Control and Data Acquisition (SCADA) doğalgaz ve su gibi kritik sistemlerin kontrol edilmesinde kullanılmaktadır (Daneels & Salter, 1999). Stuxnet'de SCADA sistemlerine saldırmak üzere oluşturulmuş zararlı bir yazılımdır. 2010 yılının Haziran ayında keşfedilen ve İran'ın yüksek düzeyde korunan nükleer tesislerinin arızalanmasına neden olan dünya üzerinde en zararlı yazılımların başında gelmektedir. Literatürde bu saldırının ABD tarafından gerçekleştirildiğine inanılsa da bu durum henüz kanıtlanamamış olup ABD tarafından da konuyla ilgili açıklama yapılmamıştır (Çelik, 2013: 144-147).

Duqu ise, Stuxnet'in tespitinden bir yıl sonra keşfedilen bir diğer zararlı yazılımdır. Duqu zarar verme şekli açısından Stuxnet ile benzerlik göstermektedir. Bu iki zararlı yazılımın en temel ortak özelliği kritik altyapıların kontrol sistemlerini hedef almalarıdır Nüfuz etmiş olduğu elektronik cihazlarda *dq* adlı bir kaynak kodu oluşturduğu için bu isimle anılmaktadır (Rid & Mcburney, 2012: 11; Çahmutoğlu, 2020: 9).

Stuxnet yazılımından daha karmaşık kodlar içeren Flame ise Ortadoğu ülkelerini hedef alan bir virüstür. Etkisi altına almış olduğu bilgisayardan yıllarca veri akışı sağlamıştır. Yerleştiği bilgisayarlarda ve akıllı telefonlarda bluetooth özelliğini açarak, veri toplayabilen bu yazılım özellikle İran'ın petrol ve gaz şirketlerine sızmıştır (Bencsáth, Pek, Buttyan, & Feleghazi, 2012).

Tarihte siber kaynaklar aracılığıyla meydana gelen ilk saldırı ABD ile Sovyetler arasındaki soğuk savaş döneminde Sibiry'a da gerçekleştirilmiştir. ABD tarafından Sovyetlere ait doğalgaz tesisini idare eden yazılım içerisine virüs yerleştirilerek sistemin yapısı bozulmuş, boru hatlarının patlaması sağlanmıştır (Sertçelik, 2015: 31).

İsrail'in Gazze kentine yapmış olduğu saldırıları arttırması üzerine Anonymous adlı hacktivist grup İsrail'e karşı "OpIsrael" adını verdikleri saldırılara başlamışlardır. 07.04.2013 tarihinde Redhack grubuyla birlikte saldırılara başlayan grup yaklaşık olarak 40.000 Facebook, 5.000 Twitter ve 30.000 İsrail banka hesabına siber saldırı düzenlemiştir. Bu saldırılara sonucunda İsrail'e 3 milyar dolar zarar verildiği bildirilmiştir. İsrail hükümeti her ne kadar saldırıların amacına ulaşmadığını iddia etmiş olsa da bu durum ülkenin siber saldırılara açık olduğunun bir göstergesidir (The Atlantic, 2013).

Yine 2011 yılının Şubat ayında McAfee güvenlik şirketi başkan yardımcısı Dmitri Alperovitch Çin tarafından organize edilen siber saldırıların tespit edildiğini iddia etmiştir. Çin tarafından en az beş batılı ülkenin petrol ve doğalgaz şirketlerinin altyapılarının hedef alındığı ve bu saldırılar sonucunda ise Çin devletinin önemli bilgiler ele geçirdiği iddia edilmektedir (Keizer, 2011; Knapp, 2011: 41).

Türkiye'de de son dönemde yoğun olarak siber saldırıların gerçekleştiği görülmektedir. 09.07.2021 tarihi itibarıyla Türkiye'ye yönelik toplam 1.6 milyon siber saldırı gerçekleşmiştir. Bu oranın 2020 yılına göre %81 artış gösterdiği görülmektedir. Zamansal olarak incelendiğinde ise her üç dakikada bir Türkiye'de siber saldırı olduğu görülmektedir (Hürriyet, 2021). Nitekim son dönemde MNG kargo, Akbank, Sinoz kozmetik gibi ciddi sayıda insanın yararlandığı firmalara veri transferi amacıyla çeşitli siber saldırılar gerçekleştirilmiştir (NTV, 2021).

Bu örnekler dünya genelinde gerçekleşen siber saldırılardan aslında sadece birkaçıdır. Bu noktada her ülkenin siber güvenliği sağlamak noktasında kritik altyapılara gelecek herhangi bir saldırıya karşı kurum ve kuruluşlarıyla hazır olması önem arz etmektedir. Çalışmada bu açıdan Türkiye'de önemli bir kurum olan AFAD'ın çalışmalarına, mevzuatına, uygulamalarına yer verilerek bir değerlendirme yapılacaktır.

4. KRİTİK ALTYAPILARA SALDIRI BAĞLAMINDA AFET VE ACİL DURUM YÖNETİMİ BAŞKANLIĞI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında kritik altyapıların korunması konusunda AFAD'ın mevzuat ve kurumsal raporlar açısından değerlendirilecektir.

4.1. Mevzuat Yönünden Değerlendirme

Dünya genelindeki afetlerin sayısının ve vermiş olduğu yıkıcı etkilerin artmasıyla birlikte önem kazanan afet yönetimi; doğal, teknolojik veya insan kaynaklı yıkıcı olayların, riskli alan ve konuların tespitini sağlayan planlamadan kontrole kadar olan süreçleri kapsayan disiplinlerarası bir çalışmadır (Karaman, 2017: 2,3). Bu bağlamda kamu kurum ve kuruluşlarının paydaşlarla birlikte etkin ve verimli işbirliği büyük önem taşımaktadır.

Siber güvenlik ile doğrudan bağlantılı ilk hukuki düzenleme ulusal siber güvenlik çalışmalarının yürütülmesine ilişkin 2012 yılındaki bakanlar kurulu kararıdır. Bu kararın amacı bilgi teknolojilerinin güvenliğini sağlayarak kritik altyapıları yönetilmesinde gerçek ve tüzel kişilerin sorumluluklarını belirlemektir. Bu düzenlemeyle birlikte Türkiye'de ilk siber güvenlik kurulu kurulmuştur. Bu kurulda İçişleri, Dışişleri, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlıklarının yanı sıra Millî İstihbarat Teşkilâtı, Genelkurmay Başkanlığı gibi güvenlik açısından kritik öneme sahip kurumlarda bulunmaktadır (RG, 2012).

2013 yılında da Bakanlar Kurulu kararıyla bağlantılı Siber Olaylara Müdahale Ekiplerinin Kuruluş, Görev ve Çalışmalarına Dair Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ yürürlüğe girmiştir. Bu tebliğin amacı siber olaylara müdahale eden ekibin görev ve sorumluluklarının belirlenerek hizmette etkinlik ve verimliliğin sağlanmasıdır. Tebliğ içerisinde ayrıca Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezinin görev sorumlulukları, yapısı ve diğer kurumlarla olan ilişkisi hükme bağlanmıştır (RG, 2013).

4 numaralı Cumhurbaşkanlığı kararnamesininin 30. maddesinde ise afet ve acil durumlarda kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonun sağlanması görevi AFAD'a verilmiştir. Siber saldırı eylemlerinin de teknolojik bir afet olduğu düşünüldüğünde AFAD'ın bu konudaki önemi oldukça açıktır. 4 numaralı kararnamenin 35. maddesine göre başkanlığın merkez teşkilatı 13 adet hizmet biriminden oluşmaktadır. Bu hizmet birimleri içerisinde kritik altyapıların güvenliğini sağlayan başkanlık Bilgi ve Haberleşme Dairesi Başkanlığı'dır. İlgili kararnamede başkanlığın bilişim altyapısının gelişimini izlemek, bilgi işlem konusunda ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliğinde bulunmak, afet ve acil durumlarla mücadele amacıyla coğrafi bilişim sistemlerinin kurulmasını sağlamak, başkanlığın bilişim altyapısının bakımı, gelişimi ve güncellenmesi faaliyetlerini yürütmek bunlarla ilgili güvenlik tedbirlerini almak ve e-devlet uygulamalarının başkanlık ile ilgili faaliyetlerini gerçekleştirmek başkanlığın temel görevleri arasında sayılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan 2019-2023 yılları arasını kapsayan 11. Kalkınma Planında siber güvenliğe yönelik düzenlemelerin ve kurumsal altyapının güçlendirileceği üzerinde durulmuştur. Planda kurumlararası koordinasyona da özel bir önem verildiği görülmektedir. Ayrıca ihtiyaç duyulan alanlarda da siber güvenlik standartlarının oluşturulacağı hüküm altına alınmıştır.

Yukarıda görüldüğü üzere AFAD, mevzuat bakımından kritik altyapıların korunup kurumlararası eşgüdümün sağlanması, bilişim altyapısının izlenmesi, kamu kurum ve kuruluşları arasında iletişimin sağlanması ve kritik altyapıların güncel tutulması konusunda yetkili kılınmıştır (Cumhurbaşkanlığı, 2019).

4.2. Kurumsal Raporların Değerlendirilmesi

Bu başlık içerisinde AFAD'ın kritik altyapıların korunmasına yönelik 2014-2023 Kritik Altyapıların Korunması Yol Haritası Belgesi, 2019-2023 AFAD Stratejik Planı, Türkiye Afet Müdahale Planı ve 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı üzerinde durulmuştur.

4.2.1. 2014-2023 Kritik Altyapıların Korunması Yol Haritası Belgesi

AFAD tarafından 2014 yılında yürürlüğe giren 2014-2023 yılları arasını kapsayan belgede kritik altyapıların korunmasıyla ilgili yol haritası hazırlanmıştır. Bu yol haritası içerisinde teknolojik afetler konusundaki çalışmaların desteklenmesi, teknolojik afetlerin önlenmesi konusundaki kurumlararası işbirliğinin geliştirilmesi, siber risk ve saldırıların önlenmesi amacıyla araştırma projelerinin desteklenmesi, kritik altyapıları belirleyecek kurumlar arasındaki koordinasyonun sağlanması ve bu altyapılara yönelik verileri hazırlama görevi AFAD'a verilmiştir. Belgede ayrıca kritik altyapı konusundaki yetkili kurumlar belirlenerek AFAD ile işbirliği içerisindeki roller ve sorumlulukları belirlenmiştir.

Yol haritası belgesinde kritik altyapıların korunması çerçevesi alt başlığında kritik altyapı sektörleri üzerinde de durulmuştur. Enerji, ulaştırma altyapı, barajlar, finans, sağlık, tarım, kültür turizm, kritik kamu ve ticari üretim sektörlerinin kritik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Burada AFAD'a tesis, sektör ve koordinasyon konusunda da çeşitli görev ve sorumluluklar verildiği görülmektedir (AFAD, 2014).

4.2.2. AFAD 2019-2023 Stratejik Planı

2013-2017 yıllarını kapsayan AFAD Stratejik Planı'nda siber güvenlikle ilgili doğrudan bir hüküm olmasa da bilişim altyapısının güçlendirilmesine yönelik stratejilerin belirlendiği görülmektedir. Bilişim altyapısının güçlendirilmesi ve bilgi güvenliğinin sağlanması kapsamında çeşitli plan projeler gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu projelerin ilki Kurumsal Kaynak Planlama Sistemi (ERP) Projesidir. Bu proje kapsamında kurumsal faaliyetleri ilgilendiren iş ve işlemlerin elektronik ortama

aktarılması amaçlanmaktadır. Bilişim Güvenliği Yönetim Sistemi Projesinde, bilgi ve veri güvenliği farkındalığı oluşturmak amacıyla danışmanlık hizmeti sağlamak; Bilişim Sistemleri ve Ağ Altyapısının Güçlendirilmesi Projesinde ise ağ sistemlerinin altyapısını güçlendirmek amaçlanmıştır (AFAD, 2012).

2019 yılında uygulanmasına başlanan AFAD Stratejik Planı'nda ise kritik altyapıların korunmasına yönelik hedeflerin yer aldığı görülmektedir. Planda siber saldırılar risk olarak tanımlanmış olup siber saldırılara karşı etkin tedbirlerin alınması temel ihtiyaç listesinde sayılmıştır. Buna göre dünya genelinde ve Türkiye'de artış gösteren afet olaylarına karşı 2030 yılına kadar kritik altyapıların dirençliliğini arttırmak, kritik tesislerde meydana gelecek kriz durumlarında uygulanacak özel müdahale planlarının etkinliğinin arttırmak, kritik altyapı sektörlerinin belirlenerek 2023 yılına kadar 10 sektörde metodolojik planlar oluşturmak planda belirlenen temel hedef ve stratejiler arasında yer almaktadır (AFAD, 2019).

4.2.3. Türkiye Afet Müdahale Planı

Türkiye'de yaşanma ihtimali olan her türlü afete karşı görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerini kapsayan afet müdahale planında da kritik altyapıların korunması ve siber saldırıların önlenmesine ilişkin başlıklar bulunmaktadır. Plan hükümet tesisleri, sağlık gibi kritik altyapıların saldırılara uğrama ihtimalinden hareketle il afet ve acil durum kurullarına kritik tesislerde meydana gelme ihtimali olan riskleri önleme çalışmaları yapma sorumluluğu verilmiştir. Afet müdahale planı kapsamında oluşturulan alt hizmet gruplarının da kritik tesislerin korunması konusunda ilgi alanlarına göre çeşitli görevleri bulunmaktadır. Örneğin altyapı hizmet grubunun altyapı ile ilgili önemli tesislerin acil durumlarda hızlı bir şekilde devreye girmesini sağlama görevi bulunmaktayken; enerji hizmet grubunun ise enerji kaynaklarının hızlı bir şekilde devreye girmesi görevi bulunmaktadır (AFAD, 2013).

Planda da görüldüğü üzere kritik altyapıların korunması konusunda çok paydaşlı bir sistemin benimsendiği bu konudaki koordinasyon işinin AFAD'a bırakıldığı görülmektedir.

4.2.4. 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından 2020-2023 yılları arasını kapsayan eylem planında AFAD ile ilgili doğrudan bir hüküm olmasa da AFAD'ın görev ve yetkilerinin şekillenmesinde önemli bir yol haritası olmaktadır. Bu planda sekiz temel stratejik hedef belirlenmiştir. Kritik altyapıların korunması, yeni dönem teknolojik yapılanmaların güvenliğinin sağlanması, siber suçlarla mücadele edilmesi, uluslararası iş birliğinin geliştirilmesi ve organik siber güvenlik ağı projesi konuyla bağlantılı hedeflerin arasında yer almaktadır. Planda Covid-19 dönemiyle bağlantılı siber güvenliğin önemine vurgu yapılmış olup kritik altyapıların güvenliğinin önemi vurgulanmıştır. Siber güvenliğin ulusal güvenliğin önemli bir parçası olduğu vurgulanmış dijitalleşmenin modern dünyanın parçası olduğu üzerinden paydaşların katılımıyla ortak bir güvenlik politika belirlenmesi zorunluluğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda kritik altyapıların güvenliği ve siber savunmanın ana konusunun güvenlik olmasına rağmen literatürde görev ve sorumluluğun AFAD'a verildiği görülmektedir. 2018 yılı Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi değişiklikleri de göz önüne alındığında AFAD'ın İçişleri Bakanlığı'na bağlanması iç güvenliğin koordine edilmesi konusunda daha yetkilendirilmesine yol açtığını ifade eden çalışmalar bulunmaktadır (Ak, 2019: 48).

SONUÇ

Kritik altyapıların korunması gelecekte yaşanabilme ihtimali olan bir siber saldırıya karşı hazırlıklı olunması adına oldukça önemlidir. Ülkelerin siber saldırılara karşı mücadele etmesi için bu altyapıların belirlenmesi ve bu altyapılara yönelik bir savunma mekanizması oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Sadece ülke düzeyinde değil tüm ülkelerin ortak hareket ettiği sınır ötesi iş birliğinin de sağlanması siber suçlara yönelik bir caydırıcılığın ortak hedef olarak belirlenmesi önemli bir faktördür.

Kurum ve kuruluşlarıyla ülkelerin kritik altyapılarına saldırılar noktasında hazır bulunması gerekir. Bu anlamda Türkiye'de AFAD önemli sorumlu bir kurumdur. AFAD'ın çalışmalarında genel olarak doğal afet ağırlıklı çalışmalar olduğu görülse de siber tehditlere yönelik olarak da farkındalık çalışmaları yaptıkları ve personellerine bu konularda çeşitli eğitimler verdikleri görülmektedir. Özellikle Kritik Altyapıların Korunmasına Yönelik Yol Haritası Belgesi siber alanların güvenliğinde yol gösterici olması açısından önemlidir. Bunun yanı sıra özellikle Bütünleşik İkaz ve Alarm Sistemi afetlere yönelik olarak

vatandaşların bilgilendirilmesini sağlaması açısından önemli bir adımdır. 3. Uluslararası Afet ve Dirençlilik Kongresinde (Resilience, 2021) edinilen bilgiden hareketle mesajla uyarı sisteminin etkili olmadığı ifade edilmiştir. Bu noktada çalışmaların devam ettirilmesi ve çözüm sağlanması önemli görülmektedir. AFAD'ın siber tehditlere yönelik çalışmalarının devam etmesinin yanı sıra Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Dijital Dönüşüm Ofisi, Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve üniversitelerin konuda ortak çalışmalar yapması gelecekte gerçekleştirilecek bir siber saldırıya karşı hazırlıklı olunması adına kayda değer bir konudur.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2012). *2013 – 2017 Stratejik planı*. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/9hMG-G+afadsp2013-2017.pdf> adresinden alındı.
- AFAD. (2013). *Türkiye afet müdahale planı*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2419/files/Afet_Mud_Pl_ResmiG_20122013.pdf adresinden alındı
- AFAD. (2014, 09). *Kritik altyapıların korunması yol haritası belgesi*. <https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports-TR-SG/2014-2023-AFAD-Kritik%20Altyap%C4%B1ların%20Korunması%20Yol%20Haritasi.pdf> adresinden alındı
- AFAD. (2019). *Afet ve acil durum*. afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/AFAD-2019_2023-STRATEJIK-PLAN.pdf adresinden alındı
- Ağır, B. S. (2015). Güvenlik kavramını yeniden düşünmek: Küreselleşme, kimlik ve değişen güvenlik anlayışı. *Güvenlik Stratejileri*, 11(22), 97-131.
- Ak, T. (2019). İç güvenlik yönetimi açısından kritik altyapıların korunması. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 42 - 51.
- Aksu, M., & Turhan, F. (2012). Yeni tehditler, güvenliğin genişleme boyutları ve insani güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 69-80.
- Alcaraz, C., & Zeadally, S. (2015). Critical infrastructure protection: Requirements and challenges for the 21st century. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 8, 53-66.
- Ani, U. D., Watson, J. D., Nurse, J. R., Cook, A., & Maple, C. (2019). A review of critical infrastructure protection approaches: Improving security through responsiveness to the dynamic modeling landscape. PETRAS/IET Conference Living in the Internet of Things: Cybersecurity of the IoT, (s. 1-16).
- Bencsáth, B., Pek, G., Buttyan, L., & Feleghazi, M. (2012). The cousins of stuxnet: Duqu, flame, and gauss. *Future Internet*, 4(4), 971-1003.
- Bıçakçı, S. (2014). Nato'nun gelişen tehdit algısı: 21. yüzyılda siber güvenlik. *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 100-130.
- Bıçakçı, S. (2019). Siber güvenlik ve savunma. *Güvenlik Yazıları*, 1-8.
- Birdişli, F. (2010). Eleştirel güvenlik çalışmaları kapsamında Frankfurt okulu ve soğuk savaş sonrası güvenlik sorunlarına eleştirel bir yaklaşım: Galler ekolü. *Güvenlik Stratejileri*, (20), 229-255.
- Birdişli, F. (2011). Ulusal güvenlik kavramının tarihsel ve düşünsel temelleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31), 149-169.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramlaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*, 1-47.
- Buzan, B. (1991). *People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-cold war*. New York: Prentice Hall Harvester Wheatsheaf.
- CİSA. (2021). *Critical infrastructure sectors*. <https://www.cisa.gov/critical-infrastructure-sectors> adresinden alındı

- Clarke, R. K., & Knake, R. (2010). *Cyber war: The next threat to national security and what to do about it*. New York: HarperCollins Publishers.
- Cumhurbaşkanlığı. (2019, 07). *On birinci kalkınma planı*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf> adresinden alındı
- Cumhurbaşkanlığı. (2021). *Siber güvenlik dairesi başkanlığı*. <https://cbddo.gov.tr/hizmet-birimlerimiz/siber-guvenlik-dairesi-baskanligi/> adresinden alındı.
- Çahmutoğlu, E. (2020). Siber uzayda güç ve siber silah teknolojilerinin küresel etkisi. *Analytical Politics*, 63-79.
- Çakmak, H., & Demir, C. K. (2009). *Siber dünyadaki tehdit ve kavramlar*. H. Çakmak, & T. Altunok içinde, Suç - Terör - Savaş Üçgeninde Siber Dünya (s. 23-55). İstanbul: Platin Yayınları.
- Çelik, Ş. (2013). Stuxnet saldırısı ve Abd'nin siber savaş stratejisi: Uluslararası hukukta kuvvet kullanmaktan kaçınma ilkesi çerçevesinde bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 137-175.
- Daneels, A., & Salter, W. (1999). *What is scada*. International Conference on Accelerator and Large Experimental Physics Control Systems, (s. 339-343). Trieste.
- EU. (2006, 12 12). *European programme for critical infrastructure protection*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133260> adresinden alındı
- EU. (2021). *Critical infrastructure protection*. <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/critical-infrastructure-protection> adresinden alındı
- Göçoğlu, V. (2018). *Türkiye'nin siber güvenlik politikalarının kamu politikası analizi çerçevesinde değerlendirilmesi*. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- GPO. (2001). *USA PATRIOT ACT*. <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf> adresinden alındı
- Güntay, V. (2017). *Siber uzay ve güvenlik politikası üzerine teorik bir yaklaşım*. *Cyberpolitik Journal*, 2(4), 9-22.
- Hürriyet. (2021, 07 09). *Türkiye'de 1.6 milyon siber saldırı gerçekleşti*. <https://www.hurriyet.com.tr/sosyal/teknolojiler/turkiyede-1-6-milyon-siber-saldiri-gerceklesti-41711458> adresinden alındı
- ITU-T. (2014). *A cybersecurity indicator of risk to enhance confidence and security in the use of telecommunication/information and communication technologies*. https://www.itu.int/rec/dologin_pub.asp?lang=e&id=T-REC-X.1208-201401-I!!PDF-E&type=items adresinden alındı
- Karaman, Z. T. (2017). *Afet yönetimine giriş ve Türkiye'de örgütlenme*. Z. T. Karaman içinde, Bütünleşik Afet Yönetimi (s. 1-38). İzmir: Birleşik Matbaa.
- Keizer, G. (2011). *Sloppy' Chinese hackers scored data-theft coup with 'Night Dragon'*. <https://www.computerworld.com/article/2513128/-sloppy--chinese-hackers-scored-data-theft-coup-with--night-dragon-.html> adresinden alındı
- Klimburg, A., & Mirtl, P. (2012). *Cyberspace and governance - A Primer*. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/43560> adresinden alındı
- Knapp, E. (2011). *Industrial Network Security*. Elsevier Inc.
- Lewis, J. (2006). Cybersecurity and critical infrastructure protection. *Center for Strategic and International Studies*, 1-12.
- NTV. (2021, 08 27). *Sinoz Kozmetik'e siber saldırı*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/sinoz-kozmetike-siber-saldiri,0ZEz9NEv80eTvvmUgHaA4g> adresinden alındı

- Resilience. (2021). 3. *Uluslararası Afet ve Dirençlilik Kongresi*. <https://www.afad.gov.tr/3-uluslararasi-afet-ve-direnclilik-kongresi-afad-ev-sahipliginde-gerceklestirilecek> adresinden alındı.
- RG. (2012, 06 11). *Ulusal siber güvenlik çalışmalarının yürütülmesi, yönetilmesi ve koordinasyonuna ilişkin karar*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121020-18-1.pdf> adresinden alındı
- RG. (2013, 11 11). *Siber olaylara müdahale ekiplerinin kuruluş, görev ve çalışmalarına dair usul ve esaslar hakkında tebliğ*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19004&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Rid, T., & Mcburney, P. (2012). Cyber weapons. *Rusi Journal*, 157(1), 6-13.
- Sağiroğlu, Ş. (2018). *Siber güvenlik ve savunma: Önem, tanımlar, unsurlar ve önlemler*. Ş. Sağiroğlu, & M. Alkan içinde, *Siber Güvenlik ve Savunma* (s. 21-45). Ankara: Grafik Matbaacılık.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). *Sanayi ve Teknoloji Zirvesi Belgesi*. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023.pdf> adresinden alındı.
- Semiz, İ., Göztepe, K., & Kılıç, R. (2013). *Kritik altyapuların siber güvenliğinin sağlanmasında üçlü boyut yaklaşımı*. Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı (s. 32-35). Ankara: Proceedings.
- Sertçelik, A. (2015). Siber olaylar ekseninde siber güvenliği anlamak. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 25-42.
- The Atlantic . (2013, 04 08). *Anonymous hits Israel with a massive cyber attack, Israel attacks back*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/04/anonymous-hits-israel-massive-cyber-attack-israel-attacks-back/316538/> adresinden alındı
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2020). *Ulusal siber güvenlik stratejisi ve eylem planı*. <https://hgm.uab.gov.tr/uploads/pages/strateji-eylem-planlari/ulusal-siber-guvenlik-stratejisi-ve-eylem-planlari-2020-2023.pdf> adresinden alındı
- Wiener, N. (1948). *Cybernetics or control and communication in the animal and the machine*. Paris: Cambridge MIT Press.

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE TİCARİ KREDİLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hakan ERYÜZLÜ¹

Şirin AŞKAR²

Özet

Döviz kuru gelişmekte olan ekonomilerde önemli bir değişkendir. Ekonomik politikaların etkinliği de döviz kuru değişkenliğinden kolaylıkla etkilenebilmektedir. Bu haliyle döviz kurunu etkileyecek değişkenlerin belirlenmesi, döviz kuru stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Serbest piyasa şartları altında döviz kuru oluşumu için piyasasının arz talep unsurları incelenmelidir. Türkiye'nin de yıllar içerisinde döviz kuru değişimlerinden ciddi olarak etkilendiği, günümüzde de etkilenmeye devam ettiği bilinmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de kullanılan ticari kredilerin döviz kuru ile ekonometrik yönden herhangi bir ilişkisinin olup olmadığı eğer varsa hangi yönde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizler sonunda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiş fakat ticari kredilerden, reel efektif döviz kuruna nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reel Efektif Döviz Kuru, Döviz Kuru, Ticari Kredi

JEL Kodları: E44, E59, E61

THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATE AND COMMERCIAL LOANS: THE EXAMPLE OF TURKEY

Abstract

Exchange rate is an important variable in developing economies. The effectiveness of economic policies can also be easily affected by exchange rate variability. As such, determining the variables that will affect the exchange rate will contribute to the development of exchange rate strategies. For the formation of exchange rates under free market conditions, the supply and demand elements of the market should be examined. It is known that Turkey has been seriously affected by exchange rate changes over the years and continues to be affected today. In this study, it has been tried to determine whether there is any econometric relationship between the commercial loans extended in Turkey and the exchange rate, and if so, in which direction. At the end of the analysis, no cointegration relationship was found between the series, but causality from commercial loans to real exchange rate was determined.

Keywords: Real Effective Exchange Rate, Exchange Rate, Commercial Loan

JEL Codes: E44, E59, E61

1. GİRİŞ

Dünya'da gerçekleşen küreselleşme yönelimleri 1980'li yıllardan itibaren artış göstermiştir. Küreselleşme ile beraber ülkelerin aralarında artan mal alışverişi sonucu dünya dış ticaret hacminde de ciddi artışlar meydana gelmiştir. Dış ticaret işlemleri adına ulusal paraların birbiri ile değişimi döviz kurlarını ortaya çıkarmıştır. Döviz kuru kısaca 'ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerini' ifade etmektedir. Döviz kurlarındaki sert dalgalanmalar, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde dış ticaret hacmini etkilemekte ve ödemeler dengesinde bozmaktadır. Bu haliyle bu tür ekonomiler için döviz kurları önemli bir iktisadi faktör konumundadır. Gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru oynaklıklarının ekonomiye etkisi literatürde yapılan birçok çalışmada tespit edilmiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülke kategorisindeki Türkiye açısından bakıldığında da döviz kurunun ekonomik alanda öneminin yüksek olduğunu söyleyebiliriz (Eryüzlü & Hopoğlu, 2020). Türkiye'de, döviz kurunun girdi maliyetleri ile enflasyonda, ihracat-ithalat hacminde ve finansal alanda meydana getirdiği etkiler göz önünde bulundurulduğunda, döviz kurunu etkileyen faktörlerin tespit edilmesi önem taşımaktadır (Tatoğlu & Aksoy, 2020).

Döviz kurları reel efektif döviz kuru ve nominal efektif döviz kuru olarak ikiye ayrılmaktadır. Nominal efektif döviz kuru; piyasada kullanılan kur olarak adlandırılmaktadır (Seyidoğlu, 2003). Reel efektif

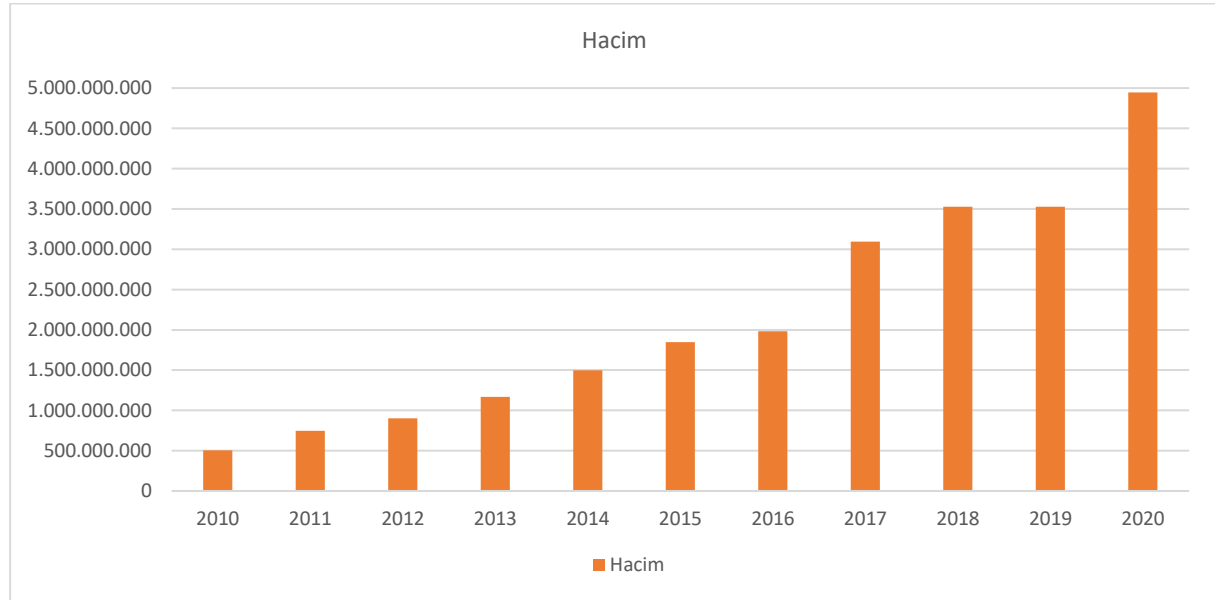
¹ Doç. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Hatay, Türkiye, hakan.eryuzlu@iste.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3715-0021

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Hatay, Türkiye, sirinaskar.sbe19@iste.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1169-6093

döviz kuru ise ülkeler arasında olan maliyet ve fiyat değişikliklerini dikkate alarak yerli paranın reel değerini hesaplamak için kullanılmaktadır (Tunç, 2020). Reel efektif döviz kurunda gerçekleşen artış (veya azalış), yerli para biriminin değerinin arttığı (veya azaldığı) anlamına gelmektedir. Türkiye’de reel efektif döviz kuru Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) tarafından hesaplanmaktadır. Bu hesaplamayı yaparken dış ticarete önemli olan ülkelerin para birimlerinden bir sepet (36 farklı para birimi) oluşturulmaktadır. Türk Lirası’nın ağırlıklı ortalama değeri ile nominal efektif döviz kuru elde edilirken, reel efektif döviz kuru nominal efektif döviz kurunda yer alan enflasyon etkisinin arındırılmasıyla (TÜFE endeksine göre) elde edilmektedir (Baş & Kara, 2020). Reel efektif döviz kurunda meydana gelen artış, ülke ekonomisinin dış ticaretteki rekabet gücünü de azalmaktadır. Yani ulusal para biriminin değerinin artması yerli ürünlerin fiyatlarını arttırmakta ve bu da ihracat yapan firmaların dış rekabet gücünde azalma olmasına neden olmaktadır (Nkusu, 2011). Ayrıca firmalar borç ödemelerinde zorlanmaktadır. Bu haliyle özellikle küçük ve açık ekonomiye sahip ülkelerde, ekonomik faaliyetler döviz kurundan etkilenmektedir. Bu durum ülkelerinde döviz kurunda oluşan dalgalanmalarda daha çok etkilenmesine neden olmaktadır (Jakubik, 2007).

Çalışmanın bir diğer ilgi alanı ticari bankalar tarafından sağlanan ticari kredilerdir. Kredi, genel bir ifade ile talepte bulunan kişiye geri alınmak üzere borç para verilmesidir (Yılar, 2019). Günümüzde gelişen ve değişen teknolojik yapı ve buna bağlı olarak ekonomik iş ve işlemlerin daha çeşitli hâle gelmesi, özellikle ticaret yapanlar açısından maliyetlerin sürekli olarak değişmesi durumu da beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda yapılan işin ve ihtiyacın hacmi ile ilgili de parasal anlamda ihtiyaçlar doğmaktadır. Bunun neticesinde bankacılık sektörüne ve kredilere başvuruların da sayısı artmaktadır.

Ticari krediler, bankacılık literatüründe işletme kredisi veya sanayi kredisi olarak da adlandırılmaktadırlar. Ticari krediler, gerçek veya tüzel kişilerin ticari işlemlerinde kullandıkları orta veya uzun vadeli nakit krediler ile bir ihale veya teminat için kullandıkları gayri nakdi krediler olarak ifade edilmektedir (Güney, 2011). Ticari kredi bir başka ifade ile faaliyet alanı ticaret olan kişi veya kurumların finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirli bir süre için ve geri ödemek kaydıyla aldıkları kredilerdir. Ticari kredilerin iki yönlü niteliğinden söz etmek mümkündür. İşletmeler hem müşteri olarak ticari kredi kullanılmaktadırlar hem de tedarikçi olarak kullandırmaktadırlar. Ticari krediler özellikle kısa vadeli borçlanmalarda büyümekte olan işletmeler için önemli bir finansman kaynağıdır (Yılar, 2019). Türkiye’de de ticari kredi kullanım oranı artmaktadır. Aşağıdaki grafikte 2010-2020 yılları arası Türkiye’deki ticari kredi kullanım hacimleri verilmiştir;

Kaynak: TCMB Veri tabanından elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Grafik 1. Türkiye’de Ticari Kredi Kullanım Hacimleri

Bu çalışmada Türkiye için reel efektif döviz kuru ve ticari krediler arasındaki ilişki varlığı sınanmıştır. Bu amaçla serilere eşbütünleşme ve nedensellik testleri uygulanmıştır. Böylece reel efektif döviz kuru ile ticari krediler arasında bir ilişki olup olmadığı, ilişki var ise hangi yönde olduğuna dair bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın buradan sonraki bölümünde ilk önce literatür hakkında bilgilere yer verilmiş, ardından araştırma hipotezini test etmek amacıyla, 2009:04 ve 2021:09 arası aylık veriler ile Türkiye için reel efektif döviz kuru ve kullanılan ticari krediler Hatemi-J eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizine tabii tutulmuştur. Çalışmanın son bölümünde de elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Literatürde reel efektif döviz kuru ve ticari krediler arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma mevcut değildir. Bu sebeple döviz kuru, reel efektif döviz kuru, sorunlu krediler konularında yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır. Chit vd. (2008), yaptıkları çalışmada ikili döviz kuru oynaklığının reel ihracata olan ilişkisini geliştirmekte olan beş Asya ülkesi (Çin, Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland) ve 13 sanayileşmiş ülke (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İspanya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) çerçevesinde değerlendirmişlerdir. 1982-2006 dönemleri arasında yurtiçi gelir, reel ihracat, nispi fiyatlar, çekim değişkenleri (ülkeler arasındaki uzaklık, ortak sınır ve serbest ticaret alanı) ve yurtdışı gelir döviz kuru oynaklığı değişkenleri kullanılmıştır. Analizde sabit etkiler modelinden faydalanırken, döviz kuru oynaklığı GARCH modeli kullanılarak modellenmiş ve ardından eş-bütünleşme analizi uygulanmıştır. Analizden elde edilen veriler ile döviz kuru oynaklığının geliştirmekte olan Asya ülkelerinin ihracatı üzerine olumsuz bir etkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Jabara (2009) yaptığı çalışmada ABD’de gerçekleşen kur değişikliklerinin ithalata olan etkisini araştırmıştır. 1999-2008 dönemlerini ele almış olup regresyon yönteminden faydalanmıştır. Çalışmanın sonucunda ABD ekonomisinin mal ithalatında kur değişikliklerinden etkilendiğini tespit edilmiştir. Damar (2010) çalışmasında döviz kurundan tüketici fiyatlarına ve çekirdek enflasyona geçiş etkisi incelenmiştir. Çalışmada Ocak 1995-Haziran 2000 ile Ocak 2002 -Aralık 2009 dönemlerinin verileri kullanılmıştır. Döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisi çekirdek enflasyon ve tüketici fiyat endeksi enflasyonu farklı büyüklük ve süre ele alınarak hesaplanmıştır. Döviz kurunda oluşan farklılıkların enflasyon hedeflemesinin uygulandığı dönemlerde enflasyonda ne büyüklükte ve nasıl bir hızla değişiklik olduğu test edilmiştir. Test sonuçlarına göre geçiş etkisi üretim süreci boyunca ve dalgalı kur rejimi uygulandıktan sonra düşmektedir. Buna ek olarak ekonomide var olan ithal girdi bağıllığının yüksek oranda olması, geçiş etkisinin yapısal bir sorun olarak nitelendirilmesine sebep olmaktadır. Auboin ve Ruta (2011) çalışmalarında dış ticaret ile döviz kuruna yer verdikleri bir literatür oluşturmuşlardır. Gerçekleşen kur oynaklığının tüketim ve üretimin yapısında bozulmalar oluştuğunu ve bu oynaklığın dış ticarete olumsuz bir etkiye sebep olduğu sonucuna ulaşmışlardır. De Bock ve Demyanets (2012) çalışmalarında geliştirmekte olan ülkelerin kredi büyümesinin ve varlık kalitesinin nasıl bir ilişki içinde olduğunu tespit etmeyi amaçladılar. Bu sebeple 25 tane geliştirmekte olan ülkenin (Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İsrail, Kore, Malezya, Meksika, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Ukrayna, Uruguay ve Venezuela) 1996-2010 dönemleri arasındaki takipteki kredi verileri ile birim kök, var analizi, fisher-adf testi yapmışlardır. Yapılan analiz sonucunda sorunlu krediler ile reel efektif döviz kuru arasında eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Takipteki krediler arttığında döviz kuru değer kaybetme eğilimindedir. Castro (2013) çalışmasında bankacılık kredi riski ile makroekonomik gelişmelerin arasında nasıl bir bağlantı olduğunu araştırmıştır. Finansal ve ekonomik koşullardan etkilenen bir grup ülkenin (Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya) 1997-2011 dönemleri arasındaki verilerden faydalanıp Levin-Lin-Chu (LLC), Im-Pesaran-Shin (IPS) ve Fisher-ADF testleri ile analiz yapmıştır. Analiz sonuçlarından elde edilen verilere göre reel efektif döviz kurunda meydana gelen artışların aynı zamanda sorunlu kredileri de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Göçer ve Elmas (2013) yaptıkları çalışmada dış ticaret dengesi ile reel döviz kuru arasında olan ilişkiyi Türkiye’nin ekonomisi için genişletilmiş Marshall Lerner koşulunu göz önünde bulundurarak 1989-2012 dönemleri verilerinden faydalanıp, eş bütünleşme testi analizi ve çoklu yapısal kırılmalı birim kök analizi uygulamışlardır. Yapılan analizde elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de tüm mal gruplarında,

genişletilmiş Marsall Lerner koşulunun geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Değer ve Demir (2015) çalışmalarında Türkiye'deki dış ticaret hacmi ve reel efektif döviz kuru arasında olan nedensellik ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Çalışmalarında 1997-2014 dönemlerinin aylık verilerini Augmented Dickey Fuller (ADF), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) ve Phillips-Perron (PP) teknikleri ile teste tabi tutmuşlardır. Analiz sonuçlarına göre dış ticaret hacmi ile reel efektif döviz kuru arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmaz iken reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gabeshi (2017) çalışmasında Arnavutluk'taki kredi riski ile makroekonomik faktörler (Özkaynak Getirisi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Artış Hızı (GSYİH) Enflasyon Oranı (INF), tüketici fiyatları (%) Dalgalı Döviz Kuru Euro) arasındaki ilişkiyi tespit etmek için 2005-2014 dönemleri arasındaki veriler ile en küçük kareler yönteminden faydalanarak analiz yapmıştır. Analiz sonucuna göre reel efektif döviz kurunda oluşan %1 artış, sorunlu kredilerde %3 artış olmasına neden olmaktadır. Durmuş ve Şahin (2019) çalışmalarında Türkiye'deki tüketici kredilerinin döviz kuru, enflasyon, faiz oranı para arzı ve döviz kuru değişkenleri arasında olan ilişkiyi 2006-2018 dönemlerinin verileri ile analiz etmişlerdir. ADF ve PP Birim Kök Testi, Zivot-Andrews Birim Kök Testi, Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi uygulanmıştır. Uygulanan test sonuçlarından elde edilen verilere göre kredilerden faize aynı zamanda faizden kredilere doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken para arzından kredilere doğru da tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tatoğlu ve Aksoy (2020) yaptıkları çalışmada yabancı ve yerli çalışmalarda reel döviz kuru başlığı altında yapılmış olunan çalışmalarda elde edilen verilere göre, reel kuru ağırlıklı olarak etkileyen bağımsız değişkenler tespit edilmiş ve bu değişkenlere kredi ve banka kartı harcama miktarı değişkeni ilave edilerek reel döviz kuru ile aralarında bir ilişki olup olmadığı hem uzun hem de kısa dönem açısından analize tabi tutulmuştur. Analizi yaparken uzun dönem ilişkisi için ARDL testi, kısa dönem ilişkisi analiz edilirken Toda-Yamamoto testi ve etki-tepki analizi kullanılmıştır. Yapılan çalışmada uzun dönemde reel kur ve kart harcamaları arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Kısa dönemde ise Türkiye de gerçekleşen kredi ve banka kartı harcamalarının reel döviz kurunu önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışmada kart harcamalarına uygulanacak politikaların döviz kurunu doğrudan etkilediği tespit edilmiştir. Reel döviz kuru ve kart harcamalarının kısa dönemde ilişkisinin var olduğunun tespit edilmesi literatüre katkı sağlamıştır. Baş ve Kara (2020) çalışmalarında sorunlu krediler ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi kredi hacmi, enflasyon ve faiz oranlarını ele alarak 2005-2017 dönemlerini ele alıp ARDL analizi yaparak test etmiştir. Elde edilen bulgular arasında hem uzun hem de kısa vadede, reel efektif döviz kurunda artışın oluşması halinde kullanılan ticari kredilerde artış gözlemlenirken, sorunlu kredilerde de doğru orantılı bir artış gözlemlenmiştir.

3. METODOLOJİ VE AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada Türkiye için reel efektif döviz kuru ve ticari krediler arasındaki ilişkiler ekonometrik yöntemlerle incelenmiştir. Bu amaçla, 2009:04 ve 2021:09 arası aylık veriler elde edilmiştir. Reel efektif döviz kuru serisi ve ticari krediler TCMB veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlığı sınanmıştır. Daha sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi araştırılmış ve nihayet nedensellik testi ile analiz sonlandırılmıştır. Durağanlık testi için Augmented Dickey Fuller testi, eşbütünleşme için Hatemi-J Eşbütünleşme testi ve nedensellik analizi içinse Toda- Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır.

Gregory ve Hansen'in geliştirmiş olduğu eş bütünleşme testi daha sonra Hatemi-J tarafından iki yapısal kırılmaya izin verilen bir test haline getirilmiş ve Hatemi-J eşbütünleşme testi olarak adlandırılmıştır. Hatemi-J eğimde ve sabitte iki yapısal kırılmanın tesirini denkleştirmiştir. Denklemi şu şekilde oluşturmuştur;

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + \beta_1' D_{1t} x_t + \beta_2' D_{2t} x_t + u_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de α_0 herhangi bir yapısal kırılmanın var olmadığı koşulunda sabit terimi ifade ederken, α_1 ilk gerçekleşen yapısal kırılmanın nedenini, α_2 de ikinci yapısal kırılmanın sabit terimde oluşturduğu değişmeyi ifade eder. β_0' yapısal kırılma gerçekleşmeden önce eğimin katsayısını, β_1' ilk gerçekleşen yapısal kırılmanın eğimde oluşturduğu etkiyi, β_2' ikinci yapısal kırılmanın eğimde oluşturduğu etkiyi ifade eder. Hatemi-J yapısal kırılmaları gösteren kuklalara da modelinde yer vermektedir.

Eş bütünleşme olduğu durumlar için de temel hipotez testini kullanır. Temel hipotez testinde Z_a , Z_t ve ADF test istatistiklerinden yararlanır. Ana modelden ulaşılan kalıntılara ADF testi uygulanarak ADF test istatistiğine ulaşılır. Z_t ve Z_a test istatistiklerine farklı formüllerle ulaşılmaktadır. Bu 3 test istatistiğinin hepsi standart olmayan bir dağılım göstermektedirler. Veriler Hatemi-J de bulunan tablo değerleri ile mukayese edilir.

Granger nedensellik testinde, serilerde durağan olma şartına şartı aranmaktadır. Durağan olmayan serilerin kendi aralarında bir bütünleşme durumu olması durumunda VECM modeller (hata düzeltme modeli) ile Granger nedensellik testi uygulanmaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik testinin ise bahsedilen iki durumu da göz önünde bulundurmaması esnek bir test olduğunu söylemek mümkündür. Toda-Yamamoto testinde, VAR modelinin gecikme uzunluğu (k) ve analize ele alınan serilerin en büyük durağanlık seviyesini (dmax) ele alarak k+dmax boyutunda bir VAR model oluşturmaktadır. Model aşağıdaki denklemlerden meydana gelmektedir;

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^d \vartheta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^d \theta_{1i} X_{t-i} \quad (2)$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^d \vartheta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^d \theta_{2i} X_{t-i} \quad (3)$$

Model de X, Y'nin Granger nedeni değildir temel hipotezi testleri ile sonuçlandırılmaktadır. Bu sonuca göre ilk denklemde, ikinci denklemde $\alpha_{20} = 0$ hipotezin Wald testi ile değerlendirilir. Yapılan analize göre Wald testi k serbestlik dereceli Ki-kare dağılımına uyum sağlamaktadır.

Çalışmada öncelikle serilerin durağanlık çözümleri yapılmıştır. Sonuçlara göre hem reel efektif döviz kuru serisi hem de ticari krediler serisi 1. farklarında, %1 anlamlılık seviyesinde durağan çıkmışlardır. Tablo 1'de sonuçlar verilmiştir;

Tablo 1: Durağanlık Testi Sonuçları

SERİLER	SEVİYESİNDE			1. FARKINDA		
	None	C	C+T	None	C	C+T
REK*	-1.398832 (0.1501)	-0.254657 (0.9273)	-3.641515 (0.0297)	-8.722057 (0.0000)	-8.856016 (0.0000)	-8.894985 (0.0000)
TK**	1.714818 (0.9790)	0.064544 (0.9620)	-2.541638 (0.3079)	-6.090256 (0.0000)	-6.512913 (0.0000)	-6.559564 (0.0000)

*Reel efektif döviz kurunu temsil etmektedir.

**Ticari kredileri temsil etmektedir.

Seriler arasındaki eşbütünleşme analizi için Hatemi-J (2008) analizi kullanılmıştır. Hatemi-J testi kırılmalara da izin veren bir testtir. Hatemi-J eşbütünleşme testi sonuçları tablo 2'de verilmiştir;

Tablo 2: Hatemi-J Eşbütünleşme Sonuçları

Test İstatistiği / Kritik Değer	Yapısal Kırılmalar
-5.820 / -8.353*	2014:01, 2016:04

*Sonuç için %1 anlamlılık düzeyi için kritik değer Hatemi-J'nin makalesinden elde edilmiştir.

Sonuçlara göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yok olan sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Türkiye için reel efektif döviz kuru ve ticari krediler arasında iki yapısal kırılmayla birlikte eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç seriler arasında uzun dönem bir birlikteliğin olmadığı anlamına gelmektedir.

Eşbütünleşme olmaması sebebiyle seriler arasındaki nedensellik ilişkisi sınanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi için SUR model (Seemingly Unrelated Regresison) dikkate alınmış ve Wald testi uygulanmıştır. Nedensellik ilişkisi kapsamında Toda-Yamamoto testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir;

Tablo 3. Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

	dMAX	Chi-sq	Anlamlılık	Sonuç
REK'den TK'ya	3	1.494591	0.6835	Nedensellik Yok
TK'dan REK'e	3	16.07736	0.0011	Nedensellik Var

Serilerin en yüksek durağanlık derecesi $I(1)$ 'dir. VAR modelinde de uygun gecikme uzunluğu 2 olarak tespit edilmiştir. Bu sebeple $dMAX\ 1+2=3$ olarak alınmıştır. Toda-Yamamoto testi sonuçlarına göre ticari kredilerden reel efektif döviz kuruna tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ticari krediler, işletme kredisi olarak da adlandırılan iş dünyası için önemli bir fon kaynağıdır. Kullanılan ticari krediler, makine teçhizat alımı, borç ödemesi, stok alımı, uzun dönemli çalışma sermayesi vb. birçok alanda kullanılmaktadır. Bireylere ticari ya da endüstriyel amaçlar için verilen krediler yine ticari krediler kapsamında değerlendirilmektedir. Fakat şahsi yatırım ve harcama için verilen krediler bu tip kredilerin dışındadır. Sadece yatırımcılar açısından değil ticari bankalar açısından da ticari krediler önemlidir. Mevcut kredi portföyü içindeki payları sürekli artmaktadır.

Döviz kurları da gelişmekte olan ülke kategorisindeki Türkiye için birçok açıdan önem taşımaktadır. Örneğin girdi maliyetlerinin dalgalanması, dış borç yüklerinin belirlenmesi gibi konularda döviz kuru değişikliklere ekonomide hissedilir değişikliklere neden olmaktadır. Bu sebeple Türkiye için döviz kurunun belirleyicilerini belirlemek önem arz etmektedir. Bu sayede yapılacak politikalar daha etkin olabilecektir. Bu çalışmada Türkiye'de kullanılan ticari kredilerin döviz kuru ile ekonometrik yönden ilişkisinin olup olmadığı eğer varsa yönünü tayin etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla 2009:04 ve 2021:09 arası aylık veriler ile Türkiye için reel efektif döviz kuru ve kullanılan ticari krediler eşbütünleşme ve nedensellik analizine tabii tutulmuştur. Analizler sonunda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiş fakat ticari kredilerden, reel efektif döviz kuruna nedensellik tespit edilmiştir. Kısacası, analiz sonuçlarına göre ticari krediler, reel efektif döviz kurunun Granger nedenlerinden birisi olarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın sonucuna göre Türkiye'de kullanılan ticari kredilerin kullanım alanları döviz kurunu etkileyebilecek alanlarda yoğunlaşabilme olasılığı vardır. Bu haliyle kullanılan ticari kredilerin yabancı para cinsinden borç ödeme (özellikle ithalat borcu), ithal mal/hammadde tedarik etme vb. döviz talebini arttırıcı işlemlerde yoğun olarak kullanılıyor olabilir. Hiç kuşkusuz bu varsayımların kesinleşmesi için daha derin analizler yapılması gerekmektedir. Fakat nihai sonuç olarak ticari kredilerin, Türkiye için, döviz kurunun belirleyicileri arasında olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Auboin, M., & Ruta, M. (2011). *The relationship between exchange rates and international trade: A review of economic literature*. World Trade Organization Economic Research and Statistics Division, Staff Working Paper.
- Ayhan, F. (2016). *Döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisi: Türkiye uygulaması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye.
- Baş, G., & Kara, M. (2020). Türkiye'de döviz kuru ile sorunlu krediler ilişkisi: Bir zaman serisi analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), 997-1023.
- Castro, V. (2013). Macroeconomic determinants of the credit risk in the banking system: the case of the GIPSI. *Economic Modelling*, 31, 672-683
- Chit, M. M., Rizovand, M., & Willenbockel, D. (2008). *Exchange rate volatility and exports: New empirical evidence from the Emerging East Asian Economies*. MPRA Paper No: 9014: 1-35
- De Bock, R., & Demyanets, A. (2012). Bank Asset Quality in Emerging Markets: Determinants and Spillovers. IMF Working Paper, 12(71).
- Değer, O., & Demir, M. (2015). Reel efektif döviz kuru ve dış ticaret hacmi arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(604), 7-21
- Durmuş S., & Şahin, D. (2019) Türkiye'de reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 210-223.

- Ekmekçi, O. (2021). Türkiye’de reel döviz kurunun ithalat ve ihracat üzerine etkisinin ekonometrik model kapsamında değerlendirilmesi: 1980-2019 dönemi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, Türkiye.
- Eryüzlü, H., & Hopoğlu, S. (2020). Döviz cinsi krediler bir “döviz riski” azaltma aracı mıdır? 2003-2018 Türkiye analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı, 45-55.
- Gabeshi, K. (2017). The impact of macroeconomic and bank specific factors on Albanian non-performing loans. *European Journal of Sustainable Development Research*, 2(1), 95-102.
- Gedik, A. (2014). *Reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye.
- Güney, A. (2011). *Banka İşlemleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Hatemi-j, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- Jabara, C. L. (2009). *How do exchange rates affect import prices? Recent economic literature and data analysis*. Office of Industries Working Paper.
- Jakubík, P. (2007). Macroeconomic environment and credit risk. *Charles University Prague, Faculty of Social Sciences*, 57(1-2), 60-78
- Nkusu, M. (2011). Nonperforming loans and macrofinancial vulnerabilities in advanced economies. *International Monetary Fund*, 1-28.
- Özkan, F. (2003). *Denge reel kur hesaplama yöntemleri ve reel kur dengesizliğinin ölçülmesi: Türk Lirası üzerine bir çalışma*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, TCMB, Ankara, Türkiye.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulamaları*. İstanbul: Güzem.
- Tatoğlu, T., & Aksoy, E. (2020). Türkiye’de banka ve kredi kartı harcamalarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi: VAR analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi. *Fiscaoconomia*, 4(3), 747-775.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tunc, H. (2021). *Gelişmekte Olan Ekonomilerde İhracatın Reel Efektif Döviz Kuru Endeksine Olan Duyarlılığı: Panel Veri Analiz*. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 8(25), 12-24.
- Yılar, M. (2019). *Türkiye’de talep edilen ticari kredilerin geçişkenliği ve talep tahmini*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, Türkiye.

CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ HAKKINDA NAZİLLİ İİBF ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN TUTUMLARINA DAİR TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER¹

Taner BULUT²

Süleyman CANBOLAT³

Özet

Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'nda öldürülmesinin uluslararası düzeyde sonuçları olmuştur. Takip eden süreçte cinayetin gerçekleştiği Türkiye Cumhuriyeti, cinayetten sorumlu tutulan Suudi Arabistan ve uluslararası toplumun ilgisini cinayete yönlendiren ABD, cinayetin uluslararası toplumda baş aktörleri olarak yer almışlardır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki bir üniversitenin uluslararası ilişkiler bölümü öğrencilerinin bahsi geçen cinayet olayı ve olayla doğrudan ilgili aktörlerin tavırlarına verdikleri tepkiler ile cinsiyetleri, lisans sınıf düzeyleri, bölüme ilişkin başarıları, siyasi kimlikleri ve yakın oldukları siyasi parti davranışlarına yönelik algıları ve tutumları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını saptamaktır. Bu amaca yönelik olarak 180 uluslararası ilişkiler öğrencisi ile gönüllülük ve gizlilik esaslı olarak anket çalışması yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cemal Kaşıkçı, Gazeteci Cinayeti, Türkiye, ABD, Suudi Arabistan

DETERMINATIONS AND EVALUATIONS ON THE ATTITUDES OF THE STUDENTS OF INTERNATIONAL RELATIONS DEPARTMENT, NAZİLLİ FEAS TO THE MURDER OF JAMAL KHASHOGGI

Abstract

The murder of journalist Jamal Khashoggi at the Consulate General of Saudi Arabia in Istanbul has had international consequences. The main actors of this process are; Turkey, USA and Saudi Arabia. The role of Turkey; to host the crime scene. The role of Saudi Arabia; be held responsible for the murder. The role of US; orient the attention of the international community to murder. The aim of this study is to find out whether there is a significant relationship between a Turkish based University's International Relations department students' reactions as to aforementioned murder and involved actors' attitudes and students' grade level, grade point average, political identities and political parties. For this purpose, 180 international relations students conducted a survey based on volunteerism and confidentiality.

Keywords: Jamal Khashoggi, Murder of Journalist, Turkey, USA, Saudi Arabia

1. GİRİŞ

Suudi Arabistan vatandaşı, muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı⁴, 2 Ekim 2018 günü evlilik işlemleri için Suudi Arabistan İstanbul Başkonsolosluğuna giriş yapmış ve kendisinden bir daha haber alınmamıştır. Cemal Kaşıkçı'dan haber alınmaması dünya basınında aynı gün yankı bulmuş ancak cinayete kurban gittiği kesinleşmiş olan Kaşıkçı'nın bedeninin (cenazesinin) akıbeti hala kesinleşmemiştir.⁵ Cemal Kaşıkçı'nın kaybolması dünya basınında günlerce geniş yer bulmuş, öldürüldüğüne dair şüpheler her geçen gün artmış ve cinayetin üzerinden geçen on sekiz günün ardından Suudi Arabistan başsavcısı

¹ Bu çalışma, ADÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı'nın 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılı Güz dönemindeki "Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Bilim Etiği" dersi kapsamında Uluslararası İlişkiler Bölümü lisans öğrencilerine yönelik yapılan bir anket çalışmasının verileri ele alınarak hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, taner.bulut@adu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7267-4253.

³ Uluslararası İlişkiler Uzmanı, suleyman.canbolat@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0562-1186.

⁴ Cemal Kaşıkçı'nın adı, çalışma boyunca kamuoyunda yaygın olarak bilinmesi ve dedesinin Türk kökenli olduğunun ileri sürülmesi nedeniyle Türkçe'deki karşılık biçimiyle kullanılacaktır. Gerekli olduğu yerlerde ise yabancı basın ve yayıncılıkta kullanıldığı şekliyle "Jamal Khashoggi" biçiminde kullanılacaktır.

⁵ Bkz: Jason Rezaian, "Post Contributor And Prominent Saudi Critic Jamal Khashoggi Feared Missing In Turkey", *Washington Post*, 02 Ekim 2018. (Erişim Tarihi: 16.01.2019)

Erişim Adresi: https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/10/02/post-contributor-and-prominent-saudi-critic-jamal-khashoggi-feared-missing-in-turkey/?utm_term=.e6260a27a09e

Ben Hubbart, "Jamal Khashoggi, Saudi Journalist, Detained in Consulate in Istanbul", *The New York Times*, 02 Ekim 2018. (Erişim Tarihi: 16.01.2019)

Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2018/10/02/world/middleeast/journalist-saudi-consulate-istanbul.html>

Sheikh Saud al-Mojeb'in Kaşıkçı'nın öldürüldüğünü doğrulaması ile uluslararası toplumun gözü yeniden olaya yönelmiştir (Jazeera, 2018).

Cemal Kaşıkçı cinayeti, ülkelerin uluslararası ilişkiler, uluslararası politika, dış politika ve dış ilişkileriyle doğrudan ilgili bir olay olup, uluslararası toplumun gündemini uzun bir süre meşgul etmiştir. Cinayet hakkında tartışma ve sürecin hâlâ devam ettiği görülmektedir. Cinayetin Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda işlenmesi nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti ve Hükümet bu uluslararası gelişmenin taraflarından biri olmak durumunda kalmıştır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bazı Avrupa Birliği ülkeleri ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin de süreci yakından takip etmeleri nedeniyle cinayet uluslararası kamuoyunun yakın ilgisine mal olmuştur.

Söz konusu gelişmelerin temel konu edildiği bu çalışmanın amacı, Kaşıkçı cinayetine ilişkin, kamuoyu baskısı ile başlayan ve birçok ülkenin Suudi Arabistan'a yönelik yaptırım uygulamaları ile süren yoğun sürecin, Türkiye'deki bir üniversitenin uluslararası ilişkiler bölümündeki lisans öğrencilerinin tutumlarına etkisini tespit ederek, çeşitli analiz ve değerlendirmelerde bulunmaktır. Cinayet, uluslararası ilişkiler alanının kapsamına girdiği için anket çalışmasının uluslararası ilişkiler bölümü öğrencileriyle sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Araştırmaya denek ve örneklem olarak katılan öğrencilerin cinsiyetleri, bulunduğu lisans sınıfları, okuldaki başarı oranları, siyasi ve ideolojik görüşleri, destekledikleri siyasi partiler ile cinayete ilişkin Suudi Arabistan, ABD ve Türkiye'nin olaya yaklaşımları arasında anlamlı bir ilişki kurulup kurulmadıklarının saptanması çalışmanın temel sorunsal hedefidir.

Bu amaca yönelik olarak Adnan Menderes Üniversitesi-Nazilli İktisadi İdari Bilimler Fakültesi-Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarında eğitim-öğretim gören/görmüş 180 gönüllü öğrencinin Kaşıkçı cinayeti ve yansımaları hakkında tutum tespitlerine yönelik cinayet olayının basında yer almasından ve tartışılmaya başlamasından sonra Ekim 2020-Ocak 2021 ayları arasında bir anket çalışması hazırlanmış ve yapılmış; veriler istatistik analiz programı (IBM SPSS STATISTICS 22) kullanılarak değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular çalışmanın ileri aşamalarında yer verilen istatistikler ve tablolar aracılığıyla çalışmaya eklenmiştir.

Çalışmanın temel varsayımları/hipotezleri önceden belirlenmiştir. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerinin Kaşıkçı cinayeti ve gelişmeye taraf olan ülkelerin tutum ve tepkilerinde etkili bir unsur olması beklenmemiştir. Öğrencilerin sınıf düzeyleri ve benzer biçimde genel başarı düzeyleri (GANO) arttıkça, konuya yaklaşımları ve ilgilerinin de aratacağı varsayılmıştır. Öğrencilerin siyasal ve ideolojik yatkınlıkları ile destekledikleri veya kendilerini/siyasal tercihlerini yakın hissettikleri siyasal partilerin Kaşıkçı cinayeti ve ilgili diğer gelişmelerdeki politik pozisyonları, politikaları ve söylemlerine uyumlu bir tutum takınacakları öngörülmüştür. Öğrencilerin parti tercihleri ile olaya ilişkin tutumları arasında herhangi bir sürpriz/beklenmedik veri veya bulguyla karşılaşma ihtimalinin olabileceği de öngörülmüştür.

Çalışmanın işleyiş planı olarak önce Dünya'da ve Türkiye'de siyasi cinayetler ile gazeteci cinayetlerinin kısa bir tarihçesi ele alınmış, ardından Cemal Kaşıkçı'nın kısa bir biyografisi ve gazeteciliği aktarılmaya çalışılmıştır. Kaşıkçı'nın katledilmesi, yankıları ve dış politikadaki yaşanan tartışmalara bakıldıktan sonra ise örneklem olarak gönüllülük esasıyla anket çalışmasına katılan öğrencilerin genel bilgileri ve konu hakkındaki ilgi, alaka ve tutumlarına ilişkin veriler ve bulgular değerlendirilip, analiz edilmiştir.

2. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SİYASİ VE GAZETECİ CİNAYETLERİ

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre "cinayet" adam öldürme olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2020). Türkçede cinayet veya cinayet işlemek sözcükleriyle birlikte "katletmek", "öldürmek", "kıyam", "suikast", "cana kast etme" gibi sözcüklerinin de benzer anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Yine Türk siyasal tarihinde "siyaseten katl" diye bir tabirin sıkça kullanıldığı ve Osmanlı Devleti tarihinde pek çok örneğinin yaşandığı bilinmektedir. İslam hükümdarının mutlak yetkisine dayanarak verdiği en ağır ceza olarak tanımlanan "siyaseten katl", doğrudan doğruya padişah emriyle verilen idam cezası için

kullanılan bir tabirdir. Mahkeme kararı sonrası padişah onayıyla yerine getirilenler hariç olmak üzere diğer ölüm emirleri “siyaseten katl” olarak nitelendirilebilir (Kabacalı, 1993, s. 7).⁶

Türk hukuk sisteminde Cemal Kaşıkçı cinayetinin tam karşılığı “teammüden adam öldürme”, yani, bilerek, isteyerek ve tasarlayarak adam öldürme suçudur (T.C.K. md.81). Hatta yine Türk Ceza Kanunu’nda “canavarca hisle ve eziyet çektirerek adam öldürme” suçu da en ağır suçlardan biri olarak tanımlanmış ve cezası müebbet ağır hapis cezası olarak hükme bağlanmıştır (T.C.K. md. 82/1-b). Yani bu cinayetin karşılığı Türk Ceza Kanunu’nun iki ayrı maddesinde hüküm olarak yer almıştır.

Dünya ve Türkiye tarihinde içinde devlet adamı, politikacı, düşünür, sanatçı ve gazetecilerin olduğu pek çok siyasi cinayet ve suikast gerçekleştirilmiştir. Siyasal iktidarlara ve egemen erklere muhalif ve ideolojik tartışma ve çatışmaların kurbanı olmuş kesimler içinde gazeteciler, basın mensupları, yazarlar ve düşünürler maalesef hatırı sayılır bir yer edinmek durumunda kalmışlardır. Yine benzer biçimde bazen de bizzat devlet adamları ve politikacılar da çeşitli saldırılara maruz kalarak, cinayet ve suikastların kurbanı olabilmışlardır. Siyasal tarih, bu durumların yaşandığı yüzlerce, binlerce örnekle doludur. Hatta Türkiye basın ve yayıncılık hayatında siyasi ve gazeteci cinayetleri ile suikastların yer aldığı hatırı sayılır bir literatür oluştuğu söylenebilir.⁷

Dünyadaki örneklerin İlkçağ dönemi eski uygarlıklardaki taht kavgaları sürecinde yaşandığı ve yine imparatorlara karşı işlenen suikast teşebbüsleri ile başladıkları bilinmektedir. M. Ö. 401’de Pers Kralı Kyros’un kendinden önce tahta oturan kardeşi Artakserkses’e suikast düzenlemeye çalıştığı kayıtlara geçmiştir. Yine Roma İmparatoru Caligula’dan sonra imparatorluğun başına geçenlerden biri olan İmparator Neron’a karşı M.S. 68’de yapılan suikast girişimi tarihin en eski siyasi cinayet girişimlerinden biri olarak yer almıştır (Taçalan & Etingü, 1973, s. 525-527). Siyasi cinayetlerin son birkaç yüzyılda iyice arttığı gözlenmektedir. Hatta tarihin seyrini tamamen değiştirecek olayların somut olarak başlamasına yol açtığına şahit olunmaktadır. Bu gelişmelerden en bilineni Sırp milliyetçi Gavrilo Princip’in 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna’ya gelen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliht Arşidükü Franz Ferdinand’ı öldürmesidir. Diğer yandan yine benzer biçimde II. Dünya Savaşı yıllarında Adolf Hitler’e partisi içinden yapılan suikast girişimi başarıya ulaşsaydı, savaş çok daha erken bitebilecek veya siyasi tarihin seyri başka seyredebilecekti. ABD Başkanları Abraham Lincoln (1865) ve John F. Kennedy (1961), Rus Marksist teorisyen, devrimci ve politikacı Lev Trocki (1940), Fransa Cumhurbaşkanı Paul Doumer (1932), Hindistan Bağımsızlık Hareketi’nin lideri Mahatma Gandhi (1948), insan hakları öncüsü Martin Luther King Jr. (1968), Pakistan’ın kadın Başbakanı Benazir Butto’nun (2007) öldürülmeleri veya suikasta uğramaları dünyadaki en bilinen örnekler arasında yer almışlardır. Yine Papa II. İonnes Paulus’a (Jan Paul), Türk Mehmet Ali Ağca’nın 13 Mayıs 1981’de düzenlediği suikast girişimi uluslararası toplumda çok yankı bulmuştur.⁸

İslam ve Türk tarihinde de benzer örnekleri nispeten erken dönemde bulmak mümkündür. İslam tarihinde en eski bilinen örnekler Hazreti Ömer (644), Hazreti Osman (656), Hazreti Ali (661), Hazreti Hasan (669) ve Hazreti Hüseyin’dir (680). Büyük Selçuklu İmparatorluğu vezirlerinden ve ünlü Türk düşünür ve devlet adamı Nizam’ül-Mülk, 1092 yılında bilinen en eski Türk siyasi cinayetlerinden birine kurban gitmiştir. Osmanlı padişahları içinde siyasi çekişme ve taht kavgalarının yansımaları olarak II. Osman (1622), Sultan İbrahim (1648), III. Selim (1808), IV. Mustafa (1808) ve tartışmalı olarak Sultan Abdülaziz’in (1876) benzer sebeplerle sadece tahtlarını değil, hayatlarını da kaybetmişlerdir. Sultan II.

⁶ Ayrıca “cinayet” ve “katl” kavramları hakkında daha fazla ayrıntı için bkz.: Orhan Gökdemir, *Faili Meçhul Cinayetler Tarihi: Osmanlı’dan Günümüze Bir Tarz-ı Siyaset Olarak Cinayet*, Destek yay., İstanbul, 2011, s.s. 17-20.

⁷ Bu konuda yayınlanmış seçilmiş kaynakça için bkz.: Nurdoğan Taçalan ve Turgut Etingü, *İlkçağlardan Günümüze Kadar Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi*, Milliyet yay., 1973; Erol Mütercimler, *Siyasal Cinayetler*, Alfa yay., İstanbul, 2018; Feridun Kandemir, *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, Ekicigil Tarih yay., İstanbul, 1995; Galip Uyar, *Türkiye’yi Sarsan Derin Cinayetler*, Herdem Kitap yay., Ankara, 2015; Orhan Tüleylioğlu, *50 Maddede Siyasi Cinayetler*, Karakarga yay., İstanbul, 2020; Mustafa Müftüoğlu, *Siyasi Cinayetler*, Seha Neşriyat yay., İstanbul, 1995; Fatih Bayhan, *Tarihi Değiştiren Suikastlar*, Kayıt yay., İstanbul, 2017; Mustafa Müftüoğlu, *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler*, (Cilt: 1-4), Başak yay., İstanbul, 2015; Uğur Mumcu, *Gazi Paşa’ya Suikast*, Tekin yay., İstanbul, 1993; Atilla Coşkun, *Uğur Mumcu Cinayeti*, Cem yay., İstanbul, 1994; Eric Bogosian, *Nemesis Operasyonu: Ermeni Soykırımının İntikamı İçin Yapılan Suikastlar*, (Çev.: Önder Seçkin), Kalkedon yay., İstanbul, 2016; *Talât Paşa Cinayeti Davası: Tutanaklar*, (Çev.: Işık Soner), Kaynak yay., İstanbul, 2008; Nedim Şener, *Dinak Cinayeti ve İstihbarat Yalanları*, Destek yay., İstanbul, 2010.

⁸ Siyasi cinayetler ve suikastların kronolojik bir kısa tarihçesi için bkz.: Nurdoğan Taçalan ve Turgut Etingü, *İlkçağlardan Günümüze Kadar Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi*, Milliyet yay., 1973

Abdülhamit'in de 1905 yılı Temmuz'unda Ermeni komitacılar tarafından Yıldız Hamidiye Cami önünde tertip edilen arabalı canlı bomba suikastından yara almadan kurtulduğu bilinmektedir. Bu olay tarihte "Yıldız Suikastı" diye bilinmektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılına kadar görev almış 182 vezirden 43 tanesi "siyaseten katl" sonucu öldürülmüştür (Kabacalı, 1993, s. 7). II. Mahmut'un tahta çıktığı ilk yılında kısa bir süre Sadrazamlık yapan Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, zamanının siyasi atmosferi sonucu Yeniçeriler tarafından öldürülecektir. I. Meşrutiyet ile Kanun-u Esasi'nin mimarlarının başında olduğu bilinen ve Şura-yı Devlet Reisliği, Adliye Nazırlığı, Sadrazamlık ve çeşitli yerlerde Valilik yapan Mithat Paşa'yı da 1884 yılında Taif'te sürgüneyken maalesef benzer bir son bekleyecektir. 1913 yılında Enver Paşa öncülüğündeki Bab-ı Âli Baskını'nda dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, iktidarın el değiştirmesine ve hatta İttihat Terakki Fırkası içinde de yeni bir döneme girilmesine yol açmıştır. I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra yurt dışına gitmek zorunda kalan İttihat ve Terakki Hükümeti'nden Talat Paşa ve Cemal Paşa, Ermeni komitacılar tarafında Berlin ve Tiflis'te suikastla öldürüleceklerdir.

Dünya'da siyasi olarak ilk hangi gazetecinin cinayete kurban gittiği tartışmalıdır. Ancak görevi başındayken işlenen cinayet sonucu hayatını kaybettiği bilinen en eski gazeteciler ABD'de yayın yapan *Alton Observer* gazetesinden Elijah Parish Lovejoy (1837) ve Vicksburg Sentinel gazetesinden James Hagan'dır (1843). Türkiye'de ise basın-yayın ve gazetecilik konusunda saygın bir yere sahip olan Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin belirttiğine *Serbesti Gazetesi*'nden Hasan Fehmi Bey ve *Sada-yı Millet Gazetesi*'nden Ahmet Samim Bey Türk tarihinde öldürülen ilk gazetecilerdir (Öldürülen Gazeteciler Listesi, 2020). 1909-1910 yılları düşünce ve siyasi hayatın oldukça hareketlenmesiyle beraber Türk basın-yayın ve gazetecilik faaliyetlerinin iyice ivme kazandığı bir dönemin içine denk gelmektedir.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçerken içinde akıbetleri tam bilinmeyenler ve şaibeli olanlar da dâhil olmak üzere siyasi ölümlerin devam ettiği görülmektedir. Türkiye Komünist Parti'li Mustafa Suphi, linç edilen gazeteci Ali Kemal Bey, TBMM Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Ardahan Mebusu Halit Paşa ve eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey de listede yer almışlardır. 14 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de, Kurtuluş Savaşı'nın önderi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk Devrimi'nin lideri ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yapılması planlanan suikast girişimi Cumhuriyet'in kaderini belirleyen gerçekleşmemiş bir girişim olarak ülke tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Teşebbüsün akamete uğraması sonrası yapılan soruşturma ve görülen davalar siyasal hesaplaşma süreciyle sonuçlanmış ve İttihatçılar Türk siyasal hayatında siyasal süreçten tasfiye edilmişlerdir. Devrim şehidi, Asteğmen Kubilay erken Cumhuriyet döneminin diğer önemli bir siyasi cinayeti olarak sayılmalıdır. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Sabahattin Ali ise 1948 yılında Avrupa'ya kaçmaya çalışırken Bulgaristan sınırında çok acı biçimde bir siyasi cinayete maalesef genç yaşında katledilmiştir.

Çok partili hayata geçildikten sonra içlerinde gazeteciler, basın mensupları, yazarlar, düşünürler, edebiyatçılar, sanatçılar, devlet adamları, politikacılar vb. olduğu pek çok yetişmiş insanın siyasi suikast ve cinayetlerle hayatları ellerinden alınmıştır. Bu cinayetlerin çoğu da siyasi ve ideolojik nedenlerle maalesef fail-i meçhul cinayetler olarak tarihin tozlu sayfalarında yer almışlardır. Bu cinayetlerden hafızalarda en çok yer edineni hiç kuşkusuz gazeteci Uğur Mumcu cinayetidir. Cemal Süreyya'nın bir şiir dizisinde yazdığı ve topluma mal olan sözleriyle "Her ölüm, erken ölümdür". Uğur Mumcu'nun yanında her birinin çok erken öldüğü ve çok büyük kayıplar oldukları da kesin olan Türkiye'nin yakın tarihinde görülen siyasi suikast ve cinayetlerin kurbanı isimlerden başlıcaları şunlardır: Cavit Orhan Tütengil, Turan Emeksiz, Kemal Türkler, Turan Dursun, Nihat Erim, İlhan Erdost, Çetin Emec, Abdi İpekçi, Musa Anter, Metin Göktepe, Behice Boran, Muammer Aksoy, Ahmet Taner Kışlalı, Necip Hablemitoğlu, Hrant Dink, Muhsin Yazıcıoğlu ve Ali Gaffar Okkan... İlk akla gelenlerini sıralamaya çalıştığımız bu listenin çoğunun ne yazık ki gazeteciler olduğu görülmektedir. Bu isimlerden pek çoğunun eğer yaşasalardı, Türkiye'nin geleceğini daha aydınlık yapacakları açıktır.

Türkiye’de işlenen söz konusu cinayet ve suikastların en sonuncularından bir tanesi de Suudi Arabistan vatandaşı gazeteci Cemal Kaşıkçı cinayetidir.⁹ Cemal Kaşıkçı cinayetinin Türkiye’nin özellikle dış politikada ABD, Suudi Arabistan, Avrupa Birliği ve ülkeleri, Rusya, sınır komşuları ve nihayetinde Ortadoğu ve Körfez ülkeleri ile ilişkilerini nasıl etkilediği/etkileyebileceği akademik çevrelerce yeterince irdelenmemiştir. En başta günlük gazeteler olmak üzere basın ve habercilikle ilgili periyodik/sürelili yayınları bir kenara koyacak olursak, bu konuda yayınlanmış çalışma sayısı iki elin parmak sayısını geçemeyecek kadar az kalmıştır.

Devletlerce işlenen bu türdeki suçların ve insan hakları ihlallerinin ne yazık ki devam edeceği görülmektedir. Amerikalı siyaset bilimci Michael Parenti, gelişmiş ülkelerin bile bu suçları işleme ve ihlalleri yapmada bazen devlet gücünü kullanmada geri kalmadıklarını şu sözlerle vurgulaması çarpıcıdır (TBMM, 2002, s. 13): “Bugün pek övülen Batı demokrasilerinde, birincil işlevi mevcut siyasal ve ekonomik yapıyı korumak olan; dünyayı, dünyaya sahip olanlar için güvenilir kılmak amacıyla gözetimi, sızmayı, sabotajı, yargısal tacizi, hatta şiddet ve suikastı araç olarak kullanan ama hesap sorulamayan bir devlet gücü vardır”. Fütursuzca suç işleyen devletlere hesap sorulmadıkça, yeni suç ve ihlallerin yaşanmasının önüne geçmek mümkün olamayacaktır.

Tarihte “Nemesis” kavramı, bir yandan “intikam tanrısı”, diğer yandan “adaletin yerini bulması olgusu” olarak nitelendirilmiştir. Bu iki farklı bakış açısı ile bu cinayetin “hangi Nemesis?” olduğu nereden bakıldığına göre farklılık gösterecektir (Özcan, 1990, s. 181). Suudi Arabistan devleti ile bir muhalif gazeteci vatandaşı arasında yaşanan bu olay, “adaletin yerini bulması” ve “intikam alınma” mı, yoksa “başın belaya girmesi” midir? Cemal Kaşıkçı’nın hayatına mal olan bu “bela”, belki de O’nun “Nemesis’i” olarak Suudi Arabistan’ın uluslararası ilişkilerde yakasını bırakmayacaktır. Çünkü “yaşam hakkı”, en temel dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez insan hakkıdır. Özellikle düşünür ve gazeteci cinayetlerinin “düşünenlerin öldürülmemesi, öldürülenlerin unutulmaması” için üzerinde ayrıca durulmalıdır (TBMM, 2002, s. 14).

3. CEMAL KAŞIKÇI KİMDİR?

Cemal Ahmet Kaşıkçı 1958 yılında Arabistan’ın Medine şehrinde dünyaya gelmiştir. Temel eğitimini Arabistan’da görmesinin ardından Indiana State Üniversitesinde işletme yönetimi bölümünü 1984 yılında tamamlamıştır. Suudi Arabistan’da birçok gazetede muhabirlik, editörlük ve üst düzey yöneticilik yapan Cemal Kaşıkçı, Arabistan’ın haricinde, Afganistan, Cezayir, Kuveyt ve Sudan’da da siyasi yorumculuk ve çeşitli gazetecilik görevlerinde bulunmuştur. Gazetecilik haricinde İngiltere ve ABD Büyükelçiliği danışmanlığı görevlerinde de bulunan Kaşıkçı’nın dedesi, Kral Abdulaziz Bin

⁹ Cemal Kaşıkçı ve cinayete ilişkin Türkiye hariç maalesef dünya basınında sürelili yayınlardaki haber ve yorum yazıları dışında teferruatlı çalışma yayınlanmamıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla yayınlanmış kapsamlı çalışmalar da genellikle Türkiye’de yayınlanmıştır. Bu yayınlardan ikisi kitap, üçü analiz broşür kitap, iki tanesi de bilimsel makaledir. Söz konusu çalışmalar için bkz.: Ferhat Ünlü, Abdurrahman Şimşek ve Nazif Karaman, *Diplomatik Vahşet: Cemal Kaşıkçı Cinayeti’nin Karanlık Sırları*, Turkuvaz Kitap yay., İstanbul, 2009; Sinan Onuş ve Mehmet Akif Ersoy, *Hatice Cengiz Anlatıyor: Cemal Kaşıkçı-Hayati-Mücadelesi-Sırları*, Kopernik Kitap yay., İstanbul, 2019; *Cemal Kaşıkçı Cinayeti*, (Yay.Haz.: Hayri Çetinkuş, Tuğçenur Yılmaz v.d.), Anadolu Ajansı Yayınları:46, Ankara, Ocak, 2019; İhab Omar, *Khashoggi’s Death and Its Repercussions on the Saudi Position with Turkey*, Analiz No: 224, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay., Ankara, 2019; İsmail Numan Telci, *Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Ortadoğu Siyasetinin Geleceği*, Siyaset-Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) yay., Sayı: 259, İstanbul, 2018; Recep Altay ve Hakan Bakar, “Politik Bir Sorun Olarak Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Türk Yazılı Basımının Meseleyi Ele Alış Şekli”, *I. Uluslararası Yeni Dünyada İletişim Kongresi*, (Kongre Tam Metin Kitabı, 22-23 Şubat 2020 / Adana), (Ed.: Derya Öcal ve Hasan Çiftçi), İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü yay., s.s. 334-347; Berk Cem Tatar, “Yaşam Hakkı ve Diplomatik Dokunulmazlık Bağlamında Cemal Kaşıkçı’nın Öldürülmesi”, *Diplomatik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Temmuz 2021, s.s. 23-36. Bu çalışmalar içinde en kapsamlı olanı Ünlü, Şimşek ve Karaman’ın yayınladıkları çalışmadır. Kitap, cinayetin öncesi ve sonrasıyla ilgili gelişmelerin neredeyse tamamı yanında, soruşturma sürecindeki ulaştığı “devletin gizli belgelerindeki” bilgi ve görsel kayıtlara da yer vermesi bakımından çok önemlidir. “Devletin gizli belgelerindeki” ibaresi bizzat yazarlar tarafından kitap içinde ve ekler bölümünde aynen kullanılmıştır. Bkz.: Ünlü, Şimşek ve Karaman, *a.g.e.*, s.s. 20 ve Ekler. Onuş ve Ersoy’un yayınladıkları çalışma ise Cemal Kaşıkçı’nın öldürüldüğünde nişanlı olan Hatice Cengiz’in anlatımları, günlük notları ve yakınlarının anlatımlarının derlemesidir. Anadolu Ajansı’nın yayınladığı broşür kitabın Türkçe baskısı yanında İngilizce ve Arapça baskıları da yayınlanmıştır. Ayrıca cinayete ilgili uzun metrajlı bir belgesel film de yayınlanmıştır. Belgesel film için bkz.: Anas Essam ve Omer Ibrahim (Directors), *Jamal Khashoggi: Murder in the Saudi Consulate*, 52 dk., 2019.

Suud'a hizmet veren Türk kökenli bir tıp doktorudur. Kaşıkçı, cinayete kurban gittiği Türkiye'ye her zaman kendisini yakın hissetmiştir (Çetinkuş, Yılmaz, & v.d., 2019, s. 7).

3.1. Gazetecilik Kariyeri

Birçok farklı Arap gazetesinde muhabirlik göreviyle gazetecilik kariyerine başlayan Kaşıkçı, 1991-1999 yılları arasında *Al-Madina* gazetesinde genel yayın yönetmenliği görevini yerine getirmiş, 1999-2003 yıllarında Londra merkezli *Al-Hayat* gazetesinde, Afganistan, Sudan, Cezayir, Kuveyt, Orta Doğu muhabirliği görevinin yanında, *Arab News* gazetesinde de genel yayın yönetmen yardımcılığını yürütmüştür (Jamal Khashoggi, 2018). 2003 yılında *Al-Watan* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü pozisyonuna getirilen Kaşıkçı'nın, dini kurumları eleştirmesinin ardından, göreve gelmesinin üzerinden iki ay geçmeden buradaki görevine son verilmiştir. *Al-Watan*'dan ayrılmasının ardından 2003-2007 yıllarında Arabistan'ın önce Londra, ardından ABD büyükelçiliğini yapan Prens Türki Al Faysal'ın medya danışmanlığını yapmıştır. Kaşıkçı, 2007 yılında *Al-Watan* gazetesinde yazı işleri müdürlüğüne yeniden getirilse de 2010 yılında bir başka eleştirel yazısı sebebi ile buradaki görevi bir kez daha sonlandırılmıştır. 2015 yılına kadar bazı gazetelerde köşe yazarlığı yapmaya devam eden Kaşıkçı, 2015 yılında Suudi iş adamı Prens El-Velid bin Talal'ın Bahreyn'de açtığı *Al-Arab News Channel*'in genel yayın yönetmenliğine getirilmiştir. Kanal henüz yayına başladığı 11. saatte, Şii muhalif bir din adamı ile söyleşi yapması sebebi ile kapatılmıştır (Akkad, 2018). 2016 yılına kadar *MBC*, *BBC*, *Al Jazeera* ve *Dubai TV* gibi kanallarda politik yorumculuğunu sürdüren Kaşıkçı, son olarak ABD Başkanı Donald Trump'ı eleştirmesi sebebi ile Suudi Arabistan hükümeti tarafından televizyona çıkma yasağı almış, gazetelerde köşe yazıları iptal edilmiştir. Son yaşanan olayların ardından Cemal Kaşıkçı 2017 yılında Arabistan'ı terk ederek ABD'ye yerleşmiş ve burada *Washington Post*'ta köşe yazarlığına başlamıştır (CNN, 2019). 2 Ekim 2018 tarihinde öldürülen Kaşıkçı'nın *Washington Post*'ta görevi o güne kadar sürmüştür. Köşe yazarlığının haricinde Kaşıkçı'nın, *Zor İlişkiler: 11 Eylül Sonrası Suud, Arap Baharı: Müslüman Kardeşler'in Zamanı* ve *Suud Pazarının İşgali* isimlerinde üç kitabı bulunmaktadır.

3.2. Siyasi Görüşü ve Beklentileri

Cemal Kaşıkçı'nın muhalif çizgide olduğunu anlamak için kariyerine bakmak bile yeterli görünmektedir. Arabistan'da oluşturduğu gazete ve televizyon kariyeri kovulma ve zorunlu istifalar ile sürmüş ve en sonunda ailesini geride bırakarak ABD'ye yerleşmek zorunda kalmıştır. Kaşıkçı *Washington Post*'ta yazmaya başladıktan sonra da mevcut yönetimi ve Arabistan'da yönetime hâkim olan radikal İslam'ı eleştirmeye devam etmiş, yazıları Arapça çeviriler ile de yayınlanmıştır. Gazetecilik kariyeri 1980'li yıllarda Afganistan'da tanıştığı ve çizgisini takip ettiği El-Kaide lideri Usama Bin Ladin ile yaptığı söyleşiler ile başlamıştır. 2001 yılında *Arab News* bünyesinden çalıştığı sırada gerçekleşen 11 Eylül Saldırıları sırasında, El-Kaide'yi bu saldırıya iten nedenleri araştıran gazeteciler için Kaşıkçı önemli bir kaynak haline gelmiştir (Abu-Nasr, 2018).

Peter Bergen ile *The Osama bin Laden I Know* kitabını yazdığı sırada görüşen Kaşıkçı, siyasi İslam ile 1980'li yıllarda Indiana State Üniversitesinde öğrenci olduğu sırada İran İslam Devrimi'nin ardından dünyada artan İslami farkındalık ile tanıştığını, bir anlamda "aktivist" haline geldiğini, o tarihlerde İslami konferans ve toplantılara katılmaya başladığını aktarmıştır (Bergen, 2018). Indiana'dan mezun olduktan yedi ay sonra bir Arap gazetesinde çalışmaya başlayan Kaşıkçı, kendisini "O dönem dindardım" diye tasvir etmiştir. Usama Bin Ladin'i "tıpkı Müslüman Kardeşlere katılan bizler gibiydi, sadece daha radikaldi" olarak aktaran Kaşıkçı, Arap medyasında çalışan ve Afganistan'da yer alan ilk gazeteci olarak yer almasının bizzat Bin Ladin tarafından, Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşan mücahitlerin mücadelesini aktarmak için davet edilmesi ile gerçekleştiğini aktarmıştır. Sudan'da sürgünde bulunan Bin Ladin ile son defa orada görüştüğünü belirten Kaşıkçı, aktardıkları ile 11 Eylül Saldırılarının gerçekleşeceğini beklemediğini, Bin Ladin'in saldırıyı gerçekleştirdiğine inanmadığını, bunun "onun yolu" olamayacağını düşündüğünü söyleyerek 11 Eylül Saldırılarının yanlışlığını da vurgulamıştır (Bergen, 2018). Bergen, Kaşıkçı'nın bir cihatçı değil, objektif bir gazeteci olduğunu; Suudi Arabistan'da İslam devleti kurmanın, İran örneğinde olduğu gibi bir başarısızlık söz konusu olursa dinin kendisinden şüphe edilmesine sebep olabileceğini, Kuran'da dinde zorlama olmadığını ve İslam'ın bir seçim meselesi olduğunu, İslam ve sekülerizm konusunda yapılması gerekenin Türkiye modelinin örnek alınması gerektiğini Kaşıkçı'nın sözleri ve düşünceleriyle ortaya koymaktadır

(Bergen, 2018). Bir kanıtı dayandırılmazsa da, Kaşıkçı'nın Afganistan'da yer almasının gazeteciliğinin yanında, istihbarat ile olan dirsek temasından kaynaklandığı da düşünülmektedir (Taştekin, 2018).

13 Mayıs 2003 tarihinde Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da, ABD-Suudi Arabistan ortaklığındaki bir şirketin üst düzey yöneticilerinin yaşadığı sitelere, El-Kaide emri ile gerçekleşen intihar saldırılarında 39 kişi hayatını kaybetmiştir (NTV, 2003).¹⁰ Bahsi geçen saldırının gerçekleştiği dönemde *Al-Watan* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü görevinde bulunan Kaşıkçı, olay üzerine Selefizm ve İslami aşırılıkların kökenini sorgulayan bir yazı yayınlamıştır. *Al-Watan*'dan kovulma sebebi, bahsi geçen bu yazısı olmuştur (Akkad, 2018). Yazısını, Mohsen al-Awajy “Kaşıkçı çok ileri gitti, tehlike sınırını aştı” olarak değerlendirmiştir (Blanford, 2003). Kaşıkçı, muhalif kimliğine rağmen başta Müslüman Kardeşler olmak üzere, mesleği gereği sağlamış olduğu temaslar nedeni ile Suudi Arabistan hükümeti için her zaman önemli bir isim olmuştur. Bu durumu destekler nitelikte bir örnek vermek gerekirse, 2005 yılında Kaşıkçı'nın Hamas ve ABD-Avrupalı yetkililerin bir araya gelmesinde arabulucu rolü ve müzakere sürecinin başlamasının ardından, Kaşıkçı'nın Suudi hükümeti tarafından müzakerelere katılmak üzere görevlendirmesi gösterilebilir. Kaşıkçı'nın yakın arkadaşı Azzam Tamimi “Onların (Suudi hükümeti) Kaşıkçı'ya olan ihtiyacı, onun (Kaşıkçı) Suudi Arabistan'a olan ihtiyacından daha fazlaydı” sözleri ile Kaşıkçı'nın Arabistan için önemini çok çarpıcı biçimde özetlemiştir (Akkad, 2018).

Kaşıkçı'nın Suudi yönetimi için önemi, Müslüman Kardeşler Hareketinin etkinliğini yitirip, birçok Arap devletinde terör örgütü listesine girmesi ile birlikte son bulmuştur. Bu aşamadan sonra Kaşıkçı, Suudi hükümetinin Müslüman Kardeşler ile iletişimde kullandığı bir kanal değil, sadece Müslüman Kardeşler'in bir kanalı haline gelmiştir. Yine de güçlü bağlantıları, Arap dünyasında saygınlığı bulunan birçok isimle yakınlığı, arabulucu olarak yer aldığı görüşmelerde edindiği istihbarat bilgileri ve mesleği olan gazeteciliği ile edindiği saygınlığı korumasıyla, Kaşıkçı bir anda susturulabilecek veya silinebilecek bir isim değildi. *Der Spiegel*'den Susanne Koelbl'in 2011 yılında yaptığı haberde, Arap Baharı sürecinde Kaşıkçı'nın “demokrasi tek çözüm” ve “Mutlak Monarşilerin çağı geçti” sözlerini başka bir gazeteci söylemiş olsaydı hapis cezası alacağını söylemesi de bu durumu kanıtlar niteliktedir (Koelbl, 2011).

Kaşıkçı'nın arkadaşı Karman, Kaşıkçı'nın isteğinin ifade özgürlüğü olduğunu, Arabistan'da devrim değil reform beklediğini, Kraliyet yönetimine karşı hiçbir şey söylemediğini, sadece değişikliğin gerekliliğini vurguladığını belirtmiştir (Karman, 2018). Kaşıkçı'nın yazılarından, Arap dünyası için gerekli olduğunu düşündüğü ve Prens Selman'a yol göstererek işaret ettiği reformları şu 13 başlık altında sıralayabiliriz:

1. İnsanların hapis veya herhangi bir ceza korkusu olmadan fikirlerini belirtebilme özgürlüklerinin sağlanması (Kaşıkçı, 2019).
2. Yemen Savaşı'nın bir an önce son bulması (savaş ne kadar uzun sürerse zararları da o derece kalıcı olacaktır) (Kaşıkçı, 2018a).
3. Prens Selman'ın kadınlara verdiği araba kullanma hakkından daha fazlasını sağlaması ve kadın-erkek eşitliğine giden bir süreci başlatması (Kaşıkçı, 2018b).
4. Sosyal reformların en kısa sürede gerçekleşmesi ve baskının azaltılması (Kaşıkçı, 2018c).
5. Prens Selman'ın yakında eline geçecek olan gücü kontrollü kullanması ve barışa yönelik adımlar atması (Kaşıkçı, 2018d).
6. Prens Selman, ülkesinde yeni şehirler kurmak yerine, öncelikle var olan kötü durumdaki şehirleri geliştirmeli, okullar açmalı, gençler için iş alanları oluşturmali, altyapı çalışmaları yürütmeli, sıhhi hizmetler sunmalı ve ekonomik atılımların önünü açarak refahı yükseltmeli (Kaşıkçı, 2018e).
7. Yönetimin eleştirilere ve dışarıdan gelecek olan fikirlere açık olması (Kaşıkçı, 2018f).
8. Özgür basın teşvik edilmeli, hâlihazırda hapse atılmış olanlar serbest bırakılmalı (Kaşıkçı, 2018g).
9. Protesto ve gösteri hakkının sağlanması (Kaşıkçı, 2018h).

¹⁰ Ayrıca bkz: “Riyad'da Art Arda İntihar Saldırıları”, *NTV Arşiv*, 13.05.2003. (Erişim Tarihi: 21.01.2019) Erişim Adresi: <http://arsiv.ntv.com.tr/news/215298.asp>

10. Bölgesel güvenliğin sağlanması için adımlar atılması ve yaptırımlar yerine uzlaşılmanın tercih edilmesi (Kaşıkçı, 2017a).
11. Tarafsız ve şeffaf yargı (Kaşıkçı, 2017b).
12. Geleneksel Vahhabi inancının aşırılıklarının önlenmesi (Kaşıkçı, 2017c).
13. Petrole olan bağımlılığın azaltılarak, ekonomide yeni seçeneklerin oluşturulması (Kaşıkçı, 2017d).

Sıralanan faktörler ışığında daha geniş perspektiften bakıldığı zaman Kaşıkçı'nın bir demokraside olması gereken temel kanunları ve uygulamaları, farklı zamanlarda yaşanan gelişmeler ışığında tek tek sıraladığı görülmektedir. Yazılarında ülkesini çok sevdiğini, ailesini geride bırakmak zorunda kaldığını ve Suudi Arabistan'ın daha iyisini hak ettiğini belirttiğini görmek mümkündür. Yazılarını Prens Selman'a doğrudan eleştiriden ziyade bir öneri olarak sunulacak şekilde kaleme aldığı, Kaşıkçı'nın bu hususa özellikle dikkat ettiği belirgin bir şekilde görülmektedir. Ancak konu özellikle Selefilik olduğunda Kaşıkçı'nın hiçbir çekincesi olmadığı görülmektedir. Hatta bir yazısında "aşırılar ve aşırıcılık Müslüman dünyasına saldıran virüslerdir" sözlerini kullanarak bu konuda ne düşündüğünü açıkça belirtmiştir (Kaşıkçı, 2016). Elbette bu durum Suudi Arabistan'da otorite sahibi dini kurum ve kişilerce hiç de hoş karşılanmamıştır (Ünlü, Karaman, & Şimşek, 2019, s. 300-313).

4. KAŞIKÇI CİNAYETİ VE DÜNYA'DAN GELEN TEPKİ VE AÇIKLAMALAR

Cemal Kaşıkçı, 28 Eylül 2018 tarihinde Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'na ikinci evliliğini yapabilmek için boşanma belgelerini teslim almaya gitmiş ve konsolosluktan "2 Ekim tarihinde yeniden gelmesi" cevabını alarak ayrılmıştır. Cemal Kaşıkçı'nın nişanlısı Hatice Cengiz, *Washington Post*'a yaptığı açıklamada Kaşıkçı'nın ülkesinde artan tutuklama haberlerini endişe ile takip etmesine rağmen, Türkiye toprakları içerisinde başına kötü bir hadisenin geleceğini düşünmediğini, bu ülke topraklarında daha önce uluslararası hukuka aykırı benzeri bir durumun gerçekleşmediğini söylediğini aktarmıştır (Cengiz, 2018). 2 Ekim 2018 günü başkonsolosluğa giren Kaşıkçı, başına kötü bir şey geleceğini düşünmemesine rağmen her ihtimale karşı, dışarıya çıkmaması durumunda AKP parti sözcüsü Yasin Aktay'ı araması konusunda nişanlısı Hatice Cengiz'i tembihlemiştir (Cengiz, 2018).

Konsolosluk dışındaki kapalı devre televizyon yayınından Kaşıkçı'nın 2 Ekim 2018 günü saat 13:14'te başkonsolosluğa girdiği görülmektedir. Aynı zamanda 2 Ekim günü, iki özel Suudi jeti İstanbul'a iniş yapmış, birçok arabanın ise konsolosluğa gelip oradan ayrıldığı bilinmektedir. 2 Ekim tarihinde Hatice Cengiz'in Kaşıkçı'nın durumundan endişe etmesinin ardından başta *Washington Post*'a olmak üzere belli yerlere haber vermesiyle Kaşıkçı'nın konsolosluktan çıkamadığı dünya basınında aynı gün yer bulmuştur. *Reuters*'in 3 Ekim tarihli, bir Suudi yetkilinin Kaşıkçı'nın konsolosluktan ayrıldığını, içeride tutulmadığını açıklama haberinde yayınlanması üzerine, Kaşıkçı'nın durumunun akıbeti ile ilgili olarak kafalar karışmaya başlamıştır (Dadouch, Coşkun, & Bayoumy, 2018). 6 Ekim 2018 tarihinde İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığından yapılan basın açıklamasında, "*Suudi Arabistan ülkesi vatandaşı Cemal Kaşıkçı'nın 02.10.2018 tarihinde saat 13.00'da gittiği aynı ülkenin İstanbul Başkonsolosluğu'nda alıkonulduğuna dair iddia ile ilgili olarak Cumhuriyet Başsavcılığımızca olay günü derhal soruşturma başlatılmış olup, başlatılan soruşturma tüm boyutlarıyla derinleştirilerek devam etmektedir*" açıklaması yapılmıştır (Cumhuriyet, 2018).

Bloomberg ile 5 Ekim günü söyleşiye katılan veliyet prens Muhammed Bin Selman, Kaşıkçı'nın akıbeti ile ilgili sorulara "Türk hükümeti ile diyalog halindeyiz, anladığım kadarı ile konsolosluğa girip birkaç saat sonra oradan ayrıldı" ve "Türk yetkililer konsoloslukta arama yapmak isterlerse buna memnuniyetle izin veririz, saklayacak hiçbir şeyimiz yok" açıklamalarında bulunmuştur (Bloomberg, 2018). Ancak yine de Kaşıkçı'dan günlerce haber alınamamasının ardından, cinayetin sorumlusunun Muhammed Bin Salman olduğuna dair şüpheler her geçen gün daha çok güçlenmiştir (Ünlü, Karaman, & Şimşek, 2019, s. 352).

4.1. Türkiye'den Gelen Tepkiler

Kaşıkçı'nın Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'nda kaybolması, Türkiye Cumhuriyeti'ne, olaya ilişkin soruşturma kapsamında Kaşıkçı'nın akıbetinin öğrenilmesi için önemli bir görev yüklemiş, gözler başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere resmi kurum ve kuruluşlardan yapılacak açıklamalara çevrilmiştir. Konuya ilişkin ilk açıklama, Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'dan 3 Ekim'de;

“İlgili birimlerimiz konuyu takip ediyor. Bizdeki bilgilere göre bu Suudi vatandaşı olan kişi hâlâ Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğu’nda. Takip etmeye devam edeceğiz. Tüm yönleriyle bunu değerlendireceğiz. İlgili birimlerimiz istişare halinde” açıklaması ile gelmiştir (Dikici, Eren, & Özer, 2018). Başsavcılık ise konuya ilişkin olarak dört basın açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamaların ilki 06.10.2018 tarihinde yukarıda belirtildiği üzere soruşturmanın başlatıldığına ilişkin olarak yapılmıştır. 18.10.2018 tarihinde yapılan ikinci açıklamada Suudi hükümeti ile iş birliği için gerekli görüşmelerin yapıldığı ve incelemelerin başladığı duyurulmuştur (Basın Açıklaması, 2018a). 31.10.2018 tarihinde yapılan üçüncü açıklamada Kaşıkçı’nın Suudi Arabistan Krallığı İstanbul Başkonsolosluğunda öldürülmesine ilişkin, Suudi yetkililer ile görüşmeler yapılarak başta Maktulün cesedinin yerinin tespit edilmesi ve olaya ilişkin şüphelilerin görüşüldüğü açıklanmıştır (Basın Açıklaması, 2018b). 26.11.2018 tarihinde yapılan dördüncü açıklamada ise Kaşıkçı’nın konsoloslukta boğularak ve cesedi parçalara ayrılmak suretiyle öldürüldüğü, cesedin ise aranmakta olduğu yönünde bir açıklama yapılmıştır (Basın Açıklaması, 2018c).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise 2 Kasım 2018 günü *Washington Post*’a yazdığı makalesinde, Suudi yetkililerden cesedin nerede olduğuna ilişkin cevap alınmadığını, yine de emri verenin Kral Salman olduğuna inanmak istemediğini ve bu meselenin Türkiye ve Suudi Arabistan Krallığı arasında bir “sorun” olarak yer edinmesini istemediğini, olaya ilişkin incelemelerin tüm hızı ile sürdüğünü ve gelişmelerin dünya basınına duyurulmaya devam edeceğine ilişkin düşüncelerini belirtmiştir (Erdoğan, 2018). 10 Kasım 2018’de Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı’nın tutarsız davrandığına dikkat çeken Erdoğan (Bayram & Karadağ, 2018), “yerel işbirlikçiler kim?” sorusunun cevabını istemiş, 12 Kasım’da cinayete ilişkin ipuçları içeren ses kaydı olduğunu ve bu kayıtların ABD, Suudi Arabistan, İngiltere, Fransa ve Almanya’ya verildiğini söyleyerek konuya ilişkin Türkiye’nin olaya ilişkin şeffaf davrandığını ortaya koymuştur (HaberTürk, 2018a). Türkiye’ye yönelik tartışma yaratan husus, Suudi Arabistan Başkonsolosu Uteybi’yi, “seyahat dokunulmazlığı” sebebi ile gözaltına alma yetkisine sahip olunmadığının açıklanması ve konsolosluk binasında inceleme için izin beklenmesi olmuştur. Bu açıklamanın ardından birçok hukukçu, bahsi geçen olayda Türkiye’nin inceleme ve müdahale için yetkisi olduğunu beyan etmişlerdir.

İlerleyen günlerde Kaşıkçı cinayetine ilişkin kamuoyu baskısı artmış ve Türkiye Cumhuriyeti, Kaşıkçı cinayeti soruşturmasında elindeki bilgileri paylaşmaya ve Suudi Arabistan hükümetini, 15 şüphelinin Türkiye’ye teslim ederek adil bir soruşturma yürütülmesi konusunda yardımcı olmaya davet etmiştir. 5 Aralık 2018 tarihinde İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından eski Kraliyet Divanı Danışmanı Kahtani ve İstihbarat Başkan Yardımcısı Asiri hakkında “tasarlayarak, canavarca hisle veya eziyet çektirerek kasten öldürme” suçundan tutuklamaya yönelik yakalama kararı çıkarılması talep edilmiştir (Can & Kaya, 2018). 10 Aralık’ta Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı’ndan yapılan “15 şüphelilerin Türkiye’ye teslim edilmeyeceği” açıklamasının ardından Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, *Reuters Haber Ajansı*’na yaptığı yazılı açıklamada, “katillerin Türkiye’ye iade edilmesi talebine verdiği yanıtın hayal kırıklığı yarattığını” belirtmiştir (Güder, 2020).

14 Aralık’ta yeniden açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD’nin BM Daimî Temsilcisi Nikki Haley’in açıklamalarına gönderme yaparak, cinayet için Türkiye’ye gelenlerin Veliht Prens’in en yakınında olanlar olduğunu ve İslam’da haksız yere can almanın yerinin olmadığını, cinayetin takibine devam edildiğini açıklamalarında bulundu (Küçük, 2018). Recep Tayyip Erdoğan, Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ilgili son olarak, *The Washington Post*’a 29 Eylül 2019 yılında gönderdiği makalesinde “Kaşıkçı cinayeti, 21. Yüzyılda, 11 Eylül’den sonra yaşanmış en etkili olay” ifadelerini kullanmış ve bu olayın aydınlatılması için çabalamaya devam edileceğini ifade etmiştir (Erdoğan, 2019). Türkiye kamuoyu tüm bu süreç boyunca olayı tepkiyle karşılamış, olayın derhal çözülerek suçluların cezalandırılmasını istemiş ve Suudi Arabistan’a uluslararası alanda yoğun baskı yapılmasını beklemiştir.¹¹ Olayla ilgili Türkiye’de yapılan kovuşturma ve soruşturmanın ardından hazırlanan iddianame ile açılan dava süreçleri devam etmektedir.

¹¹ Türk basınının konuya ilgisi ve ele alışı hakkında analiz çalışması için bkz.: Altay ve Bakar, *a.g.m.*, s.s. 334-347. Ayrıca cinayetin uluslararası diplomasi hukuku bakımından değerlendirilmesi hakkında bkz.: Tatar, *a.g.m.*, s.s. 23-36.

4.2. Suudi Arabistan'dan Gelen Açıklamalar

Suudi Arabistan Krallığı Dışişleri Bakanlığı'nın resmi Türkiye *Twitter* hesabından 04.10.2018 tarihinde paylaşılan gönderi, konuya ilişkin iddiaların reddedildiği ilk açıklama olmuştur. Gönderinin içeriği şöyledir (2018, اسطنبولa); “*Suudi Arabistan Krallığı İstanbul Başkonsolosluğu, Suudi Arabistan Krallığı vatandaşı Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul Başkonsolosluk binasından çıktıktan sonra ortadan kaybolduğuna dair basın yayın organlarında yer alan haberleri takip ettiğini ve Kaşıkçı'nın Başkonsolosluk binasından çıktıktan sonra kaybolma şartlarına ilişkin gerçeklerin ortaya çıkarılması için kardeş yerel Türk yetkili mercileri ile koordinasyon ve takip içerisinde olduğunu bildirdi.*” 5 Ekim'de yukarıda belirtildiği üzere Prens Salman durumun takipçisi olduğunu belirtmiştir. 7 Ekim tarihinde ise yine Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı'nın İstanbul Başkonsolosluğu resmi twitter hesabından, *Reuters*'in Kaşıkçı'nın konsolosluk binasında öldürüldüğüne ilişkin yapılan habere cevap olarak, bahsi geçen kurumca bu iddiaların reddedildiği duyurulmuştur (2018, اسطنبولb). 12 Ekim tarihinde Suudi ve Türk makamlarınca olaya ilişkin ortak çalışma grubunun oluşturulduğu duyurulmuştur (2018, اسطنبولc). 20 Ekim tarihine gelindiğinde ise Suudi Arabistan hükümeti Cemal Kaşıkçı'nın öldürüldüğüne dair çıkan haberleri doğrulamış, konsolosluk içerisinde Kaşıkçı ve başka bir Suudi vatandaşı arasında yumruklaşmanın yaşandığını, Kaşıkçı'nın bu kavga sonucunda öldürüldüğünü ve zanlıların olayı örtbas ettiği cinayetin sebebi olarak duyurmuştur (BBC, 2018a).

Cinayete ilişkin olarak suçlanan 18 kişinin ise Suudi Arabistan'da yargılanacakları ve sorumluluğu olabileceği düşünülen bazı kişilerin görevden alındığını açıklayan Arabistan'ın bu adımının, uluslararası toplumu tatmin ettiği söylenemez. Kaşıkçı'nın öldürüldüğünün kesinleşmesi üzerine, 18 kişilik ekibin yargılanacağını açıklayan Suudi Arabistan Başsavcılığı, 15 Kasım günü soruşturmanın sonuçlarını paylaşmıştır. Başsavcılık, Kaşıkçı'nın cesedinin parçalanarak dışarı çıkarıldığı ve yerel iş birliğine teslim edildiğini, cinayette yer aldığı düşünülen 21 şüpheliden 11'inin suçlu bulunduğunu, 5'i için idam istendiğini ve cinayet emrinin bir istihbarat görevlisi tarafından verildiğini, Prens Selman'ın ise bundan haberi olmadığı yönünde bilgiler paylaşmıştır (BBC, 2018b). 27 Kasım'da ise cinayetin ardından ilk yurt dışı ziyaretlerini gerçekleştiren Prens Bin Selman, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'ın ardından geldiği Tunus'ta protestolarla karşılaşmıştır (McKernan, 2018). 9 Aralık 2018 tarihinde, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil el-Cübeyr, uzun süredir Türkiye Cumhuriyeti'nden farklı mevkilerden yapılan “suçluların teslim etme” çağrısına cevap vermiş ve ülkesinin, Kaşıkçı cinayetiyle ilişkisi bulunan vatandaşlarını Türkiye'ye teslim etmeyeceklerini açıklaması üzerine en başta Türkiye Cumhuriyeti'nden olmak üzere birçok tepki almıştır (Köse, 2018). Suudi Arabistan Başsavcılığı'nın, 15 Kasım 2018 tarihinde 5 şüphelinin idamını istemesinin ardından, 3 Ocak 2019 tarihinde, Kaşıkçı cinayeti davasının ilk duruşması görülmüştür. Davada 5'i idam talebiyle yargılanan 11 şüpheli, mahkeme heyetinden savunma yapabilmek için ek süre talep etmiş, Suudi Arabistan Başsavcılığı ise mahkemenin gerekli soruşturmayı sürdürmesi için duruşmanın ileri bir tarihe ertelendiğini açıklamıştır. Başsavcılığın açıklamasında 5 sanık için istenen idam talebi de dâhil mahkemeden 11 sanık hakkında “Şeriat yasalarının gereğinin uygulanmasını talep ettiği” bilgisi yer almıştır. 29 Aralık 2019 yılında görünen davada beş sanığın idamı onaylanırken, üç üst düzey yönetici ise cinayet davasından maalesef aklanmıştır (Said-Moothouse & El Sirgany, 2019). Suudi Arabistan'da yaşayan Cemal Kaşıkçı'nın oğlu Salah Kaşıkçı'nın 22 Mayıs 2020 tarihinde twitter üzerinden Kaşıkçı ailesi adına yaptığı açıklama dava ile ilgili diğer bir önemli gelişme olmuştur. Salah Kaşıkçı, Kaşıkçı ailesinin cinayete karışan suikastçıların tamamını affettiklerini, bu kararı Allah'ın rızasını kazanmak için aldıklarını açıklamıştır (Khashoggi, 2020). Bu açıklamanın ailenin kendi rızasıyla mı yoksa başka zorunlu gerekçelerle mi yapıldığı anlaşılamamıştır.

4.3. ABD'nin Olaya Yaklaşımı ve Tepkisi

Yukarıda bahsedildiği üzere, Kaşıkçı'nın ortadan kaybolmasına ilişkin olarak ilk haberler başta *The Washington Post* olmak üzere ABD'de basınında yer bulmuş ve günümüze kadar ABD basınında cinayete ilgili gelişmelerin takibi sürdürülmüştür. Olay hakkında ilk siyasi tepkiler 5 Ekim'de dört ABD senatöründen gelmiş ve Kaşıkçı'nın akıbetine ilişkin açıklama beklediklerini beyan ederek, ABD Senatosu'nda konuya ilişkin soruşturmanın başlatılmasını talep etmişlerdir (Choi, 2018). 10 Ekim 2018 tarihinde ise Başkan Donald Trump gazetecilere verdiği demeçte konunun takipçisi olduğunu, hiçbir gazetecinin başına bir şey gelmesini istemediklerini, konunun en ince ayrıntısına kadar inceleneceğinin sözünü vermiştir (Shesgreen, 2018). 13 Ekim tarihinde ise *CBS*'de katıldığı bir programda Trump,

Kaşıkçı olayına ilişkin “sert cezalar” uygulayabileceklerini belirtirken yine de silah antlaşması konusunda “işlere zarar vermekten kaçınmak istiyorum” açıklaması yaparak farklı kanallardan yaptırım uygulanacağını mesajını vermiştir (CBS, 2018). Trump’ın sözlerinin ardından 14 Ekim 2018 günü Suudi Arabistan borsasında 2014 yılından beri yaşanan en büyük değer kaybı yaşanmıştır.

ABD basını, dünya kamuoyunu harekete geçirecek kadar etkin bir kararlılık gösterip haberler yaparken, ABD’den Suudi Arabistan’a yönelik yaptırımlar oldukça sınırlı kalmış, yine de en azından söylem olarak da olsa dış politika sürekli olarak tepkili bir görüntü çizmeğe çalışmıştır. Cinayetin emrini verdiği iddia edilen Prens Selman’a ilişkin Trump’ın “yapmış da olabilir, yapmamış da olabilir” sözleri, ABD’nin Suudi Arabistan ile olan askeri ve ticaret antlaşmalarına zarar vermemek için ucunun açık bırakılması ve Kaşıkçı söylemi üzerinden bir “muhtaçlık” yaratmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. 15 Ekim tarihinde, bir gün önce yaptığı konuşmasını destekler nitelikte açıklamalar yapan Trump şu sözleri ifade edebilmiştir: “Kral Selman, Kaşıkçı’nın akıbetini gerçekten bilmiyor. Onun aklını okumak istemem ama bana sanki Kaşıkçı’yı öldürenler serseri katiller olabilir gibi geldi. Kim bilir?” (BBC, 2018c).

ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Kaşıkçı meselesi için 16 Ekim’de Suudi Arabistan’a giderek Kral ve Veliaht Prens Bin Selman’la, 17 Ekim’de de Türkiye’ye gelerek Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan’la temaslarda bulunmuştur (Yılmaz, Çetinkuş, & v.d., s. 7). 18 Ekim’de, ABD Hazine Bakanı Steven Mnuchin, D. Trump ve Pompeo ile görüşerek Riyad’da düzenlenecek “Geleceğe Yatırım Girişimi” konferansından çekildiklerini açıklamıştır (Mnuchin, 2018). 4 Kasım günü ise Mike Pompeo tarafından ABD’nin Kaşıkçı cinayetine yaklaşımının nasıl olacağını kesinleştiren bir açıklama yapılmış ve Pompeo açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır (Kenasarı, 2018): “Bu cinayeti işleyenleri sorumlu tutacağız. Aynı zamanda ABD’nin Suudi Arabistan’la olan stratejik ilişkisini koruyacağız.”

15 Kasım’da Suudi Arabistan Başsavcılığı’nın “Kaşıkçı’nın cesedinin parçalanarak dışarı çıkarıldığı ve yerel iş birlikçiyeye teslim edildiğini, cinayette yer aldığı düşünülen 21 şüpheliden 11’inin suçlu bulunduğunu 5’i için idam istendiğini ve cinayet emrinin bir istihbarat görevlisi tarafından verildiğini, Prens Selman’ın ise bundan haberi olmadığını” açıklamasının ardından ABD Hazine Bakanlığı, “Küresel Magnitsky İnsan Hakları Sorumluluk Yasası” kapsamında cinayette sorumluluğu olduğu iddia edilen 17 Suudi yetkili hakkında yaptırım kararı aldığını açıklamıştır (Lander, 2018). 18 Kasım’da açıklamalarda bulunan Trump: “Cinayetin ses kaydını duymak istemedim, dinlemek için bir sebebim de yok. Çok şiddet içeren, canice ve berbat... Cinayeti planlayan sorumluları araştırmaya devam edeceğiz; ancak bunu yaparken, Suudi Arabistan önemli bir stratejik ortağımız olmaya devam edecek” diyerek, ABD’nin belirlediği stratejiye uygun hareket etmeyi sürdürmüştür (Chamberlain, 2018). 23 Kasım’da ise, “CIA, Kaşıkçı cinayetinde Prens yapmadı demiyor ancak yaptı da demiyor. Prens ve Kral suçlamaları reddediyor” açıklamasında bulunmuştur (BBC, 2018d). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, ABD, Suudi Arabistan’la ilişkilerini bozmadan olayı çözmeyi ve uluslararası toplumu ve kamuoyunu ikna etmeyi amaçlamıştır.

4.4. Diğer Ülkelerden Gelen Tepkiler

Cemal Kaşıkçı’nın, Başkonsolosluk binasında öldürülmesi tüm dünya basınında geniş yankı uyandırmış ve pek çok ülke siyasi merciiler kısa süre içerisinde olaya ilişkin açıklamalar yapmışlardır. Olayın merkez ülkeleri haline gelen Türkiye ve ABD’nin aksine, bazı ülkeler, sözlü kınama cezaları ve soruşturmada ismi geçen isimlere yönelik yaptırımların dışına çıkarak silah satışını durdurma ve benzeri yaptırım kararları almışlardır. Ancak bu durumun kalıcı veya etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

8 Ekim’de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı: “Bunlar çok ciddi suçlamalar. Suudi Arabistan hükümetiyle de gerçeklerin acilen ortaya çıkması için çalışıyoruz” resmi açıklaması yaparken; Almanya Dışişleri Bakanlığı: “Ünlü Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın kaderi konusunda endişeliyiz”, Fransa Dışişleri Bakanlığı ise: “Fransa, tanınmış ve saygın bir Suudi kişilik olan Cemal Kaşıkçı’nın ortadan kaybolmasından endişe duyuyor” şeklinde bir açıklama yayınlamıştır. İngiltere, Almanya ve Fransa ortak bildirisinde ise: “Suudi soruşturmasında şimdiye dek sunulan iddiaların inandırıcı olması için olgularla desteklenmesi gerekiyor. Gerçeğin kapsamlı, saydam ve inanılır bir şekilde ortaya çıkarılması için çaba gösterilmesine yönelik ihtiyacın ve beklentinin altını çiziyoruz” denilmiştir. 12 Ekim’de Fransa

Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, “Olayla ilgili soru işaretleri ortadan kaldırıldıktan sonra bir pozisyon belirleyeceğim” şeklinde bir açıklama daha yapmıştır (Yılmaz, Çetinkuş, & v.d., s. 14-17). 14 Ekim 2018 tarihinde yine İngiltere, Fransa ve Almanya Dışişleri Bakanları, ortak açıklama yayımlayarak Suudi Arabistan ve Türkiye hükümetlerinden “eksiksiz ve ayrıntılı bir cevap” talep etmiş ve “ifade özgürlüğünü ve basın özgürlüğünü ve gazetecilerin korunmasının Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya için en temel önceliktir” vurgusu yapılmıştır (Al-Jazeera, 2018). Açıklamalardan anlaşılacağı üzere Avrupa’nın büyük ve güçlü ülkelerinin cinayet hakkında tavrı ve tepkisi ABD’den daha sert ve açık olmuştur.

17 Ekim 2018 tarihinde G7 ülkelerinin Dışişleri Bakanları, Cemal Kaşıkçı’nın kaybolmasından büyük rahatsızlık duyduklarını, Türk-Suudi hükümetlerini iş birliğine davet ettiklerini ve sorumluların bir an evvel bulunması ve hesap vermesi gerektiğini bildirmişlerdir (Blanchfield, 2018). 18 Ekim’de ise, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin olayla ilgili ilk açıklamasında bulunmuş ve ABD’nin, Kaşıkçı olayında “kesin bir sorumluluğu” olduğunu, cinayetin Suudi Arabistan ile ilişkilerini etkileme noktasında ise soruşturmanın tamamlanmadığını ve Riyad ile ilişkilerini bozmak için bir sebep görmediğini açıklamıştır (Rodriguez, 2018). 19 Ekim tarihinde ise BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Kaşıkçı’nın akıbetinin öğrenilmesi için “kapsamlı ve tarafsız” soruşturmanın yapılması gerektiğinin ve Suudi Arabistan ve Türkiye’nin bu konuda bildikleri her şeyi açıklamaları gerektiğini vurgulamıştır (Commissioner, 2018).

22 Ekim 2018 tarihinde Avrupa’dan gelen ilk yaptırım kararı Almanya’dan olmuştur. Almanya Başbakanı Angela Merkel, öncelikle bu olayı en sert şekilde kınadıklarını, Suudi Arabistan’ın tüm bilgileri masaya koymadığını ve soruşturma aydınlanana kadar Suudi Arabistan’a silah ihracatı yapılmayacağını açıklamıştır (Knight, 2018). 25 Ekim’de Avrupa Parlamentosu sorumluluklarının tespit edilmesi hâlinde Suudi yetkililere yaptırım uygulanması çağrısında bulunan karar tasarısını kabul etmiş ve AB ülkelerine Suudi Arabistan’a silah satışı yapmaması gerektiğini bildirmiştir (CBS, 2018b). 26 Ekim’de Fransa Cumhurbaşkanı Macron diğerlerinin aksine, Kaşıkçı’nın öldürülmesi nedeniyle Suudi Arabistan’a silah satışının durdurulması yönündeki ifadeleri “açık bir demagoji” olarak değerlendirdiğini belirterek silah satışının gazetecinin öldürülmesiyle ilişkisinin olmadığını söylemiştir (NTV, 2018). Yine 27 Ekim’de, Almanya Başbakanı Merkel bu kez daha temkinli yaklaşarak, AB’nin Suudi Arabistan’a silah satışı ile ilgili olarak “Daha fazla bilgiye sahip olduğumuz zaman, Avrupa Birliği üye ülkeleri olarak ortak bir çözüm ya da yaptırım kararı alınacağını” açıklamıştır (Reuters, 2018).

Bölgenin önemli ülkelerinden İran’ın Dışişleri Bakanı Muhammed Cevad Zarif, 29 Ekim günü: “Türkiye hükümeti konuyu dirayetli, tarafsız ve dikkatli bir şekilde takip etti ve bu feci cinayetin farklı boyutlarını incelemeyi başardı. İncelemenin, işlenen bu suçun sorumluları ve faillerinin kesin olarak ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanmasını ümit ediyoruz” açıklamalarında bulunmuştur (HaberTürk, 2018b). İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ise, Kaşıkçı cinayetiyle ilgili ilk defa konuşmuş ve “İstanbul’daki konsoloslukta yaşananlar korkunç ve süreç usulüne uygun olarak işlemeli, ancak hem bölge hem de dünyanın istikrarı açısından Suudi Arabistan’da istikrarın devam etmesi çok önemli” açıklamasını yapmıştır (Staff, 2018).

4 Kasım gününe gelindiğinde Dünya Müslüman Âlimler Birliği Başkanı Yusuf el-Karadavi: “Ne oldu bu kardeşimize? Başkonsolosluğa girişini hepimiz gördük ekranlardan. Şer gücü diyebileceğimiz Suudi Arabistan Başkonsolosluğu’nun kapısından girmesiyle başına gelenleri hepimiz biliyoruz” sözleriyle cinayete açıkça tepki göstermiştir (Paksoy, 2018). 8 Kasım’da ise Dünya Müslüman Âlimler Birliği’nin yeni Başkanı seçilen Ahmed el-Raysuni: “Kaşıkçı cinayeti, küresel bir mesele. Bu sadece Dünya Müslüman Âlimler Birliği’nin değil küresel vicdanın meselesi. Türkiye Cumhuriyeti ve insan hakları kurumları da konuyu yakından takip ediyor. Meseleye gereken önem verildi” açıklamalarında bulunmuştur (Nemed Abed & Aksoy, 2018).

Suudi Arabistan’a Almanya’dan sonra silah ve askerî malzeme ihracatını durduran ikinci ülke Norveç olmuş ve bu kararını 9 Kasım 2018 tarihinde açıklamıştır (Fouche, 2018). Suudi Arabistan Başsavcılığı tarafından yapılan açıklamanın ardından 19 Kasım’da Almanya, Kaşıkçı cinayetiyle ilişkisi bulunan 18 kişiye ülkeye giriş yasağı getirmiş ve Suudi Arabistan’a yönelik silah ihracatını tamamen durdurmuştur.

Aynı biçimde 18 kişinin ülkelerine girişini 22 Kasım'da Fransa, 29 Kasım'da ise Kanada yasaklamıştır (Yılmaz, Çetinkuş, & v.d., s. 38-41).

Sıralanan gelişmelere bakıldığında ülkelerin büyük bölümü tepkilerini söylem ve açıklamalarla sınırlı tutarken, az bölümünün cinayet hakkında tepkilerini sadece dış politika söyleminde tutmadıkları ve somut yaptırım kararları alarak uygulamaya koydukları görülmektedir. Bu durum Kaşıkçı cinayetinin soruşturulma sürecini sürüncemede bırakarak olayın aydınlatılması ve sorumluların gereken adli, idari, hukuki, politik, ahlaki, moral vb. cezaları almalarını geciktirmiştir.

5. ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖĞRENCİLERİNİN KAŞIKÇI CİNAYETİNE İLİŞKİN İLGİ, ALGILAMA VE TUTUMLARI

Cemal Kaşıkçı cinayeti Türkiye'de uzun süre gündemde kalmıştır. Yaşanan her gelişme basında geniş yer bulmuş, siyasiler olaya ilişkin söylemler ve çağrılarda bulunmuşlardır. Bu hususta Cemal Kaşıkçı cinayetinin uluslararası ilişkiler öğrencilerince ne kadar takip edildiği ve olaya bakış açıları ile cinsiyet, sınıf düzeyi, siyasal kimlikleri ve siyasal parti tercihleri arasında bir ilişki olup olmadığı, eğer bir ilişki var ise hangi faktörlere dayalı olduğu sorularına cevap bulmak maksadı ile Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İ.İ.B.F Uluslararası İlişkiler Bölümünde eğitim görmüş/görmekte olan 180 öğrenci ile gönüllülük ve gizlilik esaslı anket çalışması yapılmıştır. Hazırlanan ankette ölçülen özelliğine göre demografik, bilgi, davranış ve tutum soruları sorulmuştur. Cevap seçeneklerine göre ise hem kapalı hem de açık uçlu sorular sorulmuş; soruların ağırlığı sınıflama, dereceli ve iki seçenekli sorulardan oluşmuştur. Dereceli sorularda Cronbach-Alfa, iki seçenekli de ise Kuder-Richardson yöntemi kullanılmıştır. Verilerin işlenmesi ile elde edilen bulgulara göre çoğu hususta, olaya ilişkin yaklaşımları etkileyen faktörlerin var olduğu ve varsayımsal olarak ileri sürülen ilişkilerin bulunduğu görülmüştür. Verilerin ortaya koyduğu bulgular, IBM SPSS STATISTICS 22 istatistik analiz program yazılımı kullanılarak elde edilmiştir. Ölçek kullanımında herhangi bir sınırlamaya gidilmemiş; sınıflama, sıralama, aralık ve oran ölçekleri kullanılmıştır. Verilerin elde edildiği anket çalışması ve kullanılan sorulara EK 1'de yer verilmiştir.

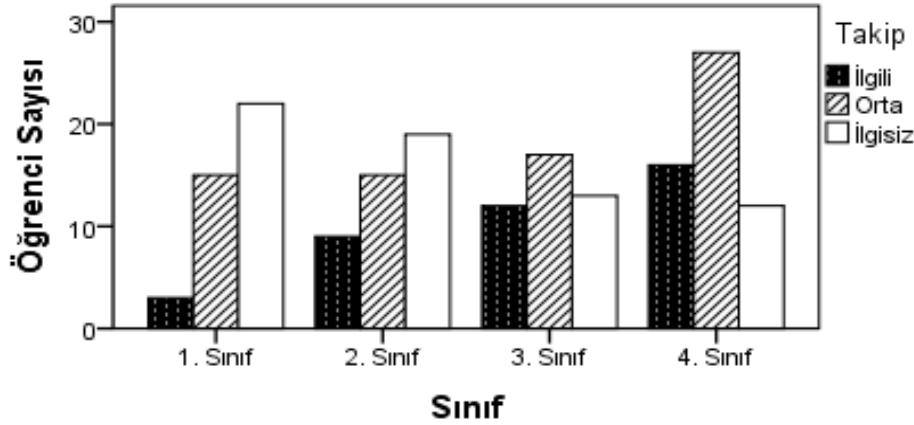
5.1. Uluslararası İlişkiler Öğrencilerinin Lisans Sınıf Düzeyleri ve Olaya İlişkin Takip Düzeyleri Arasındaki İlişki

Cinayeti takip eden günlerde 180 öğrenci ile yapılan anket çalışması, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri ile yapılmış ve sonuçlarda olaya ilişkin takip düzeyi, birinci sınıf öğrencilerinden dördüncü sınıf öğrencilerine kadar artarak ilerlemiştir. Tablo 1'de yer aldığı üzere çalışma kapsamında 40 birinci sınıf öğrencisi, 43 ikinci sınıf öğrencisi, 42 üçüncü sınıf öğrencisi ve 55 dördüncü sınıf öğrencisi ile EK 1'de yer alan anket çalışması yapılmıştır. Öğrencilerin Cemal Kaşıkçı olayını takip düzeylerini belirlemek için öncelikle gün içerisinde dünya gündemini takiplerine ilişkin 2 soru, ardından Cemal Kaşıkçı cinayetini takibe ilişkin 9 soru sorulmuştur. Sorulan 9 sorudan iki veya daha azına "hayır" cevabı veren öğrenciler az ilgili, üç ile altı arasında "evet" cevabı veren öğrenciler orta, altı ve daha fazla "evet" cevabı veren öğrenciler ilgili olarak sınıflandırılmışlardır.

Tablo 1. Öğrenci Dağılımı

Sınıf	Sayı	Yüzdellik
1. Sınıf	40	22,2%
2. Sınıf	43	23,9%
3. Sınıf	42	23,3%
4. Sınıf	55	30,6%

Tablo 1'de yer alan 180 uluslararası ilişkileri öğrencisinin, Cemal Kaşıkçı cinayetine ilişkin medya takiplerinin, buldukları sınıf derecesi ile bağlantılı olup olmadığını anlamak için öğrencilerden sınıf seviyelerini belirtmeleri istenmiştir. Bu bağlantıya ilişkin elde edilen sayısal veriler Şekil 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Sınıf Derecesi ve İlgi Seviyesinin Grafikselsel Dağılımı

Tablo 2. Sınıf Derecesi ve İlgi Seviyesinin Yüzdelsel Dağılımı

Takip	Sınıf							
	1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf	
	Sayı	Yüzdelsel	Sayı	Yüzdelsel	Sayı	Yüzdelsel	Sayı	Yüzdelsel
İlgili	3	7,5%	9	22,5%	12	30,0%	16	40,0%
Orta	15	20,3%	15	20,3%	17	23,0%	27	36,5%
İlgisiz	22	33,3%	19	28,8%	13	19,7%	12	18,2%

Şekil 1’de bu verilerin “İlgili”, “Orta” ve “İlgisiz” gruplandırmasında grafikselsel dağılımı verilmiştir. Bu veriler ışığında, ilgi oranı birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar artmış, ilgisizlik oranı ise birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar azalmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere 40 birinci sınıf öğrencisinden 3 öğrenci Kaşıkçı cinayetini ilgili şekilde takip etmiş, 43 ikinci sınıf öğrencisi içerisinde 9 öğrenci olayı ilgili şekilde takip etmiş, 42 üçüncü sınıf öğrencisi içerisinde 12 öğrenci olayı ilgili şekilde takip etmiş, 55 dördüncü sınıf öğrencisinden 16 öğrenci olayı ilgili şekilde takip etmiştir. Tabloya tersinden bakılacak olursa, sınıf derecesi azaldıkça, Cemal Kaşıkçı cinayetini “ilgisiz” olarak takip eden öğrencilerin sayısı artmaktadır. Ara sınıf öğrencilerinin verileri birbirlerine yakın olsa da, 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında Cemal Kaşıkçı cinayetinin takip edilme düzeyleri arasında net farklar olduğu gözlemlenmektedir. Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencileri olmalarına ve söz konusu cinayet olayının kendi disiplin alanının kapsamına girmesine rağmen 1. ve 2. sınıf öğrencilerindeki “ilgisiz” sayısının beklenenden yüksek çıktığı görülmektedir. Bunun sebeplerini anlamaya ve açıklamaya yönelik farklı soruların ankete eklenmesi veya başka bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. Ayrıca başka bölümlerde okuyan öğrencilerin olayı takiplerine, olaya bakışlarına ve tepkilerine yönelik veri elde edilmesi durumunda bu bölümde okuyan öğrencilerin ilgi seviyelerinin tespitine ilişkin elde edilen bulgular daha anlamlı olabilecektir.

5.2. Uluslararası İlişkiler Öğrencilerinin Cinsiyetlerinin Ankete Yansımaları

Cemal Kaşıkçı cinayetine ilişkin veri toplama amacı ile yapılan anket çalışmasında, katılımcıların cinsiyetlerinin, olayı takip düzeylerini ve ülke bazlı anket sorularına verilecek cevapları etkileyip etkilemediği sorusunun yanıtını öğrenmek için katılımcılarından cinsiyetlerini belirtmeleri istenmiştir. Anket sorularına verilen cevaplar ile elde edilen verilerde, Cemal Kaşıkçı cinayetinde, cinsiyetlerin olayı takip düzeylerini etkilemediği, ancak ülke bazlı sorularda belirli farkların mevcut olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3’te Cemal Kaşıkçı cinayetine ilişkin olarak anket uygulanan tüm sınıflarda, her iki cinsiyette de sınıf düzeyi yükseldikçe, takip yüzdesinin yükseldiği görülmektedir. 1. ve 2. sınıflardaki cinayet olayına ilgisiz kalan kadın öğrencilerin oranı toplamın yarısından fazla olmuştur. Erkek öğrencilerde ise tüm sınıf düzeylerinde olaya ilginin daha çok “orta” düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Cinsiyetleri fark etmeksizin genel olarak öğrencilerin olayı takip düzeylerinin “orta” düzeyde kaldığı tespit edilmiştir.

Sınıf düzeyi yükseldikçe her iki cinsiyetin de olaya karşı ilgileri benzer şekilde artsa da, bu durum ankette yer alan soruların tamamında benzer sonuçlar vermemiştir.

Tablo 3. Sınıf-Cinsiyet Düzeylerine Göre Olayın Takip Düzeyi Yüzdeleri

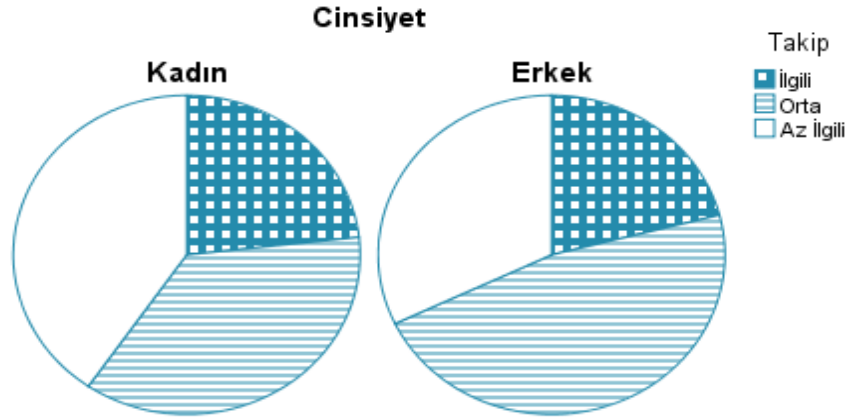
	1. Sınıf				2. Sınıf			
	Cinsiyet				Cinsiyet			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İlgili	1	5,3%	2	9,5%	6	26,1%	3	15,0%
	6	31,6%	9	42,9%	4	17,4%	11	55,0%
	12	63,2%	10	47,6%	13	56,5%	6	30,0%
Orta	3. Sınıf				4. Sınıf			
	Cinsiyet				Cinsiyet			
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İlgisiz	8	30,8%	4	25,0%	8	25,8%	8	33,3%
	10	38,5%	7	43,8%	16	51,6%	11	45,8%
	8	30,8%	5	31,3%	7	22,6%	5	20,8%

Tablo 4'te görüleceği üzere, ankette sorulan, Cemal Kaşıkçı cinayetinin merkezinde yer alan ülkelerin (Türkiye, Suudi Arabistan, ABD), olaya ilişkin buldukları konunun değerlendirilmesinde, kadınların çoğunlukla "Fikrim Yok" cevabını verdiği görülmüştür. Hem kadın öğrenciler hem de erkek öğrenciler içinde cinayetin işlenmesinden sorumlu tutulan ve suçlanan ülkenin Suudi Arabistan olduğu tespit edilmektedir. Aynı biçimde olayın Suudi Arabistan'ın bir iç meselesi olduğu ve cinayetten sorumlu tutulmaması gerektiği düşüncesinin öğrenciler arasında pek kabul görmediği ya da oran olarak çok düşük oranda kabul gördüğü söylenebilir. Cinayete Türkiye'nin verdiği tepki konusunda ise çok keskin bir ayırım olduğu söylenemez. Hatta oranların hem her iki cinsiyet arasında hem de cinsiyetlerin kendi içinde birbirine yakın çıkması, Türkiye'nin yaklaşımı konusunda bir kafa karışıklığının olduğu biçiminde değerlendirilebilir. Ancak hem kadın öğrencilerde hem de erkek öğrencilerde Türkiye'nin olaya müdahalesinde yetersiz kaldığı ve geciktiği düşüncesinin zamanında ve yeterli müdahalede bulunduğu düşüncesinden biraz daha fazla kabul gördüğü anlaşılmaktadır. ABD'nin tutumunda ise fikir belirten öğrencilerin büyük bölümünde bariz biçimde bir insani mesele olarak değil de, dış politikasında yürüttüğü bir çıkar meselesi olarak ele alındığı biçiminde algılandığı görülmektedir.

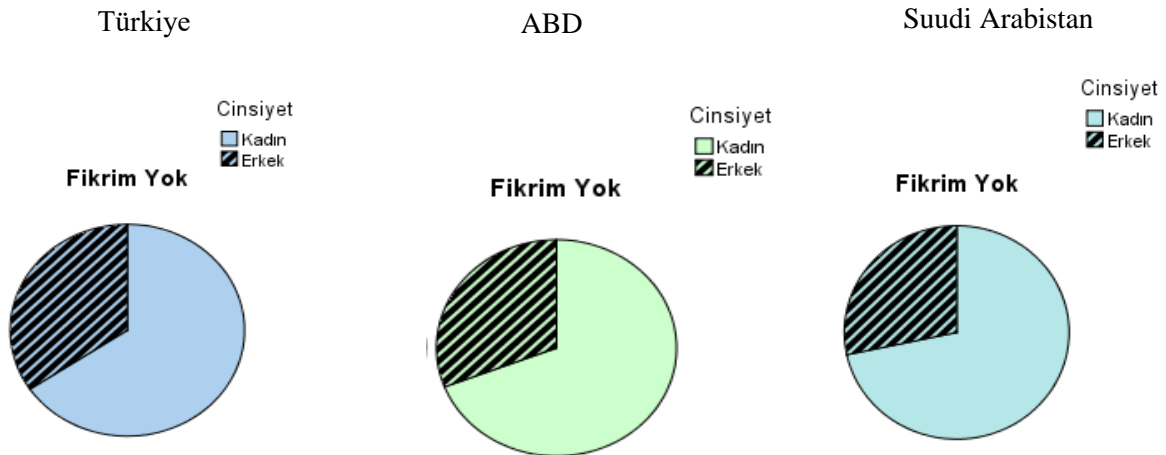
Tablo 4. Ülke Bazlı Fikir Beyanının Cinsiyetler ile İlişkisi

		Cinsiyet			
		Kadın		Erkek	
		Sayı	Yüzdeler	Sayı	Yüzdeler
Suudi Arabistan	Cinayetin Sorumlusu ve Suçlu	46	46,5%	55	67,9%
	İç Meselesi veya Cinayetten Sorumlu Değil	5	5,1%	7	8,6%
	Fikrim Yok	48	48,5%	19	23,5%
Türkiye	Geç ve Yetersiz Müdahale	32	32,3%	34	42,0%
	Zamanında ve Yeterli Müdahale	25	25,3%	25	30,9%
	Fikrim Yok	42	42,4%	22	27,2%
ABD	Çıkar Meselesi Olarak Bakıyor	38	38,4%	44	54,3%
	İnsani Bir Mesele Olarak Bakıyor	5	5,1%	12	14,8%
	Fikrim Yok	56	56,6%	25	30,9%

Aşağıdaki pasta grafiklerinin ilkinde, Cemal Kaşıkçı cinayetini cinsiyetlerin takip dağılımları, ikincisinde ise ülke bazlı sorulara cinsiyetlerin “fikrim yok” cevabı verme dağılımları gösterilmektedir.

Şekil 2. Cemal Kaşıkçı Cinayetini Cinsiyetlerin Takip Dağılımları

Şekil 3. Ülke Bazlı Sorulara Cinsiyetlerin “Fikrim Yok” Cevabı Verme Dağılımları

Yukarıdaki grafikte, anketin “Kaşıkçı cinayetini takip” bölümünde kadın-erkek cinsiyeti arasında belirgin veya büyük bir fark olmasa da soruların ülke bazlı sorulması durumunda iki cinsiyet arasında bazı farkların mevcut olduğu tespit edilebilmektedir. Bu konuda bulgu elde edilebilecek veri toplamaya yönelik herhangi bir soru sorulmamakla birlikte kadın öğrencilerin Suudi Arabistan konusunda diğer ülkelere göre daha “ilgisiz” tavır takınmasının sebebi bu ülkede kadının siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik vb. yaşam alanlarında yeterince yer edinmemesi ve buna duyulan tepki olabilir. Elde edilen veriler doğrultusunda, Kaşıkçı cinayetinin ülkelerce değerlendirilmesinde cinsiyet faktörü bizlere farklı veriler vermektedir. Bu farklara ilişkin sayısal veriler Tablo 4’te de görülmektedir.

5.3. Öğrencilerinin Destekledikleri Siyasi Partiler ve Cinayete İlişkin Yaklaşımları Arasındaki İlişki¹²

Yapılan anket çalışmasında, katılımcılardan destekledikleri siyasi partileri belirtmeleri istenmiş; verilen cevaplar doğrultusunda, “Katılımcıların siyasi görüşleri Cemal Kaşıkçı cinayetine bakış açılarını etkiliyor mu?” sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcı öğrencilerin destekledikleri partiler alfabetik sıraya göre şu şekildedir: 29 AKP/AK PARTİ (Adalet ve Kalkınma Partisi), 75 CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), 3 HDP (Halkların Demokrasi Partisi, 12 MHP (Milliyetçi Hareket Partisi), 11 İYİ (İyi Parti), 7 TKP (Türkiye Komünist Partisi), 2 BBP (Büyük Birlik Partisi), 2 VATAN (Vatan Partisi), 39 öğrenci ise parti tercihi belirtmemiştir. Siyasi parti tercihi belirtmeyenler “Çekimser” olarak nitelendirilmiştir. Ankette seçenek olarak konulan SAADET (Saadet Partisi), TİP (Türkiye İşçi Partisi) ve HÜDA-PAR (Hür Dava Partisi) hiçbir öğrenci tarafından seçilmemiştir. Partiler içinde Saadet Partisi’ni destekleyen herhangi bir öğrencinin çıkmaması, Millet İttifakı içinde yer alan ve oran olarak az da olsa kemik bir kitleye sahip bu partiye ilişkin herhangi bir veri elde edilememesine neden olmuştur. Ayrıca genel yüzde bakımından Millet İttifakı’na dâhil parti tercihi yapan öğrenci sayısının Cumhur İttifakı’na dâhil parti tercihi yapan öğrenci sayısından fazla olduğu görülmektedir. Cinsiyet değerlendirilmesinde olduğu gibi, desteklenen veya tercih edilen siyasi parti verilerinde de öncelikle bu verilerin, varsa Kaşıkçı cinayetini takip etmeye olan etkileri ve ardından varsa ülke bazlı değerlendirmeler üzerinde etkileri ele alınması faydalı olacaktır.

Tablo 5. Parti Tercihi - İlgili Yüzdeler Oranı

	Parti									
	AKP		CHP		HDP		MHP			
	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik		
İlgili	8	27,6%	18	24,0%	1	33,3%	1	8,3%		
Orta	13	44,8%	32	42,7%	2	66,7%	3	25,0%		
Az İlgili	8	27,6%	25	33,3%	0	0,0%	8	66,7%		
	Parti									
	İYİ		TKP		BBP		VATAN		ÇEKİMSER	
	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik	Sayı	Yüzdelerik
İlgili	4	36,4%	2	28,6%	0	0,0%	0	0,0%	6	15,4%
Orta	4	36,4%	4	57,1%	1	50,0%	0	0,0%	15	38,5%
Az İlgili	3	27,3%	1	14,3%	1	50,0%	2	100,0%	18	46,2%

Tablo 5’te öğrencilerin destekledikleri siyasal parti ile Cemal Kaşıkçı cinayetini takip edilmesindeki dağılımlar gösterilmektedir. Tablodaki verilerden de görüldüğü üzere, katılımcıların siyasal parti tercihlerinin, Cemal Kaşıkçı cinayetini takip etme oranlarını belirgin farklar şeklinde etkilemediği anlaşılmaktadır. Parti tercihlerinde olaya ilginin genellikle “orta” düzeyde daha fazla olduğu; ancak “milliyetçi” ve “ulusalçı” çizgide oldukları bilinen MHP ve VATAN Partililer ile Çekimser kalanlarda ise en çok “az ilgili” davranışının gösterildiği görülmektedir; bir başka ifadeyle diğerlerine göre daha ilgisiz kaldıkları söylenebilir. Parti tercihlerini AKP, CHP, HDP, İYİ ve TKP’den yana kullandığını belirtenlerin ilgi düzeylerinin ise ortalamanın üstünde yüksek olduğu belirtilebilir.

Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de görüleceği üzere parti tercihi faktörünün, cinsiyet faktöründe olduğu gibi, takip düzeyinde çok belirgin bir etkisi olmasa da ülke bazlı sorularda belirli etkilerinin mevcut olduğu tespit edilebilmektedir. Cinayet ve sonrası sürece ilişkin Suudi Arabistan, Türkiye ve ABD’nin tutum ve davranışlarının öğrencilerce nasıl algılandığına yönelik her ülke için aynı soruları sormak yerine, hem dış politika analizi çerçevesinde hem de ulusal ve uluslararası kamuoyunun konuyu tartışma süreci dikkate alınarak her ülkenin olayla ilgi boyutuna göre farklı soru seçimi yoluna gidilmiştir. Tablo 6-7-8’de yer alan verilerden anlamlı bir sonuç alınabilmesi için, katılımcılardan en az 7 tanesinin desteklediklerini belirttikleri partiler değerlendirilmiştir. Dolayısıyla düşük katılımlı sayısal verilerde yüzdelerik oran yüksek çıkabilmektedir. Bu nedenle esas olarak parti tercihlerindeki sayısal kısma daha

¹² Anket çalışması yapıldığı dönemde henüz kurulmamış ancak çalışmanın yayınlanma aşamasında kurulmuş ve kamuoyunda söz edilen partilerden Gelecek Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi (DEVA Partisi), Memleket Partisi ve Zafer Partisi’ne yönelik bir tutum tespit etme olanağı mümkün olmamıştır.

çok dikkat edilmiştir. Ayrıca söz konusu üç tabloda da “fikrim yok” seçeneğini tercih edenlerin oranlarının beklenenden yüksek çıkmasının nedeni, özellikle 1. ve 2. sınıflardaki “ilgisiz” kadın öğrencilerin bu sorularda tercihlerini bu seçenektan yana kullanmalarındır.

Tablo 6. Parti Tercih-Suudi Arabistan Bakış Açısı İlişkisi

Parti	Suudi Arabistan					
	Cinayetin Sorumlusu ve Suçlusu		İç Meselesi veya Cinayetten Sorumlu Değil		Fikrim Yok	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
İYİ	9	81,8%	0	0,0%	2	18,2%
ÇEKİMSER	23	59,0%	1	2,6%	15	38,5%
CHP	44	58,7%	0	0,0%	31	41,3%
AKP	13	44,8%	9	31,0%	7	24,1%
HDP	1	33,3%	0	0,0%	2	66,7%
MHP	4	33,3%	1	8,3%	7	58,3%
BBP	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%
TKP	5	71,4%	0	0,0%	2	28,6%
VATAN	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%

Tablo 6’da katılımcıların destekledikleri partilere göre, Cemal Kaşıkçı cinayetinde Suudi Arabistan’ı konumlandırma verileri görülmektedir. Bu verilere göre, destekledikleri siyasal parti seçeneğine CHP cevabı veren 75 öğrencinin hiçbirinin Suudi Arabistan’ı “Cinayetin Sorumlusu Değil” seçeneğini tercih etmedikleri, yine benzer biçimde İYİ Parti ve TKP tercihinde bulunan öğrencilerden hiçbirinin de aynı seçeneği seçmediği görülmektedir. Sayısal veriler ve oranlar birlikte değerlendirildiğinde Suudi Arabistan’ın cinayet olayının sorumlusu ve suçlusu olarak görülme oranının yarısından fazla olduğu hesaplanabilmektedir. AKP’yi destekleyen 29 öğrencinin %31’inin Suudi Arabistan’ı “Suçsuz veya İç Meselesi” kategorisinde değerlendirdikleri dikkat çekmektedir. Çünkü İktidar Partisi de olan AKP’nin, Cemal Kaşıkçı ile daha önceden kurulan bağ ve karşılıklı sempatik ilişki nedeniyle başından beri olayın çözülmesi ve Suudi Arabistan’ın cinayetin sorumlu ve suçlusu olduğuna yönelik çok çaba gösterdiği bilinmektedir. Bu duruma rağmen tercihini iktidar partisinden (AKP) yana kullanan potansiyel seçmenin 1/3’ünün Suudi Arabistan’ı cinayet konusunda sorumsuz ve olayı iç meselesi olarak görme eğiliminde olması şaşırtıcıdır. Bu durum ancak Suudi Arabistan’ın Sünni-İslam dünyası içindeki konumu ile açıklanabilir.

Tablo 7. Parti Tercih-Türkiye Bakış Açısı İlişkisi

Parti	Türkiye					
	Hatalı ve Yetersiz Müdahaleler		Hatasız ve Yeterli Müdahaleler		Fikrim Yok	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
VATAN	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%
TKP	6	85,7%	0	0,0%	1	14,3%
HDP	2	66,7%	0	0,0%	1	33,3%
İYİ	5	45,5%	4	36,4%	2	18,2%
CHP	33	44,0%	11	14,7%	31	41,3%
ÇEKİMSER	14	35,9%	10	25,6%	15	38,5%
AKP	3	10,3%	20	69,0%	6	20,7%
MHP	1	8,3%	4	33,3%	7	58,3%
BBP	0	0,0%	1	50,0%	1	50,0%

Tablo 7’de Türkiye’nin Cemal Kaşıkçı cinayetindeki rolü ile öğrencilerin destekledikleri siyasal parti arasında, diğer ülkelere göre bariz farklılıklar olduğu görülmektedir. Tablo 6’da yer alan veriler ışığında, muhalefet partilerini destekleyen, CHP’yi tercih eden öğrencilerin %44’ünün, VATAN Partisi’ni destekleyen her iki öğrencinin, TKP’yi destekleyen öğrencilerin %85.7’sinin, HDP’yi destekleyen öğrencilerin %66.7’sinin, İYİ Parti’yi destekleyen öğrencilerin %45.5’inin Türkiye’nin müdahalesinin “hatalı veya yetersiz” olduğunu belirtmelerine karşın, iktidar partilerini ya da diğer ifadeyle Cumhuriyet İttifakı ana bileşenlerini (AKP-MHP) destekleyen öğrencilerde, Türkiye’nin “hatalı veya yetersiz” müdahalede bulunduğunu düşünenlerin oranı en düşük iki orana sahip çıkmıştır. Ancak toplamda Türkiye’nin “hatalı ve yetersiz” müdahalede bulunduğunu söyleyen öğrencilerin 66, “hatasız ve yeterli” müdahalede bulunduğunu söyleyenlerin 50, fikir belirtmeyenlerin ise 64 olduğu görülmektedir. Partiler arasında farklı sonuçlar elde edilse de genel toplamlar içindeki oranlar bakımından keskin bir ayrışma

gözlenmemektedir. Yine de Türkiye'nin genel tavrının "hatasız ve yeterli" olduğu tutumu diğer oranlardan daha düşük kaldığı belirtilmelidir. Bu veriler ışığında, muhalefet partilerinden birini destekleyen öğrenciler ile iktidar partilerini destekleyen öğrenciler arasında Türkiye'nin Kaşıkçı cinayetindeki konumu ile ilgili tutumda belirgin ayrışmanın ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Tablo 8'de ise ABD'ye karşı bakış açısının parti tercihi ile değiştiği gözlemlenebilmektedir.

Tablo 8. Parti Tercihi-ABD Bakış Açısı İlişkisi

Parti	ABD					
	Çıkar Meselesi Olarak Bakıyor		İnsani Bir Mesele Olarak Bakıyor		Fikrim Yok	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
VATAN	2	100,0%	0	0,0%	0	0,0%
İYİ	7	63,6%	0	0,0%	4	36,4%
BBP	1	50,0%	0	0,0%	1	50,0%
ÇEKİMSER	19	48,7%	2	5,1%	18	46,2%
CHP	34	45,3%	6	8,0%	35	46,7%
TKP	3	42,9%	0	0,0%	4	57,1%
AKP	11	37,9%	8	27,6%	10	34,5%
HDP	1	33,3%	0	0,0%	2	66,7%
MHP	4	33,3%	1	8,3%	7	58,3%

Tablo 8'deki verilerden açıkça anlaşıldığı üzere öğrencilerce ABD'nin olaya yaklaşımının açık ara çıkar meselesi biçiminde ele alındığı şeklindedir. Çalışmaya katılan toplam 180 öğrencinin 82 tanesinin ABD'nin cinayete ve sonrasında yaşananlara tepkisini "çıkar meselesi olarak" ele aldığı biçiminde tercih ederken, 80 öğrencinin fikir belirtmediği ve sadece 17 öğrencinin ise ABD'nin "insani bir mesele olarak" soruna el attığı seçeneğini tercih ettiği görülmektedir. Bu durum ise ancak Türk-Amerikan ilişkilerinin son yıllarda giderek kötüleşmesi ve ABD karşıtlığının Türkiye'de giderek artması ile açıklanabilir. Ayrıca bu çalışmanın "4.3. ABD'nin Olaya Yaklaşımı ve Tepkisi" başlıklı bölümünde de aktarıldığı üzere ABD'nin ve dönem başkanı Donald Trump'ın açıklamalarının da bu durumun ortaya çıkmasında etkisi olmalıdır.

5.4. Uluslararası İlişkiler Öğrencilerinin Siyasal Kimlikleri ve Cinayete İlişkin Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Öğrencilerin siyasal kimlikleri ile Cemal Kaşıkçı olayını takip düzeyleri arasındaki ilişki Tablo 9'da verilmiştir. Bu tablodaki veriler anketteki Kuder-Richardson yöntemi ile hazırlanmış dokuz soruluk bölüme verilen cevaplar ile siyasal kimlik tercihi kısmına verilen cevapların eşleştirilmesinden derlenmiştir.

Tablo 9. Siyasal Kimlik-Cinayet Olayını Takip İlişkisi

Siyasal Kimlik	Takip					
	İlgili		Orta İlgili		Az İlgili	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
Atatürkçü	19	47,5%	29	39,2%	24	36,4%
Sosyal Demokrat	6	15,0%	6	8,1%	5	7,6%
Sosyalist	5	12,5%	15	20,3%	5	7,6%
Muhafazakâr	3	7,5%	10	13,5%	8	12,1%
Milliyetçi	3	7,5%	6	8,1%	8	12,1%
Çekimsiz	2	5,0%	4	5,4%	11	16,7%
Ulusalçı	1	2,5%	3	4,1%	3	4,5%
İslamcı	1	2,5%	0	0,0%	2	3,0%

Tablo 9'daki verilerden görüldüğü üzere siyasal kimliğini "Atatürkçü" olarak belirten öğrencilerin sayılarındaki net farkın da etkisi ile %47,5 oranında "ilgili" bulgusunun elde edildiği görülmektedir. Diğer yandan bütün takip düzeylerinde de en yüksek oran bu gruba aittir. Bir diğer bulgu da ankete katılan öğrencilerden toplam 72 tanesi siyasal kimlik olarak kendisini "Atatürkçü" şeklinde tanımlamasıdır. Bu da her 10 öğrenciden 4'üne yani genel toplamın %40'ına tekabül etmektedir. Siyasal kimlik olarak tek bir seçeneğin işaretlenmesi ve "Atatürkçü" seçeneğinin sayıca çok olması nedeniyle, yüksek oranda çıkması beklenen "milliyetçi" ve "ulusalçı" tercihlerinin nispeten düşük kaldığı ileri sürülebilir.

Siyasal kimlik tercihleri ile cinayet olayını takip ilişkisi konusunda dikkat çeken bir diğer husus ise kendisini “muhafazakâr” ve “İslamcı” olarak niteleyen öğrencilerin olaya “ilgili” olması beklenirken, tam tersine “orta ilgili” ve “az ilgili” seçeneğini tercih eden öğrencilerin daha çok sayıda çıkmasıdır. Bunun nedeni konusunda bir veri ise elde bulunmamaktadır.

Tabloya göre toplam 17 öğrenci siyasi kimlik belirtmede “çekimser” kalmıştır. Siyasi parti tercihlerinde bu sayının 39 olduğu düşünülürse siyasi kimlikler konusunda “çekimser” seçeneğinin, siyasi parti tercihlerine göre daha düşük kaldığı verisinin de tablodaki dikkat çeken bulgulardan biri olduğu söylenebilir. Bu durumun nedeni ise son yıllarda ülkede yaşanan siyasi atmosfer ve ittifak ayrışmasında aranabilir. Ayrıca siyasi parti tercihleri ile siyasi kimliklerin eşleştirilmesi ve uyuşması konusu çalışmanın kapsamı ve amacı içine alınmadığı için bu konuda elde edilen bulguların burada değerlendirilmediği belirtilmelidir.

Tıpkı Tablo 6, 7, ve 8’de gösterildiği gibi siyasi kimliklerin ülkelerin Cemal Kaşıkçı cinayetine bakış açılarıyla ilişkisine yönelik algı ve tutumları ise aşağıda sırasıyla yer verilen 10, 11 ve 12. Tablolarda daha net görülmektedir. Bu tablolarda gösterilen veriler ise anketteki Cronbach-Alfa yöntemi ile hazırlanmış 16 soruluk bölüme verilen yanıtlardan derlenmiştir.

Tablo 10. Siyasal Kimlik- Suudi Arabistan Bakış Açısı İlişkisi

Siyasal Kimlik	Suudi Arabistan					
	Cinayetin Sorumlusu ve Suçlusu		İç Meselesi veya Cinayetten Sorumlu Değil		Fikrim Yok	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
Atatürkçü	45	44,6%	1	8,3%	26	38,8%
Sosyalist	16	15,8%	1	8,3%	8	11,9%
Sosyal Demokrat	13	12,9%	0	0,0%	4	6,0%
Milliyetçi	8	7,9%	2	16,7%	7	10,4%
Muhafazakâr	7	6,9%	6	50,0%	8	11,9%
Çekimser	6	5,9%	0	0,0%	11	16,4%
Ulusalçı	4	4,0%	1	8,3%	2	3,0%
İslamcı	1	1,0%	1	8,3%	1	1,5%

Tablo 10’da görüldüğü üzere Suudi Arabistan’ın Cemal Kaşıkçı cinayetindeki rolünün değerlendirilmesi hususunda, siyasi kimliklerin “tercih belirleyen” bir faktör olduğu görülmektedir. Siyasal kimliğini belirten öğrencilerin yarısından fazlası Suudi Arabistan’ı cinayetin sorumlusu ve suçlusu olarak görmektedir. En dikkat çekici veriler, siyasi kimliğini Muhafazakâr olarak belirten öğrencilerden elde edilmiştir. Bu öğrencilerin %50’si Suudi Arabistan’ın Cemal Kaşıkçı cinayetindeki rolünü “İç Meselesi veya Cinayetten Sorumlu Değil” olarak tercih etmişlerdir. “Atatürkçü” kimliğini benimseyen toplam 72 öğrenciden sadece biri Suudi Arabistan’ı “Suçsuz” bulmuştur. Siyasal kimlik ile Suudi Arabistan’ın konumunun değerlendirildiği bu tablodaki verilerin siyasi parti tercihi ile ilişkisindeki verilerle tam bir paralellik gösterdiği de belirtilmelidir.

Aşağıdaki tabloda ise siyasi kimlik ile Türkiye’nin tavrı arasında kurulan ilişkiye bakılmıştır. Tablo 11’de görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin Cemal Kaşıkçı cinayetindeki rolünün değerlendirilmesi, siyasi kimlik tercihleri ile algılama farkı yaratan bir faktöre dönüşmüştür.

Tablo 11. Siyasal Kimlik-Türkiye Bakış Açısı İlişkisi

Siyasal Kimlik	Türkiye					
	Hatah ve Yetersiz Müdahaleler		Hatasız ve Yeterli Müdahaleler		Fikrim Yok	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
Atatürkçü	30	45,5%	14	28,0%	28	43,8%
Sosyalist	14	21,2%	6	12,0%	5	7,8%
Sosyal Demokrat	10	15,2%	5	10,0%	2	3,1%
Milliyetçi	4	6,1%	5	10,0%	8	12,5%
Ulusalçı	4	6,1%	1	2,0%	2	3,1%
Muhafazakâr	2	3,0%	13	26,0%	6	9,4%
Çekimser	2	3,0%	4	8,0%	11	17,2%
İslamcı	0	0,0%	1	2,0%	2	3,1%

Tablo 11’deki verilere göre toplamda Türkiye’nin “hatalı ve yetersiz” müdahalede bulunduğunu söyleyen öğrencilerin 66, “hatasız ve yeterli” müdahalede bulunduğunu söyleyenlerin 49, fikir belirtmeyenlerin ise 64 olduğu görülmektedir. Bu sayılar neredeyse siyasi parti tercihleri ile Türkiye’nin tutumuyla ilgili ilişki tablosundaki sonuçlarla birebir aynıdır. Fikir belirtmeyenler bir kenara bırakılırsa, siyasi kimlik belirterek cevap veren öğrencilerin daha fazlası Türkiye’nin olaya bakışı ve müdahalesini “hatalı” ve “yetersiz” bulmuştur.

Tablodaki en dikkat çekici veri ise “hatasız ve yeterli müdahale” seçeneğini seçen öğrencilerin %26’sını, siyasal kimliğini “Muhafazakâr” olarak belirten öğrencilerin oluşturmasıdır. Bir diğer önemli husus ise siyasal kimliklerini “Atatürkçü” olarak belirten 72 öğrencinin sadece 14’ünün Türkiye’nin rolünü “Hatasız ve Yeterli Müdahale” olarak değerlendirmesidir.

Tablo 12. Siyasal Kimlik-ABD Bakış Açısı İlişkisi

Siyasal Kimlik	ABD					
	Çıkar Meselesi Olarak Bakıyor		İnsani Bir Mesele Olarak Bakıyor		Fikrim Yok	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
Atatürkçü	31	37,8%	7	41,2%	34	42,0%
Sosyalist	15	18,3%	1	5,9%	9	11,1%
Sosyal Demokrat	11	13,4%	2	11,8%	4	4,9%
Muhafazakâr	7	8,5%	4	23,5%	10	12,3%
Milliyetçi	7	8,5%	2	11,8%	8	9,9%
Çekimser	5	6,1%	0	0,0%	12	14,8%
Ulusalçı	4	4,9%	1	5,9%	2	2,5%
İslamcı	1	1,2%	0	0,0%	2	2,5%

Tablo 12’de ise siyasal kimlik tercihinin, ABD’nin rolünün algılanması hususunda etkisi gösterilmektedir. Tıpkı Tablo 8’de ele alınan siyasi parti tercihleri ile ABD’nin tutumu arasındaki ilişki verilerindeki sonuçların hemen hemen aynı ortaya çıkmıştır. Tablo 12’deki sayı ve oranlardan görüldüğü üzere öğrencilerin ABD’nin cinayete yaklaşımını yine açık ara biçimde çıkar meselesi şeklinde algıladığı anlaşılmaktadır. Siyasal kimlik konusunda fikir belirtmeyen 79 öğrenci dışında kalanların %82,7’si ABD’ni cinayete ve sonrasında yaşananlara tepkisini “çıkar meselesi olarak” ele aldığı biçiminde yorumlamıştır. Geriye kalan %17,3’lük kesim ise ABD’nin konuyu “insani bir mesele” olarak gördüğü için ilgi gösterdiğini düşünmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasının nedenleri siyasi parti tercihleri ile ilgili kısımda belirtilen Türk-Amerikan ilişkilerinin kötüleşmesi, ABD karşıtlığının Türkiye’de artması ve ABD resmi organları ile Başkan Trump’ın açıklamaları gibi gerekçelerle aynı olabilir.

5.5. Uluslararası İlişkiler Öğrencilerinin GANO ve Cinayet Hakkındaki Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Son olarak ise Uluslararası İlişkiler öğrencilerinin, GANO başarı oranı ile Cemal Kaşıkçı cinayetini takip düzeyi arasındaki herhangi bir ilişkinin olup-olmadığı ve varsa nasıl olduğuna yönelik verilerin değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Burada GANO faktörünün değerlendirilme sebebinin kısaca belirtmek gerekir. Öğrencinin okula ve bölümüne olan ilgisi ve bölümde elde ettiği akademik başarı ile cinayet gündemini takip etmesi arasında bir ilişkinin olduğu öngörülmüştür. Ayrıca cinayet olayının uluslararası ilişkiler ve dış politika konusuyla yakından ilgili olması nedeniyle bu bölümde eğitim alan öğrencilerin GANO başarı oranı ile olayın takip edilme düzeyi arasında ilişkinin değerlendirilmesi ayrıca faydalı olabilecektir.

Tablo 13. GANO-Takip İlişkisi

GANO	Takip					
	İlgili		Orta		Az İlgili	
	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik	Sayı	Yüzdellik
0-1	0	0,0%	0	0,0%	4	100,0%
1-2	8	29,6%	6	22,2%	13	48,1%
2-3	23	24,7%	47	50,5%	23	24,7%
3-4	6	37,5%	6	37,5%	4	25,0%

Tablo 13'te yer verilen GANO ile takip ilişkisini gösterir veriler ışığında, GANO'nun yükselmesi halinde, ilginin arttığı görülmektedir. Aynı biçimde GANO aralığı düştükçe ilgi düzeyine iyice azalmaktadır. Yine de 2-3 olarak belirtilen sınıflandırmaya çok fazla öğrenci girdiği için verilerin genele yönelik %100 doğruluğu ortaya koyulamamaktadır. Ancak 0-1 arası ortalamaya sahip öğrencilerin %100'ünün az ilgili olması, bölüme olan ilgilerin ve akademik başarının gündeme ilişkin takibi etkilediği açıkça görülmektedir. Çünkü bu GANO aralığına sahip tüm öğrenciler az ilgili olanlardır. GANO değeri 1-2 arasında olup, ortalama akademik başarının altında kalan öğrencilerde de "az ilgili" öğrenci sayısı "orta" ve "ilgili" öğrenci sayısı toplamına yakındır. Benzer biçimde GANO'su 3-4 aralığında olan akademik başarısı ve bölüme ilgisi yüksek öğrencilerin ilgi düzeyleri çok daha yüksek oranda çıkmaktadır. Sayılar ve yüzdelik oran verileri bu ilişki konusundaki öngörülerin geçerli olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Cemal Kaşıkçı'nın 2 Ekim 2020 tarihinde Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda kaybolması, dünya basını ve kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Bu süreçte, ABD kamuoyu, uluslararası topluluğu Cemal Kaşıkçı cinayetine yönlendirerek aslında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, cinayetin ülke sınırları içinde işlenmesi sebebi ile olayın aydınlatılması ve cinayetin çözüme kavuşturulması konusunda etkin ve istekli bir rol oynamıştır. Suudi Arabistan ise vatandaşı olan Cemal Kaşıkçı'nın Başkonsoloslukta öldürülmesinden haklı olarak sorumlu tutulmuş, cinayet emrinin kimin verdiği ile ilişkin soruların muhatabı olmuş ve özellikle Suudi Arabistan'dan yapılan tutarsız açıklamalar ile dikkatleri daha fazla üzerine çekerek çok yoğun eleştirilmiştir. Bahsi geçen bu üç devlet, Cemal Kaşıkçı cinayetinde başrolleri paylaşarak, uluslararası toplumda en ön planda yer almışlardır.

Bu çalışmada bahsi geçen aktörlerin Türkiye'de uluslararası ilişkiler öğrencileri tarafından algılanmaları hususunda etkin olan faktörleri belirlemek amacı ile anket çalışması yürütülmüş, bu anketin sonuçları ışığında sınıf düzeylerinin, cinsiyetlerin, siyasal parti tercihlerinin, siyasal kimliklerinin ve GANO ortalamalarının Cemal Kaşıkçı cinayetinin yorumlanması hususunda etkin faktörler olduğu sonucuna varılmıştır. Anket sonuçları SPSS 22 programı ile değerlendirilmiş, istatistikler, bahsi geçen faktörlerin Kaşıkçı cinayeti ile ilişkisini doğrulamıştır.

Çalışma sürecinde üzerinde durulan verilerin değerlendirilmesinden sonra elde edilen bulgulara göre çalışma öncesindeki öne sürülen varsayımlar/hipotezlerle genelde uyumlu sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerinin, Kaşıkçı cinayetinin kendisine karşı tutumlarında anlamlı bir etki farkına yol açmadığı görülürken, olayın tarafı olan ülkelerin yaklaşım ve tepkilerine karşı tutumlarında ise bazı farklar olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin sınıf ve genel başarı düzeyleri (GANO) arttıkça, konuya ilişkin bilgi, yaklaşım ve ilgilerinin arttığı gözlenmiştir. Öğrencilerin siyasal ve ideolojik yatkınlıkları ile siyasal tercihlerinin partilerin Kaşıkçı cinayeti ve ilgili diğer gelişmelerdeki politik pozisyonları, politikaları ve söylemlerine genellikle uyumlu olduğu görülmüştür. Cinayet olayının gerçekleşmesi, basına yansımaları, takip edilmesi ve soruşturulması konusunda çalışmaya katılan ADÜ-Nazilli İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencileri Suudi Arabistan'ı sorumlu ve suçlu devlet olarak görürlerken, Türkiye'nin olaya müdahalesini daha çok hatalı ve yetersiz ve ABD'nin tavrını ise insani olmaktan ziyade dış politikadaki çıkarları çerçevesinde hareket etmek biçiminde ele aldıkları saptanmıştır.

Çalışmadaki en dikkat çekici ve belki de beklenmedik olan tek bulgu, Kaşıkçı cinayetine yönelik en yüksek ilgi ve tutumun AKP'ye (AK PARTİ) yakın olduğunu veya siyasal tercihini bu yönde olabileceğini belirten öğrencilerde değil, İYİ Parti'ye tercihini belirten öğrencilerde olmasıdır. Bu anket çalışması ve değerlendirilmesinden çıkarılabilecek en nihai sonuç ise bir gazetecinin insani, demokratik, hukuksal, siyasal vb. anlayış, normlar ve kurallar ışığında vahşice katledilmesinin tepki çektiği ve kesinlikle tasvip edilmediğidir. Ayrıca ankete katılan öğrenci, tercih, algı ve çeşitliliğine rağmen Türk Dış Politikası bakımından meselenin, ortak bir milli/ulusal dış politika konusu ve sorunu olarak görüldüğüdür.

KAYNAKÇA

- Abu-Nasr, D. (2018, 10 10). Who Is Jamal Khashoggi? A Saudi Insider Who Became an Exiled Critic. *The Washington Post*. 01 21, 2019 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/business/who-is-jamal-khashoggi-a-saudiinsider-who-became-an-e> adresinden alındı.
- Akkad, D. (2018, 10 19). Jamal Khashoggi: The Saudi insider who spoke up for free speech. *Middle East Eye*. 01 21, 2019 tarihinde <https://www.middleeasteye.net/news/jamal-khashoggi-obituary-saudi-arabia-journalist> adresinden alındı.
- Al-Jazeera. (2018, 10 14). UK, France And Germany Call For 'Credible' Khashoggi Probe. *Al Jazeera News*. 06 02, 2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/uk-france-germany-call-credible-khashoggi-probe-181014152935691.html> adresinden alındı.
- Altay, R., & Bakar, H. (2020). Politik Bir Sorun Olarak Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Türk Yazılı Basınının Meseleyi Ele Alış Şekli, *I. Uluslararası Yeni Dünyada İletişim Kongresi, (Kongre Tam Metin Kitabı, 22-23 Şubat 2020 / Adana)*, (Ed.: Derya Öcal ve Hasan Çiftçi), İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü yay., s.s. 334-347.
- Bayhan, F. (2017). *Tarihi Değiştiren Suikastlar*, İstanbul: Kayıt yay.
- Bayram, M., & Karadağ, G. (2018, 11 10). Cumhurbaşkanı Erdoğan: 7 Şehidimiz, 25 Yaralımız Var. *Hürriyet*. 04 10, 2019 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/cumhurbaskani-erdogan-7-sehidimiz-25-yaralimi-41015140> adresinden alındı.
- BBC. (2018a, 10 20). Jamal Khashoggi case: Saudi Arabia Says Journalist Killed in Fight. *BBC News*. 01 23, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45923217> adresinden alındı.
- BBC. (2018b, 11 15). Jamal Khashoggi Murder Ordered By Agent - Saudi Prosecutor. *BBC News*. 05 18, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-46222337> adresinden alındı.
- BBC. (2018c, 10 15). Jamal Khashoggi: Trump Suggests 'Rogue Killers' To Blame. *BBC News*. 01 12, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45863334> adresinden alındı.
- BBC. (2018d, 11 23). Khashoggi Killing: CIA Did Not Blame Saudi Crown Prince, Says Trump. *BBC News*. 11 25, 2019 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-46309654> adresinden alındı.
- Bergen, P. (2018, 10 22). Jamal Khashoggi Was A Journalist, Not A Jihadist. *CNN*. 01 21, 2019 tarihinde <https://edition.cnn.com/2018/10/22/opinions/khashoggi-was-journalist-not-jihadist-bergen/index.html> adresinden alındı.
- Blanchfield, M. (2018, 10 17). Canada Has 'Worrying' Questions About Disappearance Of Khashoggi: Freeland. *Canada's National Observer*. 11 21, 2019 tarihinde <https://www.nationalobserver.com/2018/10/17/news/canada-has-worrying-questions-about-disappearance-khashoggi-freeland> adresinden alındı.
- Blanford, N. (2003, 06 05). Reformist Impulse in Saudi Arabia Suffers Setback. *The Christian Science Monitor*. 01 2019, 22 tarihinde <https://www.csmonitor.com/2003/0605/p07s01-wome.html> adresinden alındı.
- Bloomberg. (2018, 10 05). Saudi Crown Prince Discusses Trump, Aramco, Arrests: Transcript. *Bloomberg*. 03 11, 2019 tarihinde <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-10-05/saudi-crown-prince-discusses-trump-aramco-arrests-transcript> adresinden alındı.
- Bogosian, E. (2016). *Nemesis Operasyonu: Ermeni Soykırımının İntikamı İçin Yapılan Suikastlar*, (Çev.: Önder Seçkin), İstanbul: Kalkedon yay.
- Can, M. E., & Kaya, M. (2018, 12 05). Kaşıkçı Cinayetinde Asiri Ve Kahtani Hakkında Yakalama Kararı. *Anadolu Ajansı*. 05 2020, 27 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/kasikci-cinayetinde-asiri-ve-kahtani-hakkinda-yakalama-karari/1330038> adresinden alındı.

- CBS. (2018, 10 13). Trump Vows "Severe Punishment" If Saudi Arabia is Behind Missing Journalist. *CBS News*. 01 24, 2019 tarihinde <https://www.cbsnews.com/news/president-donald-trump-vows-severe-punishment-if-saudi-arabia-is-behind-saudi-missing-journalist/> adresinden alındı.
- CBS. (2018b, 10 25). European Parliament Urges Ban on Saudi Arabia Weapons Sales, But Europe Takes No Action Yet. *CBS News*. 11 22, 2019 tarihinde <https://www.cbsnews.com/news/jamal-khashoggi-killing-european-parliament-weapons-surveillance-sales-saudi-arabia/> adresinden alındı.
- Cengiz, H. (2018, 10 09). Please, President Trump, Shed Light On My Fiance's Disappearance. *The Washington Post*. 03 10, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/10/09/please-president-trump-shed-light-on-my-fiances-disappearance/?noredirect=on&utm_term=.07881057be4b adresinden alındı.
- Chamberlain, S. (2018, 11 18). Trump Says 'I don't Want To Hear The Tape' Of Purported Khashoggi Killing. *Fox News*. 06 02, 2020 tarihinde <https://www.foxnews.com/politics/trump-says-i-dont-want-to-hear-the-tape-of-purported-khashoggi-killing> adresinden alındı.
- Choi, M. (2018, 10 05). Corker, Coons, Murphy, Connolly: Where is Jamal Khashoggi? *Politico*. 23 01, 2019 tarihinde <https://www.politico.com/story/2018/10/05/where-is-jamal-khashoggi-congress-876106> adresinden alındı.
- CNN. (2019, 01 10). Jamal Khashoggi Fast Facts. *CNN*. 01 21, 2019 tarihinde <https://edition.cnn.com/2019/01/10/middleeast/jamal-khashoggi-fast-facts/index.html> adresinden alındı.
- Commissioner, U. N. (2018, 10 19). *Un Experts Welcome Business Leaders Standing Up For Missing Saudi Journalist*. United Nations Human Rights Office Of The High Commissioner. 11 20, 2019 tarihinde <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23739&LangID=E> adresinden alındı.
- Coşkun, A. (1994). *Uğur Mumcu Cinayeti*, İstanbul: Cem yay.
- Cumhuriyet. (2018, 10 06). Kaşıkçı'nın Suudi Başkonsolosluğu'nda Alıkonulduğu İddiasına İlişkin Soruşturma. *Cumhuriyet*. 03 11, 2019 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1104344/Kasikci_nin_Suudi_Baskonsoloslugu_n_da_alikonuldugu_iddiasina_iliskin_sorusturma.html adresinden alındı.
- Çetinkuş, H., Yılmaz, T., & v.d. (2019). *Cemal Kaşıkçı Cinayeti*. Anadolu Ajansı Yayınları, 46. Ankara. 02 11, 2019 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/aa-yayinlari/cemal-kasikci-cinayeti/1391493> adresinden alındı.
- Dadouch, S., Coşkun, O., & Bayoumy, Y. (2018, 10 03). Turkish, Saudi Officials Diverge On Whereabouts Of Prominent Saudi Journalist. *Reuters*. 03 10, 2019 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-saudi-politics-dissident/turkish-saudi-officials-diverge-on-whereabouts-of-prominent-saudi-journalist-idUSKCN1MD00D> adresinden alındı.
- Dikici, İ., Eren, Ö., & Özer, İ. M. (2018, 10 03). Nişanlısı Suudi Konsolosluğu Önünde Kayıp Gazeteciyi Bekliyor. *Hürriyet*. 02 29, 2019 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nisanlisi-suudi-konsoloslugu-onunde-kayip-gazeteciyi-bekliyor-40975908> adresinden alındı.
- Erdoğan, R. T. (2018, 11 02). Recep Tayyip Erdogan: Saudi Arabia Still Has Many Questions To Answer About Jamal Khashoggi's Killing. *The Washington Post*. 03 29, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/11/02/recep-tayyip-erdogan-saudi-arabia-still-has-many-questions-to-answer-about-jamal-khashoggis-killing/?utm_term=.75d80d2024d0 adresinden alındı.
- Erdoğan, R. T. (2019, 09 29). Turkey Will Continue its Efforts To Shed Light On The Khashoggi Murder. *The Washington Post*. 05 27, 2020 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/opinions/2019/09/30/recep-tayyip-erdogan-turkey-will-continue-its-efforts-shed-light-khashoggi-murder/?arc404=true> adresinden alındı.

- Essam, A. & Ibrahim, O. (Directors). (2019). *Jamal Khashoggi: Murder in the Saudi Consulate*, (Belgesel Film/52 dk.).
- Fouche, G. (2018, 11 09). Norway Suspends Arms Export Licenses To Saudi Arabia. *Reuters*. 11 27, 2019 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-norway-saudi/norway-suspends-arms-export-licenses-to-saudi-arabia-idUSKCN1NE22E> adresinden alındı.
- Gökdemir, O. (2011). *Faili Meçhul Cinayetler Tarihi: Osmanlı'dan Günümüze Bir Tarz-ı Siyaset Olarak Cinayet*, İstanbul: Destek yay.
- Güder, İ. (2020, 05 27). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Altun: Suudi Arabistan'ın Yanıtı Hayal Kırıklığı Yarattı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskanligi-iletisim-baskani-altun-suudi-arabistanin-yaniti-hayal-kirikligi-yaratti/1334667> adresinden alındı.
- HaberTürk. (2018a, 11 12). Erdoğan'dan Kaşıkçı açıklaması: Biz Suudi Arabistan'a, Amerika'ya Tapeleri Verdik. *HaberTürk*. 02 15, 2019 tarihinde <https://www.haberturk.com/erdogan-dan-kasikci-aciklamasi-biz-suudi-arabistan-a-amerika-ya-tapeleri-verdik-2215207> adresinden alındı.
- HaberTürk. (2018b, 10 29). İran: Türkiye, Kaşıkçı Konusunu Tarafsızca Takip Etti. *HaberTürk*. 11 23, 2019 tarihinde <https://www.haberturk.com/iran-turkiye-kasikci-konusunu-tarafsizca-takip-etti-2197993> adresinden alındı.
- Hubbart, B. (2018). Jamal Khashoggi, Saudi Journalist, Detained in Consulate in Istanbul, *The New York Times*, 01 16, 2019 tarihinde <https://www.nytimes.com/2018/10/02/world/middleeast/journalist-saudi-consulate-istanbul.html> adresinden alındı.
- Jazeera, A. (2018, 10 20). *Saudi Arabia admits Jamal Khashoggi killed in Istanbul consulate*. Al Jazeera and News Agencies: <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/saudi-arabia-confirms-khashoggi-killed-istanbul-consulate-181019221512552.html> adresinden alındı.
- Kabacalı, A. (1993). *Türkiye'de Siyasi Cinayetler*. İstanbul: Altın Kitap Yayınevi.
- Kandemir, F. (1995). *Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler*, İstanbul: Ekicigil Tarih Yayınevi.
- Karman, T. (2018, 10 18). What Happened to My Friend Jamal Khashoggi Shows How Saudi Arabia Spreads Fear and Buys the West's Silence. *TIME*. 02 15, 2019 tarihinde alındı.
- Kaşıkçı, C. (2016, 05 22). This is Not Our Salafism. *Al-Arabiya*. 02 21, 2019 tarihinde <http://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/05/22/This-is-not-our-Salafism.html> adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2017a, 11 13). Saudi Arabia is Creating A Total Mess in Lebanon. *The Washington Post*. 02 18, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/11/13/saudi-arabia-is-creating-a-total-mess-in-lebanon/?utm_term=.207f800a0342 adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2017b, 11 05). Saudi Arabia's Crown Prince is Acting Like Putin. *The Washington Post*. 02 19, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/11/05/saudi-arabias-crown-prince-is-acting-like-putin/?utm_term=.b570455df4bd adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2017c, 10 31). Saudi Arabia's Crown Prince Wants To 'Crush Extremists.' But He's Punishing The Wrong People. *The Washington Post*. 02 20, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/10/31/saudi-arabias-crown-prince-wants-to-crush-extremists-but-hes-punishing-the-wrong-people/?utm_term=.f04edc039063 adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2017d, 09 18). Saudi Arabia Wasn't Always This Repressive Now it's Unbearable. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/global->

opinions/wp/2017/09/18/saudi-arabia-wasnt-always-this-repressive-now-its-unbearable/?noredirect=on&utm_term=.75310fa802df adresinden alındı.

- Kaşıkçı, C. (2018a, 09 01). Saudi Arabia's Crown Prince Must Restore Dignity To His Country - By Ending Yemen's Cruel War. *The Washington Post*. 02 16, 2019 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/09/1> adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018b, 06 25). Saudi Arabia's Women Can Finally Drive. But The Crown Prince Needs To Do Much More. *The Washington Post*. 02 16, 2019 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/06/25/saudi-arabi> adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018c, 05 21). Saudi Arabia's Reformers Now Face a Terrible Choice. *The Washington Post*. 02 16, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/05/21/saudi-arabias-reformers-now-face-a-terrible-choice/?utm_term=.48a7ea47d14f adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018d, 04 17). What Saudi Arabia Can Learn From 'Black Panther. *The Washington Post*. 02 17, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/04/17/what-saudi-arabia-can-learn-from-black-panther/?utm_term=.806a79014415 adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018e, 03 20). Why Saudi Arabia's Crown Prince Should Visit Detroit. *The Washington Post*. 02 16, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/03/20/why-saudi-arabias-crown-prince-should-visit-detroit/?utm_term=.cf30bbe954d1 adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018f, 02 28). What Saudi Arabia's Crown Prince Can Learn From Queen Elizabeth II. *The Washington Post*. 02 17, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/02/28/what-saudi-arabias-crown-prince-can-learn-from-queen-elizabeth-ii/?utm_term=.2ef422718c2d adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018g, 02 07). Saudi Arabia's Crown Prince Already Controlled The Nation's Media. Now He's Squeezing it Even Further. *The Washington Post*. 02 18, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/02/07/saudi-arabias-crown-prince-already-controlled-the-nations-media-now-hes-squeezing-it-even-further/?utm_term=.10ef2e62aa96 adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2018h, 01 03). Why Saudi Arabia's Crown Prince Should Be Worried About Iran's Protests. *The Washington Post*. 02 18, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/01/03/why-saudi-arabias-crown-prince-should-be-worried-about-irans-protests/?utm_term=.724f84ef2191 adresinden alındı.
- Kaşıkçı, C. (2019, 01 22). By Blaming 1979 For Saudi Arabia's Problems, The Crown Prince is Peddling Revisionist History. *The Washington Post*. 02 16, 2019 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/04/03/> adresinden alındı.
- Kenararı, B. M. (2018, 11 04). ABD Dışişleri Bakanı Pompeo: ABD'nin Suudi Arabistan'la Olan Stratejik İlişisini Koruyacağız. *Anadolu Ajansı*. 06 01, 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/abd-disisleri-bakani-pompeo-abdnin-suudi-arabistanla-olan-stratejik-iliskisini-koruyacagiz/1302659> adresinden alındı.
- Khashoggi, J. (2018). 01 2019, 18 tarihinde World Economic Forum: <https://www.weforum.org/people/jamal-khashoggi> adresinden alındı.
- Khashoggi, S. (2020, 05 22). [@salahkhashoggi], [Tweet]. 05 26, 2020 tarihinde <https://twitter.com/salahkhashoggi/status/1263613366247075841> adresinden alındı.
- Knight, B. (2018, 10 22). Angela Merkel Puts On Hold Arms Sales To Saudi Arabia. *DW*. 11 21, 2019 tarihinde <https://www.dw.com/en/angela-merkel-puts-on-hold-arms-sales-to-saudi-arabia/a-45977638> adresinden alındı.

- Koelbl, S. (2011, 06 14). Saudi Arabia's Silent Battle to Halt History. *Der Spiegel*. 02 14, 2019 tarihinde <http://www.spiegel.de/international/world/last-bastion-saudi-arabia-s-silent-battle-to-halt-history-a-768368.html> adresinden alındı.
- Köse, O. (2018, 12 09). Saudi Foreign Minister Rules Out Extraditions Over Khashoggi Killing. *France24*. 01 24, 2019 tarihinde <https://www.france24.com/en/20181209-saudi-arabia-foreign-minister-jubeir-rules-out-extraditions-turkey-khashoggi-killing-justi> adresinden alındı.
- Küçük, B. (2018, 12 14). Erdoğan: Kaşıkçı Cinayetinde Rol Üstlenenler Velihaht Prens'in En Yakınında Olanlar. *Euronews*. 01 10, 2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2018/12/14/erdogan-kasikci-cinayetinde-rol-ustlenenler-veliaht-prens-in-yakininda-olanlar> adresinden alındı.
- Lander, M. (2018, 11 15). U.S. Levels Sanctions on 17 Saudis for Alleged Involvement in Khashoggi Killing. *NY Times*. 06 02, 2020 tarihinde <https://www.nytimes.com/2018/11/15/world/middleeast/saudis-sanctions-khashoggi.html> adresinden alındı.
- McKernan, B. (2018, 11 27). Khashoggi Killing: Saudi Crown Prince Greeted With Protests in Tunisia. *The Guardian*. 01 23, 2019 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/27/khashoggi-killing-saudi-prince-greeted-with-tunisia-protests> adresinden alındı.
- Mnuchin, S. (2018, 10 18). Just met with @realDonaldTrump and @SecPompeo.... [@Stevenmnuchin1], [Tweet]. 05 03, 2019 tarihinde <https://twitter.com/stevenmnuchin1/status/1052944784355205120> adresinden alındı.
- Mumcu, U. (1993). *Gazi Paşa'ya Suikast*, İstanbul: Tekin yay.
- Müftüoğlu, M. (1995). *Siyasi Cinayetler*, İstanbul: Seha Neşriyat yay.
- Müftüoğlu, M. (2015). *Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler*, (Cilt: 1-4), İstanbul: Başak yay.
- Mütercimler, E. (2018). *Siyasal Cinayetler*, İstanbul: Alfa yay.
- Nemed Abed, S., & Aksoy, A. (2018, 11 06). Cemal Kaşıkçı Cinayeti Küresel Bir Mesele. *Anadolu Ajansı*. 11 24, 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikci-cinayeti-kuresel-bir-mesele/1306215> adresinden alındı.
- NTV. (2003, 05 14). El Kaide Meydan Okudu. *NTV*. 02 18, 2019 tarihinde <http://arsiv.ntv.com.tr/news/215404.asp> adresinden alındı.
- NTV. (2018, 10 26). Macron'dan Suudi Arabistan açıklaması. *NTV*. 11 23, 2019 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/dunya/macron-dan-suudi-arabistan-aciklamasi,muAt4uCX3U64I-A9BACRaQ> adresinden alındı.
- Omar, I. (2019). *Khashoggi's Death and Its Repercussions on the Saudi Position with Turkey*, Analiz No: 224, Ankara: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay.
- Onuş, S., & Ersoy, M. A. (2019). *Hatice Cengiz Anlatıyor: Cemal Kaşıkçı-Hayatı-Mücadelesi-Sırları*, İstanbul: Kopernik Kitap yay.
- Özcan, F. (1990). *Agatha Christie'nin Cinayet Romanındaki Temel Örüntüler*. Ankara: Ankara Ün. S.B.E. Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Paksoy, M. (2018, 11 06). Kaşıkçı Cinayeti 5. Haftasını Geride Bıraktı. *Anadolu Ajansı*. 11 24, 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/kasikci-cinayeti-5-haftasini-geride-birakti/1303841> adresinden alındı.
- Reuters. (2018, 10 27). Germany Seeks Common European Response on Saudi Arms Sales Over Khashoggi Killing. *Reuters*. 11 23, 2019 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-merkel/germany-seeks-common-european-response-on-saudi-arms-sales-over-khashoggi-killing-idUSKCN1N10PJ> adresinden alındı.

- Rezaian, J. (2018). Post Contributor And Prominent Saudi Critic Jamal Khashoggi Feared Missing In Turkey, *Washington Post*, (02 Ekim 2018). 01 16, 2019 tarihinde https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/10/02/post-contributor-and-prominent-saudi-critic-jamal-khashoggi-feared-missing-in-turkey/?utm_term=.e6260a27a09e adresinden alındı.
- Rodriguez, J. (2018, 10 18). Putin Says Washington Bears A 'Certain Responsibility' For Khashoggi. *Politico*. 11 21, 2019 tarihinde <https://www.politico.com/story/2018/10/18/putin-blame-us-khashoggi-913130> adresinden alındı.
- Said-Moothouse, L., & El Sirgany, S. (2019, 10 23). Saudi Arabia Sentences Five To Death For Khashoggi Murder But Clears Three Top Officials. *CNN*. 01 06, 2020 tarihinde <https://edition.cnn.com/2019/12/23/middleeast/saudi-arabia-jamal-khashoggi-intl/index.html> adresinden alındı.
- Shesgreen, D. (2018, 10 10). Report: Saudi Journalist Jamal Khashoggi Never Read Texts Sent To Him While Inside Consulate. *USA TODAY*. 01 17, 2019 tarihinde <https://www.usatoday.com/story/news/world/2018/10/10/trump-officials-say-no-prior-knowledge-saudi-journalist-danger/1592159002/> adresinden alındı.
- Staff, T. (2018, 11 02). Netanyahu: Khashoggi Killing was 'Horrendous,' But Saudi Stability is Paramount. *The Times of Israel*. 11 25, 2019 tarihinde <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-khashoggi-killing-horrendous-but-saudi-stability-paramount/> adresinden alındı.
- Taçalan, N., & Etingü, T. (1973). *İlkçağlardan Günümüze Kadar Suikastlar ve Ayaklanmalar Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Talât Paşa Cinayeti Davası: Tutanaklar*, (2008). (Çev.: Işık Soner), İstanbul: Kaynak yay.
- Taştekin, F. (2018, 10 18). Cemal Kaşıkçı Neden Önemli, Suudi Gazeteciye Ne Oldu? *BBC*. 23 01, 2019 tarihinde alındı.
- Tatar, B. C. (2021). Yaşam Hakkı ve Diplomatik Dokunulmazlık Bağlamında Cemal Kaşıkçı'nın Öldürülmesi. *Diplomatik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Temmuz 2021, s.s. 23-36.
- T.C. Adalet Bakanlığı İstanbul Adalet Sarayı. (2018a). Basın Açıklaması. 01 2019, 23 tarihinde http://istanbul.adalet.gov.tr/basin_aciklamalari/20181018.pdf adresinden alındı.
- T.C. Adalet Bakanlığı İstanbul Adalet Sarayı. (2018b). Basın Açıklaması. 01 23, 2019 tarihinde http://www.istanbul.adalet.gov.tr/basin_aciklamalari/20181031.pdf adresinden alındı.
- T.C. Adalet Bakanlığı İstanbul Adalet Sarayı. (2018c). Basın Açıklaması. 01 23, 2019 tarihinde http://www.istanbul.adalet.gov.tr/basin_aciklamalari/20181126.pdf adresinden alındı.
- TDK. (2020). Cinayet Maddesi. *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu, 01 10, 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Telci, İ. N. (2018). *Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Ortadoğu Siyasetinin Geleceği*, İstanbul: Siyaset-Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) yay., Sayı: 259.
- Tüleylioğlu, O. (2020). *50 Maddede Siyasi Cinayetler*, İstanbul: Karakarga yay.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, (2002). *TBMM Uğur Mumcu Cinayetini Araştırma Komisyonu Raporu*. Ankara: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı Yayınları.
- Türkiye Gazeteciler Cemiyeti. (2020). *Öldürülen Gazeteciler Listesi*. 04 17, 2020 tarihinde <http://www.tgc.org.tr/oldurulen-gazeteciler.html> adresinden alındı.
- Uyar, G. (2015). *Türkiye'yi Sarsan Derin Cinayetler*, Ankara: Herdem Kitap yay.
- Ünlü, F., Karaman, N., & Şimşek, A. (2019). *Diplomatik Vahşet: Cemal Kaşıkçı Cinayeti'nin Karanlık Sırları*. İstanbul: Turkuvaz Kitap Yayınları.

Yılmaz, T., Çetinkuş, H., & v.d. (tarih yok). *Cemal Kaşıkçı Cinayeti*. Anadolu Ajansı yay., 01 15, 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/aa-yayinlari/cemal-kasikci-cinayeti/1391493> adresinden alındı.

ا. ف. اسطنبول (2018a, 10 04). Suudi Arabistan Krallığı İstanbul Başkonsolosluğu, Suudi Arabistan Krallığı vatandaşı Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul.... [KSAconsulateTR], [Tweet]. 03 15, 2020 tarihinde <https://twitter.com/KSAconsulateTR/status/104778146307529932> adresinden alındı.

ا. ف. اسطنبول (2018b, 10 07). Suudi Arabistan Krallığı İstanbul Başkonsolosluğu'nda resmi bir kaynak.. [KSAconsulateTR], [Tweet]. 03 16, 2020 tarihinde <https://twitter.com/KSAconsulateTR/status/1048883912838139905> ve <https://twitter.com/KSAconsulateTR/status/1048883782596657152> adresinden alındı.

ا. ف. اسطنبول (2018c, 10 12). Açıklama | Suudi Arabistan kaynağı, T.C. Cumhurbaşkanlığı'nın Suudi Arabistan'ın Cemal Kaşıkçı'nın kaybolması olayının aydınlatılması için kurulmasını talep ettiği ortak çalışma grubunun.... [KSAconsulateTR], [Tweet]. 03 15, 2020 tarihinde <https://twitter.com/KSAconsulateTR/status/1050828502684106752> adresinden alındı.

EK 1. ANKET FORMU

Bu anket formu, Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Tezli Yüksek Lisans programında yürütülmekte olan “**Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Bilim Etiği**” dersi kapsamında Gazeteci Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ilgili kamuoyu bilgilerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Sizlerden edinilecek bilgiler tamamen bilimsel amaçlı kullanılacak ve **AD-SOYAD bilgileriniz alınmayacaktır**. Katkılarınız bizim için önemlidir. Şimdiden değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Süleyman CANBOLAT

Dr. Öğr. Üyesi Taner BULUT

Nazilli İ.İ.B.F.

Nazilli İ.İ.B.F.

Uluslararası İlişkiler YL

Uluslararası İlişkiler Bölümü

1- Lütfen size uygun cevabı işaretleyiniz.

KİŞİSEL BİLGİLERİNİZ					
1	Cinsiyetiniz	Erkek ()	Kadın ()		
2	Sınıfınız	1. ()	2. ()	3. ()	4. ()
3	Gano Puanınız	0-0,99 ()	1-1,99 ()	2-2,99 ()	3-4 ()

2- Lütfen, TÜRKİYE gündemine ilişkin haber ve gelişmeleri takip için ayırdığınız zaman sıklığınızı belirtiniz.

- Haftada 2 Saat ()
 Günde Yarım Saat ()
 Günde 1 Saat ()
 Günde 2 Saat ()
 Günde 2 Saatten Fazla ()

3- Lütfen, DÜNYA gündemine ilişkin haber ve gelişmeleri takip için ayırdığınız zaman sıklığınızı belirtiniz.

- Haftada 2 Saat ()
 Günde Yarım Saat ()
 Günde 1 Saat ()
 Günde 2 Saat ()
 Günde 2 Saatten Fazla ()

3- Lütfen, Cemal Kaşıkçı cinayetine ilişkin aşağıda hazırlanmış sorulara karşı yaklaşımlarınızı belirtiniz.

SORU NO	Araştırma Yapılan Cemal Kaşıkçı Cinayetine İlişkin Katılımcıların Olayı Takip Düzeyi	EVET		HAYIR		
1	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı en az 4 farklı gün gelişmeleri takip ettim.	()	()			
2	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı en az 3 farklı haber kaynağı takip ettim.	()	()			
3	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı iktidar ve muhalefet partilerine yakın kaynakların her ikisini de takip ettim.	()	()			
4	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı en az 1 yabancı haber kaynağı takip ettim.	()	()			
5	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı İktidar partisinin açıklamalarını takip ettim.	()	()			
6	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı Muhalefet partilerinin açıklamalarını takip ettim.	()	()			
7	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı Suudi Arabistan'dan yapılan açıklamaları takip ettim.	()	()			
8	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı ABD'den yapılan açıklamaları takip ettim.	()	()			
9	Cemal Kaşıkçı cinayetini takip amaçlı en az 1 Uluslararası Kuruluştan yapılan açıklamaları takip ettim.	()	()			
	Araştırma Yapılan Cemal Kaşıkçı Cinayetine İlişkin Katılımcıların Görüşleri	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
10	Cemal Kaşıkçı cinayetini Suudi Arabistan'ın iç meselesi olarak değerlendiriyorum.	()	()	()	()	()

11	Cinayete ilişkin Suudi Arabistan'dan yapılan açıklamaları tutarlı buluyorum.	()	()	()	()	()
12	Cinayetin sorumlusu olarak gösterilen Suudi Arabistan'a yönelik yaptırımları yeterli buluyorum.	()	()	()	()	()
13	Cemal Kaşıkçı cinayetinde başrolü Suudi Arabistan Velihaht Prensi, Prens Selman'ın oynadığını düşünüyorum.	()	()	()	()	()
14	Cemal Kaşıkçı cinayetinin İstanbul'da gerçekleşmesinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası itibarı açısından bir sorun teşkil etmediğini düşünüyorum.	()	()	()	()	()
15	Cemal Kaşıkçı cinayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk müdahalesini yeterli buluyorum.	()	()	()	()	()
16	Türkiye Cumhuriyeti, Suudi Arabistan Başkonsolosu Uteybi'yi, "seyahat dokunulmazlığı" sebebi ile gözaltına alma yetkisine sahip olmadığını düşünüyorum.	()	()	()	()	()
17	Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cemal Kaşıkçı cinayetine ilişkin savcılık şüphesini zamanında ortaya koyduğunu düşünüyorum.	()	()	()	()	()
18	Cemal Kaşıkçı cinayetinde Türkiye'nin üzerine düşen görevleri yerine getirdiğini düşünüyorum.	()	()	()	()	()
19	Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin, Cemal Kaşıkçı cinayetinde izlediği yolu destekliyorum.	()	()	()	()	()
20	ABD'nin Cemal Kaşıkçı cinayetinin açığa çıkartılması için girişimlerini samimi buluyorum.	()	()	()	()	()
21	ABD'nin Cemal Kaşıkçı cinayetinde Suudi Arabistan'a yönelik yaptırımlarına devam edeceğini düşünüyorum.	()	()	()	()	()
22	ABD'nin Cemal Kaşıkçı cinayetinin çözümünde yeterli kararlılığı ve isteği gösterdiğini düşünüyorum.	()	()	()	()	()
23	ABD'nin Cemal Kaşıkçı cinayetinde kendisine edindiği konumu doğru buluyorum.	()	()	()	()	()
24	ABD'nin Cemal Kaşıkçı cinayetini dış politika aracı olarak kullandığını düşünüyorum.	()	()	()	()	()
25	ABD'nin Cemal Kaşıkçı cinayeti üzerinden çıkar elde etmeye çalıştığını düşünüyorum.	()	()	()	()	()

Kendinizi Hangi Siyasal Kimlik ile Tanımlarsınız?	Atatürkçü ()	Muhafazakâr ()	Sosyalist ()	Milliyetçi ()
Sosyal Demokrat ()	Ulusalıcı ()	İslamcı ()	Farklı İse Lütfen Belirtiniz ...	

Kendinizi Hangi Siyasal Partiyeye Yakın Görüyorsunuz	AKP ()	CHP ()	HDP ()	MHP ()
İYİ PARTİ ()	SAADET ()	TKP ()	BBP ()	VATAN ()
TİP ()	HÜDA-PAR ()	Farklı İse Lütfen Belirtiniz		